Hymnologiske Meddelelser

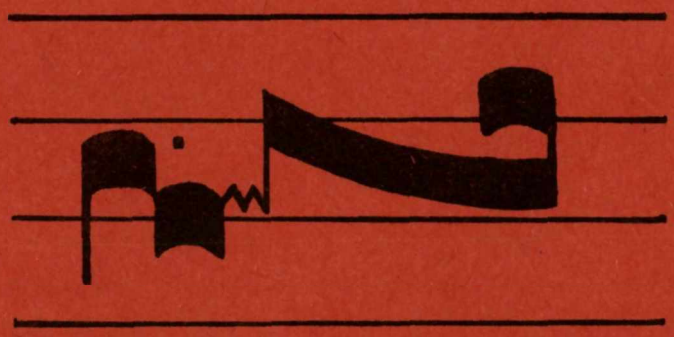

udgivet af Salmehistorisk Selskab

12. årg. 1983 nr. 4

Hymnologiske Meddelelser

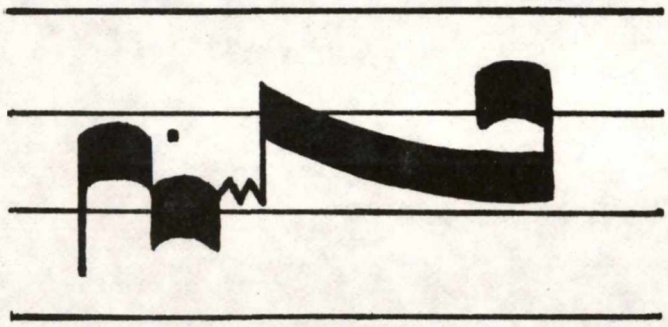

udgivet af Salmehistorisk Selskab

12. årg. 1983 nr. 4

REJS OP DIT HOVED, AL KRISTENHED!

C.F. Jæhnigen 1885

Rejs op dit ho-ved, al kris-ten-hed! op-løft dit ø-je, slå ej det ned! i Him-len du har hjem-me; der er dit hjer-te, der er din skat, der-fra han kom-mer med æ-ren brat, hvem du kan al-drig glem-me.

Tekst: Den danske Salmebog nr. 229.
Carl Frederik Jæhnigens melodi til Rejs op dit hoved, al kristenhed findes i Tre Kirkemelodier, 1885. For- og efterspil udeladt. Originaltoneart: B-dur.
Denne og følgende melodier gengives (nedfotograferet) fra: 69 melodier til Grundtvig-salmer i Den danske Salmebog i udvalg ved John Wedell Horsner og Henrik Fibiger Nørfelt. Engstrøm & Sødring Musikforlag, 1983, efter tilladelse fra forlaget.

SOV SØDT, BARNLILLE!

G. Matthison-Hansen 1873

Sov sødt, barn-lil-le! lig ro-lig og stil-le! så sø-de-lig sov, som fug-len i skov, som blom-ster-ne blun-de i en-ge! Gud Fa-der har sagt: Stå, eng-le, på vagt, hvor mi-ne de små er i sen-ge!

Tekst: Den danske Salmebog nr. 488.
Gottfred Matthison-Hansens melodi til Sov sødt, barnlille findes i A.P. Berggreens melodisamling til Tillæg til Psalmebog for Kirke- og Huus-Andagt, 1873.

LYKSALIGT DET FOLK

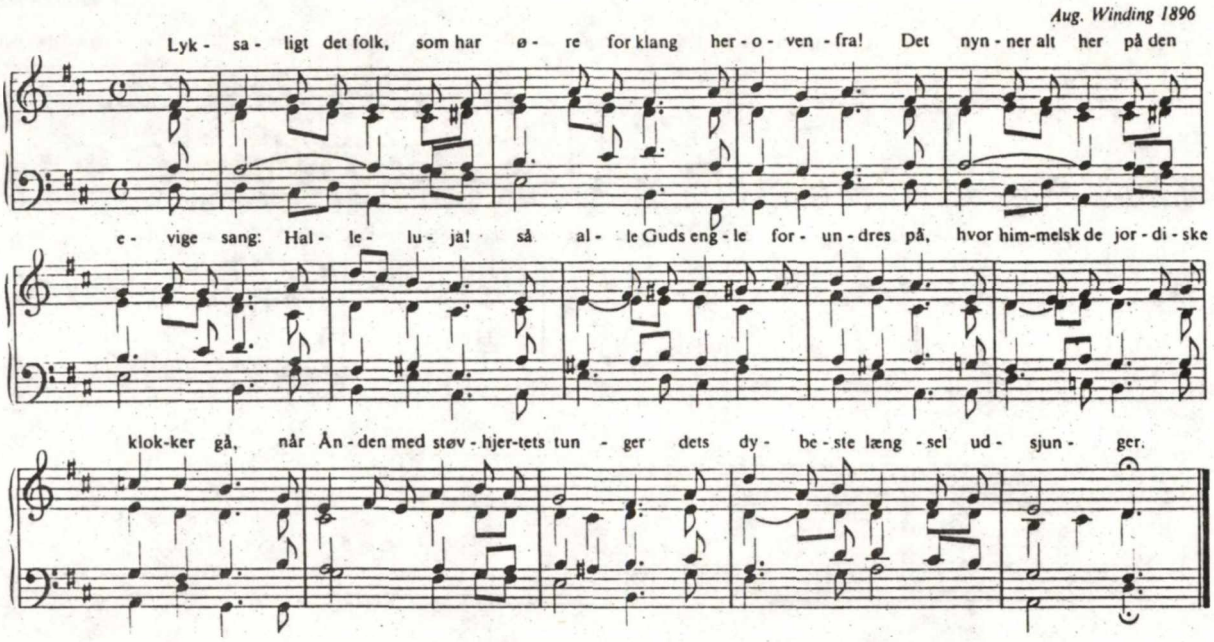

Tekst: Den danske Salmebog nr. 335.
August Windings melodi til Lyksaligt det folk, som har øre for klang findes i Kalhauges Melodisamling til Festsalmer, 1896. Uændret harmonik, stemmeudfyldning takt 13 i tenoren. Originaltoneart: Es-dur.

UROLIGE HJERTE, HVAD FEJLER DIG DOG?

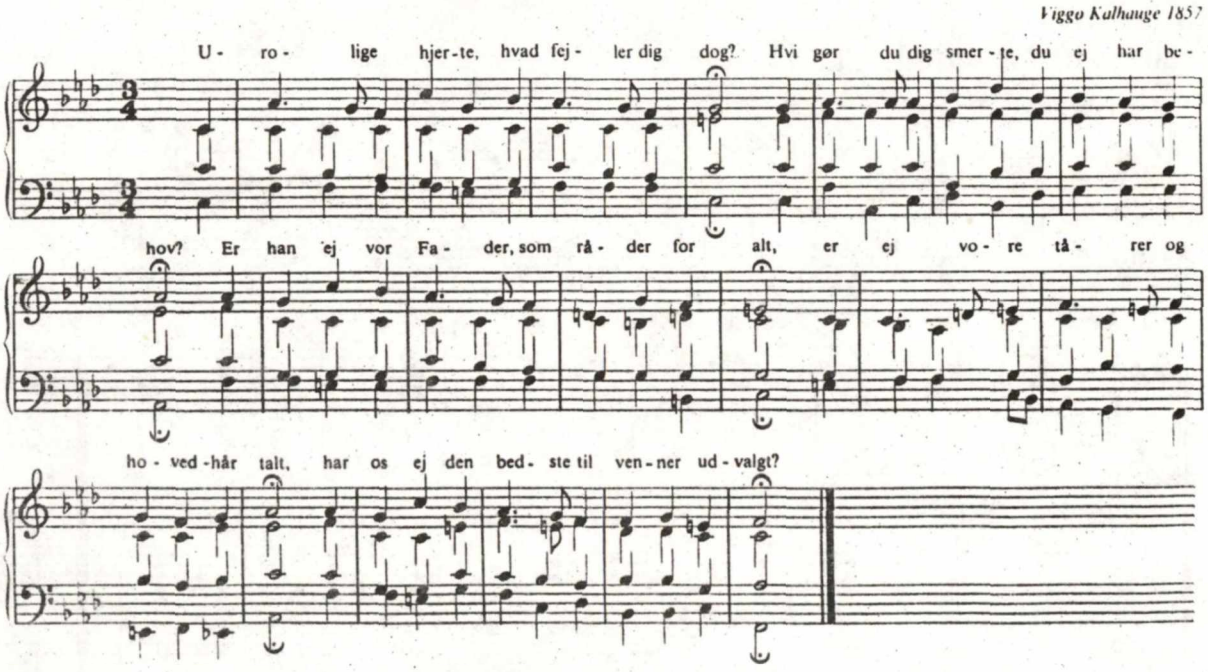

Tekst: Den danske Salmebog nr. 39.
Viggo Kalhauges melodi til Urolige hjerte, hvad fejler dig dog findes i Kalhauges Melodisamling til Festsalmer, 1876. Originaltoneart: g-moll.

N.F.S. GRUNDTVIG 1783-1983 (II)

VED HENRIK FIBIGER NØRFELT

I dette nummer fortsættes - jfr. HM 1983/3 s. 123-128 - omtalen af de sidste af ialt 8 upåagtede salmemelodier til Grundtvig-tekster. Komponisterne til de sidste 4 melodier er Carl Frederik Jæhnigen, Gottfred Matthison-Hansen, August Winding og Viggo Kalhauge.

Blandt disse tilhørte Carl Frederik Jæhnigen generationen, som talte navne som J.P.E. Hartmann, A.P. Berggreen og H. Rung, medens de tre øvrige komponister hørte til den generation, som havde Chr. Barnekow som en fremtrædende repræsentant.

Carl Frederik Jæhnigen fødtes 7. februar 1813 i København, døde samme sted den 24. juli 1887. Han regnedes for en betydelig orgelspiller og skal tillige have haft en smuk tenorstemme. Det har utvivlsomt ikke mindst været den sidstnævnte kvalifikation, som satte ham i stand til at overtage kantorembedet ved Holmens Kirke i København efter den legendariske forgænger Rudolf Bay. Jæhnigen bestred denne stilling til sin død. I dag huskes han vist kun for sin melodi (trykt i V. Bielefeldts koralbog) til den yndede bryllupssalme: *Kærlighed fra Gud.*

Jæhnigen fik i sin levetid trykt to beskedne melodisamlinger: *9 Kirkemelodier*, komponerede for Sopran, Alt, Tenor og Bas, Orgel eller Pianoforte, Wilhelm Hansens Forlag (1879) (heri bl.a. den nævnte melodi til *Kærlighed fra Gud*) og *3 Kirkemelodier*, Wilhelm Hansens Forlag (1885), hvorfra hans melodi til Grundtvigs salme: *Rejs op dit hoved, al kristenhed* er hentet. Melodiens kompositionsår kendes ikke, men det må skønnes at ligge i tiden mellem de to publikationer: 1879 og 1885.

I melodien mærkes tydeligt komponistens stilistiske tilhørsforhold i århundredets mellemgeneration: en roligt fremadskridende melodik med en hvilefermat i melodiens midte, og udsættelsen er holdt i overvejende klassiske vendinger.

Grundtvigs tekst affødte i alt fald 6 originalkompositioner, blandt disse én af Cora Nyegaard (DDK 369). Denne melodi komponeredes allerede 184o, bl.a. derfor fik den en markant plads i de grundtvigske kredse. Grundtvig hilste Cora Nyegaards melodi velkom-

men ved at skifte den gamle fra tekstforlægget: *Løft op dit hoved, al kristenhed* - tekst og melodi findes hos Thomissøn og Kingo - ud til fordel for hendes. Grundtvig håndhævede dermed sit princip med at få knyttet sin tekst til en samtidsmelodi.

Jæhnigens melodi er imidlertid et kvalificeret alternativ, der fortjener større udbredelse.

Også Grundtvigs salme *Sov sødt, barnlille* inspirerede mange af datidens komponister - herunder Cora Nyegaard. Melodien blev komponeret i 1844, og den holdt sig i utrolig mange år som tekstens musikalske formidler. Senere kom Th. Laubs melodi, som må opfattes som et stærkt personligt værk skabt uden hæmmende bindinger til de stilistiske ideer fra kirkestilen. Ud over disse to originalkompositioner findes en af *Gottfred Matthison-Hansen*. Han fødtes 1. november 1832 som søn af domorganisten i Roskilde, Hans Matthison-Hansen og døde i København den 14. oktober 19o9 efter at have været organist ved Trinitatis Kirke siden 1881. Han efterfulgte i 1881 en af dansk kirkesangs store skikkelser på orgelbænken, A.P. Berggreen. Matthison-Hansen havde gennem sit giftermål i 1866 (vielsen fandt sted i Vartov kirke) med en datter af den kendte grundtvigianer, L.C. Müller, nær forbindelse til de grundtvigske kredse.

Matthison-Hansen var kendt som en fremragende orgelspiller, han havde siden 1877 haft en omfattende virksomhed som koncertgiver. I 1883 startede han - længe før begrebet kirkekoncerter blev almindeligt - en række orgelkoncerter, hvor ikke mindst den nye musik, han havde stiftet bekendtskab med på sine koncertturneer i Sydeuropa, præsenteredes. Han formåede ikke at gøre sig gældende som komponist med samme opustal som faderen , men enkelte orgelværker og salmemelodier foreligger dog fra hans hånd. Matthison-Hansens melodi til *Sov sødt, barnlille* synes skabt omkring 1873, den er i alt fald trykt første gang i Berggreens melodisamling til det første tillæg fra 1873 til Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt [1]. Melodien er langt mere velegnet til fællessang end Cora Nyegaards. Med sin glitrende dur-toneart og sin milde melodik, som gennem de melodiske forslag skanderer teksten forbilledligt, er den blevet 18oo-tallets mest kvalificerede formidler af teksten.

August Winding, født 24. marts 1835 som præstesøn i Tårs på Lolland, død 16. juni 1899 i København, fik sin musikalske opdragelse hos bl. a. J.P.E. Hartmann og N.W. Gade. I 1864 ægtede han en af Hartmanns

døtre og blev dermed svoger til Gade. Winding var virksom komponist og fik tillige afgørende betydning som pianist og pædagog ved den institution, som senere blev til Det kgl. danske Musikkonservatorium i København.

Winding tilhørte Vartov-menigheden, kom der fast og blev kirkens organist, Viggo Kalhauge, en god samtalepartner i musikalske spørgsmål. Flere af hans melodier blev optaget i Kalhauges melodisamling til Vartovsalmebogen *Festsalmer*.

Da Grundtvigs salme *Lyksaligt det folk, som har øre for klang* blev optaget i Festsalmer i 19. oplag i 1897 knyttedes Windings melodi til den. Melodien synes i sjælden grad at ånde hjertelighed og blidhed - de egenskaber, som Grundtvig så ofte omtalte som menneskets fineste. Grundtvig siger, at når kristenfolket (støvhjertets tunger) udsjunger sin dybeste længsel, så *nynner* det, som de jordiske klokker ringer; og han tilføjer, at vi *bevæges* ved Himmelens røst og Åndens råb. Disse udtalt emotionelle træk i teksten får et fint modspil i Windings melodi.

Viggo Kalhauges betydning for den grundtvigske kirkesang var i højere grad koralbogsredaktørens end komponistens. Han fødtes den 12. august 1840 i København som søn af Vartov-organisten Joh. Chr. Kalhauge og døde i København den 19. februar 1905. Han modtog undervisning i musikteori af bl.a. Joh. Chr. Gebauer og fik musikermæssig uddannelse hos faderen, P. Heise og Carl Rougsted; i 1868 foretog han en studierejse til Sydeuropa.

Der er næppe tvivl om, at han var en hyppig gæst i Vartov i faderens embedstid, og han har måske også vikarieret for ham. Viggo Kalhauge opnåede kun at fungere sammen med Grundtvig som fast organist i de sidste 8 måneder af Grundtvigs liv.

Han udarbejdede i 1876 *Fuldstændig Samling af Melodier til Grundtvigs Kirke-Salmebog, Fest-Salmer*, som fik tillæg i 1878, -88, -93 og -96 . Det var efter C.J. Brandt havde overtaget redaktionen af Festsalmer med 11. oplag i 1873, melodisamlingen blev skabt, og fra og med 13. oplag af teksthæftet (1877) blev der henvist til Kalhauges melodisamling.

Kalhauge udgav i 1901 *10 Melodier til Salmer og aandelige Sange af N.F.S. Grundtvigs Kirke-Salmebog*, men ingen af disse melodier har vist så stor levekraft, at de er kendte i dag.

Da Grundtvigs tekst *Urolige hjerte, hvad fejler dig dog* i 1851 blev optaget i 3. oplag af Festsalmer, var den ikke forsynet med me-

lodihenvisning. Hvilken melodi, teksten er blevet sunget på - om den overhovedet er blevet sunget på dette tidspunkt - kan vi ikke vide. 1856 - kun 16 år gammel - komponerer Viggo Kalhauge sin melodi, som i omtrent loo år kunne gøre sig gældende i officielle salmebøger. Da tekstens sprog og poetiske udtryk er underforstået i den genre, som Kalhauges melodi repræsenterer, kan der ikke findes en bedre musikalsk formidler end denne.

+

1) Akkordudvalget er i denne udsættelse i enkelte takter lidt anderledes end den foran citerede, som stammer fra Bielefeldts koralbog.

+

PS. I mit indlæg i HM 1983/3 s. 123 er to årstal blevet forbyttet (i 3. afsnit). De rette årstal er: Melodisamlingen "Dansk Kirkesang" (1918) og "Musik og Kirke" (192o).

DEN DYBE SAMMENHÆNG

OM GRUNDTVIGS SALME "HIL DIG, FRELSER OG FORSONER" SOM GENGIVELSE AF DEN CISTERCIENSISKE "SALVE, MUNDI SALUTARE" SET PÅ BAGGRUND AF HANS FORHOLD TIL DEN MIDDELALDERLIGE HYMNEDIGTNING.

VED JØRGEN PEDERSEN

I

Til det eminente og det enestående ved den danske salmebog hører ikke mindst, at den foruden sit nationalkirkelige særpræg, eller rettere i og med dette, i så høj grad afspejler og rummer en fælleskirkelig arv af universel karakter, ikke alene i kraft af omfanget af sit stof, men også ved sit indhold og ved dimensionerne i dette. Finder man det væsentlige grundlag herfor allerede i den relative kontinuitet i gudstjeneste og salmesang, der fastholdtes under refortionen og som indgik i dennes egen udtryksform og nye tradition, samt for vort lands vedkommende i den fortsatte række af store salme-

digtere, så er det dog Grundtvigs indsats, der her har været afgørende og bestemmende også for eftertidens horisont og for dennes tradition såvel som for dens nyskabelser. I det indeværende jubilæumsår, hvor vi alle, men oftest i hver vort partielle og partikulære sigte, kan bruge Grundtvig, er også og måske ikke mindst dette aspekt af hans værk værd at fremhæve. For her er det ikke så meget aktuelle og effektfulde tillempninger af grundtvigske anslag det gælder, men derimod om selv at træde ind i en sfære, der vel tog form i Grundtvigs kirkesyn og i hans salmer, men som består også uafhængigt af det historiske og det personlige i den grundtvigske vision.

Men betragter man også i dens historisk betingede skikkelse denne vision, så fremstår den som en frugt - og som en af de mest bemærkelsesværdige frugter - af den romantiske epoke og ånd og trods Grundtvigs skarpe afstandtagen fra specifikke træk i Schellings naturfilosofi dog ikke ubeslægtet med oplæg (ikke alene åndsfilosofiske, men også historiske) i dennes eller i Novalis' værk, men herudover også og især med den ligeledes i romantikken grundede religiøse og kirkelige renaissance. Det historiske forløb, fortrinsvis set i det kristne perspektiv, der for romantikken, i dens modsætning til det klassicistiske, også i dens ukirkelige former var dens eget, er her forbundet med det overhistoriske, i hvis totalitet og hvis sammenhæng det i den dobbelte betydning af dette ord også forklares. Ikke først i hinsidigheden, abstrakt og dogmatisk forstået, men allerede på det timelige plan og i al menneskelig stræben, i kunst, i videnskab og i religion, udfoldes og godtgøres evighedens kræfter, nærværende i historiens drama og i selve den menneskelige tilværelse, der med sin frie og værdige jordiske opfyldelse og lykke dog ejer og røres af de dybe længsler, som kun evighedsglansen fyldestgør. På sin side kan Grundtvig istemme heri og selv formulere de afgørende udtryk herfor, for også for ham er mennesket at betragte og at forstå som det guddommelige eksperiment, der forener ånd og støv, men i en gudbilledlighed og i en syntese, der omend den nærer sig af jordens kraft og af dens skønhed, dog er betinget af opfyldelsen af de højere og åndelige mål, der svarer til dens tyngdepunkt og dens grundlag. I hele dette så særegne og dog så omfattende perspektiv, der med sit grundlag i Europas kristne traditioner dog tillige rummede ansatser til radikale nytolkninger [1], var det da også for de romantiske digtere og tænkere, især de tyske, fra Schelling og Novalis til Schleiermacher såvel som til He-

gel, den store hovedopgave gennem en fordybelse i universets uendelige mangfoldighed i dennes indbyrdes relationer og dens bestandige udviklingsmuligheder at nå en sammenfattende metafysisk såvel som poetisk virkeligheds- og verdenstolkning, på én gang eller i forskellige differenser gyldige for tanke, forestilling og følelse, der også i mennesket selv havde sin genklang og sit fundament, og hvori dette såvel i sin eksistens som i sin skaberkraft fandt bekræftelse i sin "evige gyldighed". Men hovedanliggendet heri og samtidig det anede og det begejstrede mål for al udfoldelse forblev den syntese, der som en overvindelse, men også en frugtbargørelse af tilværelsens modsætninger, dissonanser og konfligerende kræfter udmundede i en højere, primær og absolut forankret harmoni, gyldig på alle planer og den egentlige kilde til tilværelsens og til verdens fornyelse.

En tilsvarende forløsende og forklarende vision af en sådan dybere og altomfattende sammenhæng præger hos Grundtvig ikke alene hans romantisk-mytiske ungdom, men som en ny realisering deraf også den genopvågning, der i 1824 fandt udtryk i *Nyaarsmorgen*. Men at Grundtvig samtidig havde fundet sit eget perspektiv og sin egen form for denne sammenhæng og ikke mindst i sin egen bevidsthed havde tilegnet sig de dimensioner, hvori den med den fornyede og "positive" forståelse for kristendommen i dens egenart såvel som i dens totale rækkevidde nu var forankret, derom vidner også budskabet i så centralt (og så storslået) et "salmedigt", som man fristes til at kalde det, som *De levendes Land* (GSV III,86). Hinsides dødens hjem, men også hinsides denne verdens horisont, mod hvilken vore drømme brydes, rejser sig for den kristne tro, for håbet og for kærligheden, den himmel og den nye jord, hvor med den hele og umistelige livsfylde og som dens sande kilde den guddommelige kærlighed selv tager bolig. Ikke alene sammenhængen i dens blivende form og dens virkeliggørelse har Grundtvig her fundet, men også dens grund og dens egentlige centrum, den kærlighed, der i Guds eget treenige liv er dets midte og udspring, og som netop derfor også er altomfattende og i livets land nærværende inderst i alle ting. Også kirken i dens genrejsning hører med hertil og fremstår nu som den egentlige virkeliggørelse af den "hjertets søde morgendrøm", der fra begyndelsen havde bevæget romantikerne. Vel er det ikke i sin gamle storhed og sin synlige glans, at Sions stad skal genopstå, men i vor egen lavere støvets verden (- forskønnet dog med bøgestammer og oplivet af nattergalens sang), hvortil frelseren selv har bøjet sig ned. Men så gælder også for

Grundtvig den kærlighedens bekræftelse i Guds fred, hvormed han afslutter sin kirkesalme fra 1825 *Tør end Nogen ihukomme* (GSV I,13; DS 3o6):

> Thi skal Herligheden vorde
> Større i vort Bonde-Huus,
> End i Det med Borge-Gaarde,
> Som nu sjunket er i Gruus!
> Hans er Sølvet, Hans er Guldet,
> Meer end Guld er Herrens Fred,
> Den er Himmel-Glands i Muldet,
> Den skal vi forklares ved!

I rigt mål var således forudsætningerne til stede, hos Grundtvig selv og i hans relationer til sin samtid, da han i 1837 i salmen *Hil dig, Frelser og Forsoner* (GSV I,232; DS 167) og som de fleste på forhånd vil vide i dennes lo. (7.) og centrale vers formulerede betegnelsen *den dybe sammenhæng* og på en særlig og direkte personlig måde forbandt den med kærligheden i dens unikke og altafgørende manifestation i den lidende frelser såvel som i det hertil svarende forhold til denne. Med sin umiddelbare forudsætning hører imidlertid denne salme til i en helt anden verden end den, der direkte var Grundtvigs egen, og fremkom, da han i arbejdet med sit sangværk under afsnittet til påsken var nået frem til den latinske folkemenighed, som en gendigtning af et af de centrale hymniske værker fra middelalderens midte, den cisterciensiske passionsandagt *Salve, mundi salutare* (tekst bl.a. i Migne PL 184, col. 1319-24). Mødet og foreningen mellem de to verdener var således en frugt af det kirkehistoriske syn, som Grundtvig lagde til grund også for sit salmeværk, der med al originalitet bevarer og uddyber det romantiske historieperspektiv, og det er i en nærmere betragtning af, hvad dette møde indebærer, at vi nu i dets kontekst samtidig skal overveje, hvad der ligger i det grundtvigske udtryk.

Mens i samklang med den frembrydende romantik Grundtvigs forhold til middelalderen på det mytiske og på det historisk-poetiske område havde været så at sige umiddelbart og umiddelbart så nyskabende og så produktivt, var trods markante, men dog sporadiske tilløb i forlængelse af den foreliggende kirkelige tradition (se ndf.) på salmedigtningens område vejen længere, men resultatet til gengæld, som frugten af en dybere modning, ikke mindre epokegørende eller righoldigt. Denne modning fremgår bl.a. og især af det syn på salmedigtningen i dens egenart og dens opgave, som hos Grundtvig udviklede sig og tog form i forbindelse med hans inderlige ønske og

hans højst aktive bestræbelser, ikke alene selv som salmedigter, men også som teoretiker og praktisk planlægger, for at tilvejebringe en erstatning til afløsning af den for den frembrydende nye tids kirkeliv, såvel som for dette i dets autentiske kontinuitet så fatale *Evangelisk-Kristelige Salmebog* af 1798, i virkeligheden altså en sildefødning, der da også nu og for eftertiden fremstod som hverken evangelisk eller kristelig. Ved sin fremkomst havde denne imidlertid været udtryk for en radikal modernisering i oplysningstidens følge, mens den i Grundtvigs øjne, foruden at den ikke opfyldte menighedens behov, hverken modsvarede de aktuelle eller de historiske krav til salmedigtningen eller stemte overens med dennes egentlige væsen. Et kort begreb om, hvad der her var Grundtvigs anliggende, får man ved i det her anlagte sigte at systematisere nogle af de Grundtvig-citater, der bringes i P. Balslev-Clausens store artikel i HM (XII,1, 1983) om *Salmebog og Salmesang*, omhandlende "Grundtvigs anmeldelser af Ingemanns Høimesse-Psalmer (1825) og P.A. Fengers udgave af Kingos salmer", fremkomne i Theologisk Maanedsskrift 1825 og 1828 (jvf. også J. Elbeks afhandling om *Grundtvig og de latinske salmer* i *Grundtvig Studier* 1959, i hvis indledning delvis de samme citater fremhæves).

Med samtidens nybrud og ikke mindst efter hans egne gennembrud var for Grundtvig oplysningstidens ånd ikke alene kirkeligt og religiøst, men også humant og poetisk, i den forbindelse heraf, der må gælde for salmen, alt for snæver (- idet samtidig på det kirkelige plan også nyere sækulare og subjektive digtere, Oehlenschläger himself, her let kommer til kort). "Den aandelige Sang", hævder han derfor og herimod, "skal udtrykke det Guddommelig-Høie og det Menneskelig-Dybe, hvad jo netop Kirke-Psalmerne først og fremmest maa og skal", og ikke alene hver for sig, men i den forbindelse mellem den himmelske og den jordiske menighed, som de samtidigt repræsenterer (Kingo-anmeldelsen s. 28 f.). I samme ånd er det at Grundtvig, mod mangler også i den ældre tradition, forventer, at salmen samtidigt med at udtrykke det kristne fællesskab og de kristnes særegne tro og håb sammen med Kristusforkyndelsen også skal tale klart om "Menneskenes *naturlige* Forhold til Gud, hinanden og de timelige Kaar" (ibid.,31). Men mens Grundtvig alene i dette perspektiv som digter selv når videre end andre af den romantiske tids store fornyere på det religiøse digts og på kirkesalmens område, i Tyskland Novalis med hans *Geistliche Lieder* (1799-1800) og hos os netop Ingemann [2], er det til forskel fra disse samtidigt ikke mindst til den gamle salmearv

fra før den rationalistiske modernisme, at han nu vender sig for dér at hente såvel indsigt og inspiration som stof og forbilleder. For her finder han netop "det *simpelt Høitidelige*, som bør være *Herskende* i Bede-Huset for alle Folk, og som i vore Dage falder selv de største Skjalde vanskeligt at ramme", og finder det ikke alene i det universalfolkelige perspektiv, han (allerede) her fremhæver, men også i den polare syntese, hvori det for den nye tilegnelse fordybes, i "det Forbund mellem Høihed og Simpelhed, Glands og Inderlighed, som, meer og mindre, men immer kjendelig, udmærker disse (Kingosange)" (ibid., 32 og 35). "En upoetisk Psalmebog (er) aldeles uforsvarlig" (Ingemannanmeldelsen 16o), og mens den evangelisk-kristelige salmebog også digterisk er uden liv og ånd, så opfyldes denne mangel til gengæld af "den gamle, enfoldige Hjerteligheed" i slægt med Davids salmetone (Kingoanm. 32 og 23). Heller ikke æstetisk vil derfor Grundtvig være med til at fælde en negativ dom over Ingemanns pionerindsats, for om dennes salmer gælder det, at de for det meste er "virkelige *Choraler*, (der) har den dybe, alvorlige Tone, som stemmer Sindet til hellige Følelser, og naar denne kirkelige Grund-Tone ... igien saaledes lever op, da skal Kirken glæde sig" (udkast til Ingemannanm. 5, Balslev-Clausen s.25 og 54).

At Grundtvig, selv et barn af det gamle og det nye, netop ved i den fornyede kirketone at optage det gamle, på en ny - og en dybere - måde var moderne, det kunne man her lægge ind i hans sammensmeltning af det "gamle" hjerte med de "nye" følelser. I alle tilfælde er vi her ved et blivende hovedmotiv hos Grundtvig, der også på den måde, det i hans teoretiske oplæg til salmearbejdet kommer til udtryk, tillige kan minde os just om *Den dybe sammenhæng* og dens indre og fundamentale forbindelse med kærligheden, således som vi i *Hil dig, Frelser og Forsoner* møder det. Afgørende for den kristne er det, hedder det i Kingoanmeldelsen (s.32), at han har "Hjerte til at elske Ham igien, som har elsket os først, og sammenføier Alt hvad der hengiver sig til Ham i Kjærlighed". Den kirkesalme, som Grundtvig med disse mangfoldige, men dog præcise præmisser sigter imod, er således ikke alene bestemt af det kirkelige fællesskab og deri af sin folkelige genklang, men i sin eksklusivitet også af en på én gang personlig og ophøjet karakter, hvori den direkte er vendt mod det for alle dens registreringer fælles centrum, i hengivelse og tilbedelse og i den universelle lovprisning, hvori den nye sang endeligt og som sit eskatologiske mål skal munde ud (sml. *Brev til Ingemann* 22. sept. 1837). Med det simpelt høj-

tidelige, og med hjertet og med koraltonen er den med alle andre egenskaber tillige sakral, i den bedste betydning af dette ord. Og hermed ikke mindst er det også, at for tilbageblikket Grundtvig, foruden i sin praksis på traditionens linie, allerede i sine oplæg til den nye og egentlige indsats har nærmet sig ikke blot den gamle nationalkirkelige arv, men også den førreformatoriske kristne middelalder, således som denne fra en anden side, den historisk-universale menighedssang, nu tillige direkte indbefattedes i hans synsfelt. Også dette sidste aspekt indgår eksplicit i det i anmeldelserne og siden udbyggede program. Alle kristelige toner og "det Fortrinligste i sit Slags af de forskjellige Sangskoler i Christenheden" skal som repræsentationer for de hinanden følgende folkemenigheder, men samtidig i en fælles enhed og som indbegrebet af den kristne kirkes forkyndelse indgå i det værk, der til afløsning af den evangelisk-kristelige salmebog og i direkte foregribelse af sangværket allerede her peges på (Ingemannanm. 162 og Kingoanm. 16; sml. Balslev-Clausen s. 33 og ikke mindst J. Elbek s. 8 ff. [3]).

Selv om Grundtvigs gendigtninger fra den latinske salmedigtning i så høj grad er knyttet til sangværket, er det dog helt tilbage i 181o, at man finder de første udslag af hans opmærksomhed over for denne væsentlige og klassiske side af den fælleskirkelige arv. Et par gendigtninger fra denne tid fra Ambrosius og Prudentius følges derefter i 1815 og 1820 af *I Dag opstod den Herre Christ (Opstanden er den Herre Christ)* og *Et Barn er født i Betlehem*, hvis forlæg er de senmiddelalderlige *Surrexit Christus hodie* og *Puer natus in Bethlehem*. Over for sådanne trods alt kun sporadiske tilløb står så de ikke mindre end 4o gendigtninger, der indgår i sangværket og for størstedelens vedkommende er blevet til med dette, og som ydermere omfatter adskillige af de vigtigste og mest centrale af de grundtvigske salmer - ja i den hele sammenhæng tilmed så grundtvigske, at man ikke tænker på eller ikke behøver at spørge efter originalen. Sammenligner man imidlertid - i Grundtvigs egen ånd, for i hans opfattelse af det universelle og almene indgik også det særegne såvel som senere tiders muligheder for at gengive dette -, så fremstår den grundtvigske ejendommelighed ikke så meget ved afstanden derfra, men tværtimod i en samhørighed, der her vidner om en særlig inspiration og en kongenialitet, og som med de øvrige forudsætninger for et sådant møde tillige bekræfter, at der her ikke har været tale om en blot tilfældig tilskyndelse fremkaldt af et formelt program. Den personlige og den produktive tilegnelse kan tværtimod siges at inde-

holde også et virkeligt nybrud, for på en ny måde er Grundtvig hermed nået ind til den middelalder, hvori reformationen historisk set trods alt havde sin nærmeste baggrund, og hvorfra en omend spinkel åre fortsat indgik i dens salmesang, men som for den protestantiske tradition som helhed dog i så høj grad var blevet et lukket land. At det var som gendigter og ikke (blot) som filologisk skolar og akademisk oversætter, at Grundtvig - netop inden for sit syn på den kristne salmedigtning i dens sammenhæng og dens sigte - nu formidlede hvad han her havde fundet, skal man derfor heller ikke misforstå (som det undertiden er tilfældet) eller ved en misvisende betoning deraf underkende det intime forhold til de faktiske originaler, som om disse skulle være forsvundet i den digteriske frihed og flugt eller derved alligevel opslugt af det grundtvigske særpræg. I visse tilfælde gælder det tværtimod, at hvor Grundtvig er mest "grundtvigsk" eller lyder som sådan, er han tillige mest trofast middelalderlig og som digter *også* oversætter. Blot et enkelt klassisk eksempel, den anden strofe fra gengivelsen af den store pinsehymne fra det 12. årh. *Veni, sancte Spiritus*, opr. *Kom, o Hellig-Aand, kom brat* (GSV I,347, DS 263), skal bekræfte dette:

Sjæle-Sørger allerbedst!	Consolator optime,
Hjerte-Kamrets ædle Giæst!	Dulcis hospes animæ,
Vær hos os tilstæde	Dulce refrigerium.
Med Guds Fred i Storm og Strid,	
Evig Trøst i Trængsels Tid!	In labore requies,
Slut vor Sorg med Glæde!	In æstu temperies,
	In fletu solatium.

Men også hvor der på mange måder kan være tale om udfyldninger og forskydninger (ikke brud), i stil, motivbrug og i det konkrete sigte, gælder det som fremhævet, at de bedste af de grundtvigske versioner trods afstanden dog i helt forunderlig grad bevarer samklangen og i blivende form genskaber friskheden - netop den selv originalt digtende gengivers indsats, idet han integrerende, men antikvarisk ubesværet bevæger sig mellem to tidsaldre og to hver for sig autentiske åndsformer.

Heller ikke stoffet var vilkårligt grebet eller blot konventionelt overtaget. Den trofasthed mod den middelalderlige arv i dens udtryksformer og motiver, som med samfølelsen Grundtvig i sine gengivelser lægger for dagen, viser sig også i hans forhold til sit materiale. Udover og bagom det traditionelle lutherske perspektiv

er han her gået opsøgende og metodisk til værks og har sikret sig kilder, der repræsenterede den hele middelalderlige hymnedigtning i dens egen og lange sammenhæng, fra Ambrosius og Prudentius til kulminationen i højmiddelalderen, Thomas Aquinas indbefattet, og til den efterklang i senmiddelalderen, der med sit på én gang folkelige og inderlige særpræg i sine forenklinger har stået reformationen nær og har kunnet præge også dennes salmetone og -tradition.

- Den litteraturhistoriske basis for det nøjere kendskab til Grundtvigs brug af de middelalderlige hymner og ikke mindst hvad kilderne angår er fortrinsvis og på højst fortjenstfuld måde tilvejebragt af J. Elbek i den anførte afhandling i *Grundtvig Studier* 1959, hvis indledning, men uden den hertil hørende afslutning, er optrykt i bogen *Litteraturhistorien i Dag* 197o. Som moderne litterat har Elbek dog med al metodisk kritik, analyse og indføling til hymnerne selv et lidt tvetydigt forhold, som han også synes at overføre på Grundtvig som gendigter. På den ene side har han således sine forbehold over for deres som han opfatter det usanselige evighedspræg og mangel på anskuelige forestillinger og personlig oplevelse, hvor Grundtvig derimod er den der troløs mod hymnestilen giver motiverne liv og appel; på den anden side forsones spændingen dog ved betoningen af Grundtvigs samtidige evne til, herved og ved sin indtrængen i deres bærende ideer, at frigøre, hvad der i hymnerne er bundet eller skjult ("Grundtvigs frie holdning stiller hans kongenialitet i relief: hvor salmerne tydeligst går deres egne veje, drejer de uformodet ind i forlæggenes spor", s.63), og ikke mindst af, hvordan han i dem finder holdepunkt for hvad han i den hjemlige tradition selv kunne savne, til en ny og afgørende berigelse af denne: "I forhold til digtningen før Grundtvig bringer de en række nye motiver: kristenlivet som kæmpeliv, naturen og historien i åbenbaringens lys, den fyldige forestilling om kirkens og Helligåndens væsen, som er moderens. I forhold til Grundtvigs egen digtning bringer (disse gendigtninge) sjældent noget nyt, men de har fremmet hans egenart og styrket ham i hans tro, at salmegenrens muligheder er flere, end hans hjemlige forgængere vidste af. Gendigtningene er på én gang en udvidelse og en styrkelse af dansk salmetradition" (ibid.).

Elbeks analyse er forbilledlig som belysning af udnyttelsen af et materiale indfældet i et perspektiv, der i dette tilfælde dog er digterens mere end salmistens (filologisk og formelt mere end idehistorisk og direkte i dets forhold til det anliggende, som forlæg såvel som gengivelse handler om). Men ser man imidlertid de latinske

hymner blot eller fortrinsvis som forlæg, som et grundlag, et materiale til afbenyttelse for eftertiden på dennes vilkår og efter dennes behov, så er det at man i sin vurdering af dem let kommer til at miskende dem - ud fra den generelle tendens vi har til at bedømme fortiden, også i dennes overhistoriske og blivende værdier, ud fra vore egne normer og ikke tillige eller først og fremmest ud fra deres egne forudsætninger og dermed også i et direkte forhold til dens anliggende og til det blivende deri. Men herved går vi i virkeligheden glip af noget væsentligt i historien, ikke mindst om den som her rummer vor egen arv, og ikke mindst på et område som dette, hvor man ikke ubegrundet kan sige, at her har en historisk epoke - på den blivende kirkes grund og som udtryk herfor - skabt noget blivende, som et levende monument eller rettere som det i sig selv blivende udtryk for en virkelighed, der uberoende af skiftende normer dels fortsat rummer grunden for den senere udvikling, under hvis vilkår vi møder den, dels også direkte stadig kan tale til senere tider. - Og i Grundtvigs forhold til historien også på dette område er der stadig lærdom at hente.

At hymnerne svarende til et sådant forhold i den historiske tradition mellem oldtid og middelalder indtager en enestående stilling beror, meget kort udtrykt, således på, at i dem har kirken gjort sit universelle anliggende, præget af dobbeltheden såvel som den latente konflikt mellem dens humane og dens religiøse arv, helt til sit eget, til et indre forhold udtrykt i den liturgiske sang og med denne integreret i dens eget overhistoriske liv. Som organer og som talerør for dette i dets udstråling i den hele verden, den indre og den ydre - *Veni, sancte Spiritus, / et emitte coelitus / lucis tuæ radium* - , fyldes de af lys og af lovprisning; men samtidig er de, og på den samme baggrund, for verden og for eksistensen deri fortolkere af tider og af skæbner og for lidelsen tillige den forløsende tone - for "os Evas landflygtige børn, der med sukke og gråd higer hjem fra denne tårernes dal", således som det herom hedder i hymnen til barmhjertighedens og Kristi egen moder *Salve regina*:

> Ad te clamamus exules filii Hevæ,
> ad te suspiramus gementes et flentes
> in hac lacrimarum valle ...

I denne sfære var det at salmesangen uden at miste sin forankring eller sit omfang kunne bevare også sin litterære karakter (idet overgangen til de centrale bibelske tekster formidledes af Davids salmer) og dermed den fortsatte kontakt med det kulturelle liv i dets

skiftende udtryk og niveauer, uden på den anden side *væsentligt* at gøre sig afhængig heraf. I sidste instans har også den koraltone med dens forskellige konnotationer, som Grundtvig efterlyste og genskabte, heri sin oprindelse, og selv kunne han derfor også på sit plan skabe et salmeværk af blivende gennemslagskraft.

Men med dette ligger der i Grundtvigs gendigtende åbning til hymnernes sakrale og eksistentielle verden - den indirekte såvel som den direkte - også en tilskyndelse til ikke alene at fæstne os ved dens resultater og frugter hos ham selv, men til også derudover og ud over vore egne specifikke traditioner og over nutidens fordringer at vende os til oprindelsen, til hymnerne selv i deres egen sammenhæng og historie. Herom foreligger der også en righoldig litteratur, angående hvilken der her kan henvises til en tidligere artikel i HM *Den latinske hymne i tusinde år* (1978/4 og 1979/1-2). Her skal blot atter fremhæves F.J.E. Rabys *Christian Latin Poetry* 1953 (2.ed.) og sammes *The Oxford Book of Medieval Latin Verse*, 1959, samt for den, der også søger orientering i perspektiver ud over salmernes egne A. Michel, *In Hymnis et canticis. Culture et beauté dans l'hymnique chrétienne latine*, Paris 1976. - I den foreliggende sammenhæng, belysningen af *Hil dig, Frelser og Forsoner* i forhold til originalen, gælder interesse således også denne selv. Her bringer vi imidlertid først i dens helhed Grundtvigs salme med det udvalg fra *Salve, mundi salutare*, der er dens direkte, omend ikke udtømmende forlæg. Et andet udvalg, der (ganske vist ikke med henblik på Grundtvig) også søger at repræsentere originalen, finder man i den anførte artikel.

1. Salve, mundi salutare,
Salve, salve, Jesu care.
Cruci tuae me aptare
Vellem vere, tu scis quare,
Da mihi tui copiam.

2. Ac si praesens sis, accedo,
Immo te praesentem credo.
O quam mundum hic te cerno!
Ecce tibi me prosterno:
Sis facilis ad veniam.

3. Coram cruce procumbentem
Hosque pedes complectentem,
Jesu bone, non me spernas,
Sed de cruce sancta cernas
Compassionis gratia.

2. Hil dig, Frelser og Forsoner!
Verden Dig med Torne kroner,
Du det seer, jeg har isinde
Rosen-Krands om Kors at vinde,
Giv dertil mig Mod og Held!

2. For Dit Ansigt vil jeg træde,
Thi jeg troer, Du er tilstæde;
Jeg tilbeder Dig i Støvet,
Fordi reen, som Guldet prøvet,
Du er dog miskundelig!

3. I Dit røde Hav jeg havner,
Dine Fødder jeg omfavner,
Thi ei stolt Du mig foragter,
Mig fra Korsets Træ betragter
Du med dyb Medlidenhed!

4. O quam pauper! o quam nudus!
Qualis es in cruce ludus
Derisorum totus factus,
Sponte tamen, non coactus,
Attritus membris omnibus.

5. Quo amore vincebaris,
Quo dolore torquebaris,
Quum te totum exhaurires,
Ut te nobis impartires,
Et nos a morte tolleres?

6. Amor tuus amor fortis,
Quem non vincunt jura mortis.
O quam pia me sub cura
Tua foves in pressura,
Ne morsu mortis vulnerer!

7. Quid sum tibi responsurus,
Actu vilis, corde durus?
Quid rependam amatori,
Qui elegit pro me mori,
Ne dupla morte morerer?

8. Manus sanctae, vos amplector,
Et gemendo condelector,
Grates ago plagis tantis,
Clavis duris, guttis sanctis,
Dans lacrymas cum osculis.

9. O cor dulce praedilectum,
Munda cor meum illectum
Et in vanis induratum,
Pium fac et timoratum,
Repulso tetro frigore.

lo. Tuo vivat in amore,
Ne dormitet in torpore,
Ad te oret, ad te ploret,
Te adoret, te honoret,
Te fruens omni tempore.

11. Dum me mori est necesse,
Noli mihi tunc deesse,
In tremenda mortis hora,
Veni Jesu absque mora,
Tuere me et libera.

12. Quum me jubes emigrare,
Jesu care, tunc appare:
O amator amplectende,
Temet ipsum tunc ostende
In cruce salutifera.

Arnulf af Louvain, d. 125o.
Her efter A.J.Rambach, Anthologie christlicher Gesänge aus allen Jahrhunderten der Kirche, Altona und Leipzig 1817, I, s. 775-78.

4. Ak, hvor fattig!, ak, hvor nøgen!
Gruelig er med Dig Spøgen!
Men jeg veed, for det at lide,
Født Du blev ved Midnats-Tide,
Selv Du valgde Korsets Skam!

5. Hvad har Dig hos Gud bedrøvet?
Og hvad elsked Du hos Støvet,
At Du vilde Alt opgive,
For at holde os ilive,
Os Dig at meddele heel?

6. Kiærligheden, Hjerte-Gløden,
Stærkere var her end Døden,
Heller giver Du end tager,
Ene derfor Dig behager
Korsets Død i vores Sted!

7. Ak! nu føler jeg tilfulde
Hjertets Haardhed, Hjertets Kulde!
Hvad udsprang af disse Fjelde,
Navnet værdt, til at giengælde
Frelser-Mand, din Kiærlighed?

8. Dog jeg troer, af dine Vunder
Væld udsprang til stort Vidunder,
Mægtig til hver Steen at vælte,
Til Iis-Bjerge selv at smelte,
Til at tvætte Hjertet reent!

9. Derfor beder jeg med Taarer:
Leed den ind i mine Aarer,
Floden, som kan Klipper vælte,
Floden, som kan Iis-Bjerg smelte,
Som kan Blod-Skyld tvætte af!

lo. Du, som har Dig selv mig givet,
Lad i Dig mig elske Livet,
Saa for Dig kun Hjertet banker,
Saa kun Du i mine Tanker
Er den dybe Sammenhæng!

11. Skiøndt jeg maa som Blomsten visne,
Skiøndt min Haand og Barm maa isne,
Du, jeg troer, kan det saa mage,
At jeg Døden ei skal smage,
Du betalde Syndens Sold!

12. Ja, jeg troer paa Korsets Gaade,
Giør det, Frelser, af din Naade!
Staae mig bi, naar Fienden frister!
Ræk mig Haand, naar Øiet brister!
Siig: vi gaae til Paradis!

N.F.S. Grundtvig, Sang-Værk til den Danske Kirke, Første Bind, Kjøbenhavn 1837, nr. 232.

II

Når vi her blandt de mange har udvalgt just denne salme til blandt de mangfoldige aspekter i Grundtvigs værk også at belyse hans indsats som gendigter fra den latinske middelalders sakrale poesi, så skyldes det, at den foruden som det omfattende og det centrale at rumme vort nøgletema inden for helheden dog er af en speciel karakter, som på sin side Grundtvig netop ved sit forhold til originalen har vidst at fremhæve og at transponere. Hvad det første, det specifikke angår, så går dette som allerede antydet på, at *Salve, mundi salutare* i sin oprindelse og sit sigte ikke er en kirkehymne blandt andre, men en i hymnestilen formet andagt, en *rhythmica oratio*, hvis tema er passionen og den gensidige kærlighed mellem frelseren og det enkelte menneske, der her i den maksimale hengivelse i dens skærende kontraster forløsende, fornyende og forenende har sit brændpunkt. På én gang håndgribeligt og uhåndgribeligt, i forestillingen og for troen, er den bedende nærværende ved korset, hvor han i skiftende henvendelser til den lidende frelser, båret af følelsen i dens smertelige fylde og lovprisende løftet ved dens styrke, nedefra og opefter retter betragtningen mod hans legeme i den rækkefølge, der også bestemmer inddelingen af digtet og dets indre stigning, fødder, knæ, hænder, side, bryst, hjerte, ansigt. Netop bundet til det ydre i dets ufravigelighed i denne verden og dets smertende udfordring får også det indre tema, kærligheden med det Guds eget nærvær, der deri søges, skænkes og åbenbares, sin fulde intensitet og i sin forening med Gudskærligheden den åndens transparens for det absolutte, der bekræfter den som dødens besejrer og åbenbaringen af evighedens liv, klarhed og kærlighed. Det er med sådanne træk, at dette digt i historien placerer sig inden for den sfære, hvis centrum er Bernhard af Clairvaux (d. 1153), og selv om det ikke, som traditionen længe antog, er af denne selv, men, et århundrede senere yngre, i hovedparten forfattet af cistercienserabbeden Arnulf af Louvain (d. 1250), så er det dog i en fortsat kontinuitet, at det står som et af de mest markante udtryk for den cisterciensiske ånd og dens fromhed på det tidspunkt, da denne i sin mystiske inderlighed med centrum i kærligheden forbundet med passionserfaringen stærkt berører sig med den nu tilkomne franciskanske. - Ikke mindst om man her med Elbek lidt for summarisk og i al fald højst anakronistisk taler om "pietisme" (s.56), kunne man egentlig på forhånd godt undre sig over, at Grundtvig så uforbeholdent og i en så medlevende tilegnelse som i denne sin gendigtning bevidner en tilknyt-

ning netop her. At imidlertid heller ikke denne med dens særlige motiv blot har været betinget af det repræsentative i sangværkets program, men også er blandt dem der som Grundtvig til Ingemann siger "har rørt mit Hjerte", bekræfter ikke alene salmen selv, men også dens samhørighed med Grundtvigs senere gengivelser, på tidspunkter, da han iøvrigt ikke som i sangværket direkte beskæftigede sig med hymnerne, af og fra det andet af cistercienserfromhedens store digteriske monumenter, den *Jubilus rhythmicus de nomine Jesu* eller efter førstelinien *Jesu dulcis memoria* [4], som vi i DS genfinder såvel i *Vor Herres Jesu mindefest* (425, GSV IV,168 og V,266) som i *Du er vor skat, o Jesus sød* (426, GSV III,192), hvortil imiddertid foruden udkastet *Jesu søde Hukommelse* (GSV III,233) endnu en gendigtning, *At komme, Jesus, dig ihu* (GSV IV,21), også må føjes. Efter sangværket er tillige dette omtrent de eneste tilfælde, hvor Grundtvig direkte har brugt latinske forlæg, idet dog tilbage bliver, som en særlig opgave, der ikke her skal tages op, mere konkret at efterspore de hymniske eftervirkninger i hans øvrige salmedigtning.

Her kan der imidlertid være grund til også i det historiske perspektiv nærmere at overveje, hvad der i den cisterciensiske fromhed i det særpræg, hvormed den i dens to store hymniske digtninge kommer til udtryk, har kunnet drage og inspirere Grundtvig. Historiske tilknytninger, der beror på mere end abstrakte og tilfældige meninger, vil som før fremhævet være bestemt dels (indirekte) af en i samtiden aktuel tradition og dels af et direkte møde, et opdaget fællesskab i anliggende, således som dette også generelt var gældende for Grundtvigs forhold til hymnedigtningen. Og for traditionsmotivets vedkommende, ikke mindst om man ser det i forbindelse med de øvrige tilbagegribende forudsætninger for Grundtvigs nyskabelser, er det her ikke til den pietistiske arv i en ny aktualitet, man skal gå, eller i al fald kun forsåvidt som denne fortrinsvis i sine radikale former og med dens historiske linier (over den radikale reformation bag ud til senmiddelalderen) var et vigtigt element i den romantik, inden for hvis sfære, men ikke opslugt af den, Grundtvig havde skaffet sig sin egen forankring og dermed sin bevægelsesfrihed også som salmedigter, forholdet til middelalderen inklusive. For denne romantik var imidlertid middelalderens idéverden ikke som for den ældre humanisme og rationalisme eller som igen for en senere tid ensbetydende med skolastik og thomisme, men i centrum stod her, hvad man med franskmændene kan betegne som *le*

moyen âge spirituel, den spekulative såvel som den affektive mystiske tænkning og fromhed, for den romantiske idealisme inspiration såvel som verifikation for dens tankeidealer og dens nu fordybede appel til følelsen, for dens store drøm om en ny og en moderne, men af den kristne fortid næret filosofisk-religiøs syntese og for dens higen mod en transcendent og absolut, men også i denne verden nærværende og frugtbar totalitet og harmoni. Idealfigurerne var her henholdsvis i Eriugenas følge og fulgt bl.a. af Bruno og Boehme den Mester Eckehart, som i Danmark Martensen tog op, samt (foruden den franciskanske Bonaventura m.fl.) netop den Bernhard [5], hvis hymniske og spirituelle arv nu direkte appellerer til Grundtvig, og hvis skrifter også Søren Kierkegaard følte sig foranlediget til at anskaffe, som et udgangspunkt i den lange række af den spirituelle traditions værker han havde i sin bogsamling. Og hvad i denne tradition de bernhardinske digtninge angår, så gælder yderligere og ikke mindre vigtigt for dem begge, at de heller ikke i det protestantiske kirkeliv var glemte, men kontinuerligt og som nøglesalmer fremkom også i oversættelser. For *Salve, mundi salutare*'s vedkommende bringes der herpå eksempler i Kr.Tårups *Grundtvigs Påskesalmer* (1937,s.9f.), mens tilsvarende eksempler i samme kontinuitet på den praktiske brug af Grundtvigs salme og på bekræftelsen af også dennes centrale stilling er registreret hos Malling (*Dansk Salmehistorie* II, s.2o6-o7).

"Die Liebe ist der Endzweck der Weltgeschichte - das Unum des Universums" pointerer i sit encyklopædiske udkast til virkeliggørelsen af sin "magiske idealisme" Novalis [6]. Det romantiske Wahlverwandschaft med den bernhardinsk-cisterciensiske ånd, der således historisk set ingenlunde tilfældigt indgik blandt de nu aktuelle traditioner, begrænser sig imidlertid ikke til blot en fortsat opvurdering af den affektive kærlighed i dens følelsesindhold på linie med det 18. århundredes førromantiske følsomhed. Men idet den herudover også fremstod i sin altomfattende og på én gang frigørende og enende dybde og magt kunne den i verdenserkendelsen såvel som i menneskeforståelsen i forhold til tidligere rationel eller rationalistisk metafysik fastholde en ny subjektivitet, for kan den abstrakte tanke glemme sit subjekt, så gælder dette ikke for lidenskaben eller for kærligheden, der tværtimod fordyber dette og gør det til et eget centrum (- også for den unge Hegel, mindes man, var grundordet Liebe). Med den fremkomne nye selvbevidsthed kunne romantikken direkte forbinde også sin historiske selvforståelse som moderne, men i sin modsætning til græciteten og til den antikiserende klassicisme

(- en modvilje, som Grundtvig så stærkt delte) netop derfor med rod i kristendommen. For kristendommen var det (i dette syn jvf. ovf.s.195), der ved sit radikale forhold til det uendelige og det evige, hvori hele den jordiske tilværelse var delagtig, umisteligt havde løst også selvets grænser, men derved i virkeligheden tillige fornyet og i friheden rodfæstet også menneskets forhold til det endelige, til sig selv og til naturen. Mens imidlertid denne afgørende landvinding i de første århundreder efter kristendommens frembrud endnu beholdt en sakral og beskuende karakter, men for bevidstheden i dens forhold til sig selv og til verden var latent, så er det i middelalderen og i den tidlige renaissance (der her ikke adskilles), at den bryder igennem og begynder at vise sig i sin hele rækkevidde. Hele dette vigtige og mangesidede forhold er naturligvis en egen historie [7], der her blot tangeres i forhold til dens rolle i sammenhængen, som man for cistercienserne vedkommende fra en helt anden side kan belyse ved et enkelt citat fra L. Bouyers fremragende lille bog *La spiritualité de Cîteaux*, Paris 1954, hvori det sammenfattende om Bernhard hedder (s. 86):

> Bernard offre de la mystique patristique, de la tradition primitive de contemplation fondée sur la méditation des Ecritures, et de l'inspiration évangélique de l'ancienne ascèse monastique une étroite fusion qui ranime tous ces éléments en leur donnant l'éclat d'une seconde nouveauté. Mais son génie est d'offrir à son époque ce vivant condensé d'une tradition ranimée en y incorporant les problèmes de ses contemporains. Toute la sensibilité du XIIe siècle, qui va transformer en moins de cent ans avec la littérature la conception même que l'homme se fait de son humanité, passe dans sa spiritualité. Avec cette sensibilité, c'est la conscience de soi, le subjectivisme en qui naît l'esprit moderne, que Bernard baptise des ses balbutiements.

Tilføje kan vi i eftertidens perspektiv, at den af Bouyer med skarpsind og med så megen ret fremhævede dåb af subjektiviteten og den nye selvbevidsthed, der ellers i det lange løb afslørede så hårdnakket en tendens til at gå sine egne veje, hvad romantikken selv kun delvis reagerede imod, også og især kom til at gælde hymnedigtningen hvor også subjektiviteten gjorde sig gældende, men helt uden at bryde den sakrale sammenhæng i dens centrale forankring. Og således behøvede Grundtvig ikke, da han med den genfundne salmetradition og -tone også kom til cistercienserne, hverken at føle sig indelukket i en forældet repristination af den sakrale hymne, men heller ikke at føle behov for med nye forestillinger og strukturer eller bevidst revolutionerende at sprænge dens stil. Allerede i den cisterciensiske sakrale subjektivitet havde en så udpræget jeg-salme som *Hil dig, Frelser og Forsoner* sin legitimation og kunne, nærværende

på et nyt stadium, befrugtende indgå i Grundtvigs eget register og der fylde den store form, han i sin gendigtning tilsvarende gav den. - Genklangen af dette, om ikke sammenhængen deri finder man da også hos Elbek, idet han foruden om pietismen taler om den "selvets problematik", der på følelsens grundlag her bryder frem, i modsætning til den selvudfoldelse uden indre modsætninger, han ellers i andre gengivelser finder kontrastere med hymnernes ånd, en problematik, som han imidlertid synes at begrænse til dennes ene side, oplevelsen af "selvet som en spærring" i dets forhold til frelserens guddommelige kærlighed, i hvilken det derfor søger sin forløsning og det forhold til Gud, hvori det lever i ham, men i frihed for sig selv (s. 55-57) [8]. Men i en syntese, også hvor dens centrum er Gud, og hvor "Vidunder-Troen" har slået sin bro over dybet, indgår begge poler, og subjekt er selvet såvel i oplevelsen af spærringen som i kærligheden i dens fornyede og forklarede liv i Gud. Også i den dybe sammenhæng (vers lo) taler jeg'et, det egentlige jeg. Og selv i hengivelsens tilhørsforhold er der herpå en bekræftelse , i *Jesu dulcis memoria* udtrykt på denne måde:

Sequar te quoquo ieris, mihi tolli non poteris, cum meum cor abstuleris, Jesu laus nostri generis.	Jeg følger dig hvorhen du går, mig kan du ikke skilles fra, mit hjerte har du taget med, O Jesus, fryd for al vor slægt.

Den afstand mellem den romantiske kærlighed i den sammenhæng, hvori den er centrum, og dens historiske forgænger, den cisterciensiske, der dog så tydeligt består, også i den indre struktur, svinder hos salmisten Grundtvig ind, ikke til en total identitet, der i alle henseender gør den dybe sammenhæng i middelalderlig forstand til ét med de levendes land, men til en affinitet, affødende en fornyet kontakt, der i mange enkeltheder bevidnes også ved sproglige sammenfald, og som bærer symboler og strukturer. Mens f.eks. det centrale lo. vers i Rambachs udvalg og hos Grundtvig har delvis forskellige referencer (- men se ndf.), har i *Vor Herres Jesu Mindefest* på den anden side dets første latinske linie, hvis subjekt er hjertet: *tuo vivat in amore*, sin også verbale modsvarighed i så centrale udtryk som "Hjertens-Kiærligheden" og "Livet i din Kiærlighed". Som et væsentligt eksempel, der yderligere tjener til at kaste lys over Grundtvigs brug af sit forlæg efter dets bogstav (- sml. atter ndf.) og efter dets ånd, kan også nævnes rosenkransen om korset. Udtrykket er vel Grundtvigs eget geniale og knytter sig her til

hans iøvrigt udstrakte brug af rosensymbolet (jvf. H. Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, Kbhvn. 195o, s.39 f.); men dette symbol, hvor det som her gælder såvel kærligheden som den blodige, men forsonende lidelse, er tillige primært netop hos cistercienserne, hos hvem det især har fået sit indhold, således som det bl.a. fremgår af det også Bernhard selv tillagte skrift fra det 12. årh. *Vitis mystica* (PL 183), men tillige også af *Salve, mundi salutare* i originalen, men dér i en række af vers, der ikke er med i Rambachs antologi. - En accentforskydning i forhold hertil - netop i retning af "det subjektive" - kan man dog nok notere sig, der i det videre perspektiv er værd at bemærke ikke alene for Grundtvigs vedkommende. Mens rosenbilledet i originalen i overvejende grad går på kærligheden med blodet udtrykt i den legemlige lidelse (- dog ikke isoleret set, uden dennes frugt og sejr: *tamquam rosa fragrans mire*, hedder det, *magnæ salutis pretium*) og i alle tilfælde på den korsfæstede selv (som stadig hos Brorson), er der hos Grundtvig skiftet subjekt og for mennesket som symbolbærer ikke alene tale om delagtigheden i en guddommelig medliden (compassio) til udslettelse af dets egen blodskyld, men i første række om en lovprisning, der i tilegnelsen af lidelsen selv også har overvundet den - for således i dette kærlighedens sejrende og forenende paradoks, i *palma crucis*, dog atter at forene sig med originalen. Heroverfor står imidlertid inden for en strømning især, men ikke alene i den katolske kirke tendensen til at isolere den bernhardinske passionsfromhed med dens viden om den sårede kærlighed og dens hemmelighed [9] som basis for hvad man har kaldt en "religiøs dolorisme", altså en dyrkelse af smerten selv. En sådan tendens deler Grundtvig ikke, heller ikke i sine passionssalmer, men opponerer tværtimod mod dens tilsvarende udslag i bodsfromheden inden for den danske salmetradition (jvf. Elbek s.22, Balslev-Clausen s.16). Og det er i pinsen, med påskens bekræftelse og åndens genfødelse, at for ham også rosensymbolet får sin endelige rækkevidde og opfyldelse. I *Du, som gaaer ud fra den levende Gud* (GSV I,36o, DS 248) har vi verset:

Pindselig Daab, til Guds Herligheds Haab,
Folkefærd alle gienføde!
Tale og Skrift om vor Frelsers Bedrift
Blomstre som Roserne røde!
Livstræet skyde af Korsets Rod!
Smage lad Alle, vor Drot er god!

Fortsat rummer imidlertid i sin formulering også et sted som dette en mindelse eller et vidnesbyrd om tilknytningen til den mystiske passionsfromhed, og i en speciel forstand gælder dette tillige den sidste linie, dækkende skriftsteder, der i traditionen fra kirkefædrenes tid har været centrale, og som ikke mindst cistercienserne - i Augustins og Gregor den Stores følge - har en forkærlighed for, nemlig efter Vulgata Ps. 33,9: *gustate et videte, quoniam suavis est Dominus* samt Ps.144,7: *sentite de Domino in bonitate*, begge i rigt mål reflekterede også i Grundtvigs cisterciensiske forlæg i deres helhed. Og hvad citater som disse står for og leder ind i, er forståelsen for gudsforholdet også som en erfaring, og som en erfaring af en egen art, der rummer dette i dets indre og eksistentielle virkelighed, og hvori det i selve den kvalitative modsvarighed mellem erfaringens art og dens genstand også kulminerer. I en sådan erfaring, i sin nærhed og umiddelbarhed fortrinsvis symboliseret ved sansninger og ved sansekvaliteter, ved smag, syn og berøring, ved duft og ved stemmens lyd - "de åndelige sanser" tales der om i kirkefædrenes teologi og fremefter - , er det at på sin side kærligheden i dens forhold til den absolutte kærlighed, dens egen kilde og bestandige mål, ikke mindst konkret finder sit udtryk og sin berigelse i sindets egne bevægelser eller passioner, frugten af dets påvirkelighed og modtagelighed, eller i de følelser, der med sansningen deler dens umiddelbarhed og den indre refleks af en indvirkning udefra, der kun i et direkte forhold kommer i stand. Det samlende nøgleord er her *affectus*, kvalificeret og differentieret ved den lange række af dertil knyttede verber som dulcescere, gustare, sentire, sapere, delectare, desiderare, inardescere, gaudere, frui etc. Arnulf siger: *Cordis mei cor dilectum,/ in te meum fer affectum,/ hoc est quod opto plurimum* (Du mit hjertes elskte hjerte, bind til dig alt hvad jeg føler, dette er hvad helst jeg vil).

Også med dette er der i virkeligheden tale om et gennembrud karakteristisk for en historisk epoke og for dens eftervirkninger (jvf. Bouyers ord ovf. om la sensibilité). Den gamle og så indgroede modstand i den nedarvede europæiske kultur på dens rationelle og dens intellektualistiske plan mod lidenskaberne, *passiones*, mod følelserne og mod "entusiasmen", som man sagde i det 18. årh. er her - midlertidigt - overvundet og erstattet af den sans for de personlige, de umålelige og ikke rationaliserbare anliggender, der siden har trængt sig på for ikke alene humant, men også religiøst at vinde sin (primære) plads og sin stemmes ret i helligdommen. Men også

Søren Kierkegaard og andre af den romantiske epokes børn har endnu på lidenskabens, troens, såvel som tankens, og på følelsens vegne måttet protestere, mens på sin side Grundtvig fuldt ud kunne udfolde og nære sig af denne arv. Og hvad gemmer ikke på dette felt, netop i de brydninger og de opbrydninger, den dyrker, vort eget århundredes modernisme? - For cistercienserne vedkommende skal det imidlertid fremhæves, at der med kærlighedsforholdet i dets erfaring og dets fylde af følelser ikke er tale om en isoleret eller en ensidig emotionalisme eller en ametafysisk irrationalisme. For er kærligheden selv over- såvel som intersubjektiv, så betinger den med sin umiddelbare modtagelighed og følelse for den realitet, på hvis meningsfylde, hvis værd og hvis gave den beror, tillige et sandhedsforhold, et syn og en klarhed for tanken, der ud over dennes begrænsninger dels forbinder sandhed og godhed og dels bekræfter erfaringen i dens forhold til det absolutte, som det nærværende, men tillige - i kærlighedens svar på Guds kærlighed - det altomfattende og det ene, det uudsigelige. Med det mystiske nærvær som centrum for åndens liv forbindes således også den transcendenserfaring, som Bernhard betegner som "Ordets besøg i sjælen" og dens indre forening dermed i kærligheden (*amplexus, unitas spiritus* (jvf.1.Kor. 6,17). Og i Grundtvigs forlæg det sidste vers (12) ser vi denne erfaring i sidste instans forbinde sig med saligheden, selv udtrykt deri.

Næret af Bibelen og af kirkens overleverede tro og sprog blev i sin samtid den cisterciensiske bevægelse og dens ånd centrum i den såkaldte monastiske teologi, sådan som denne hermed trådte op mod sin modpol, den begyndende skolastik, i hvilken den så en moderne rationalisering og reduktion - i alle tilfælde med den ret, at den ikke alene med Dante i himlens rangordning er salighedens centrum og væsen nærmere end såvel de traditionelle som de moderne teologer, men også historisk derved, at den med al relativ konservatisme ved sin egen nyindsats dog var i pagt med kræfter, der nåede længere ud og længere frem end den skolastiske epoke og ånd (der iøvrigt i mange måder tog ved lære af den). Det sandhedsforhold, den på sin side forfægtede, som næring også for tanken, men verificeret i troen og muliggjort i erfaringen, beroede ikke som det akademisk-skolastiske på logiske normer eller på en tilsvarende menneskelig målestok, men på Guds egen sandhed og på dennes lys i erfaringen nærværende i menneskets indre. I *Jesu dulcis memoria* findes herfor det klassiske udtryk:

Quando cor nostrum visitas,
tunc lucet ei veritas,
mundi vilescit vanitas,
et intus fervet caritas.

Får vi i hjertet dit besøg,
da stråler for det sandheds lys,
bortsvunden er da verdens skin,
men sjælen varm af kærlighed.

Og med sine ord svarer hen over århundrederne og de forskellige sammenhænge Grundtvig herpå; af sådanne svar her blot to vers (DS 425,2 og 426,lo):

Vær, Jesus, da mit liv, min lyst,
den skjulte perle i mit bryst!
vær du min trøst, vær du min fred,
vær du mit lys, min salighed.

Da se vi dig i hjertet ind,
hvor alt er sandhed, intet skin,
hvor alt er stort, men mildt og ømt,
hvor kærlighed er uden skrømt.

"Kun hvo som elsker, kender Gud" fortsætter Grundtvig i den første af disse gengivelser og fastslår hermed, også ud over denne salmes sammenhæng, en maxime i slægt med den bekendte "Lys uden varme er helvedes kval". Også til denne finder man cisterciensiske modsvarigheder, således og især hos fortsætteren af Bernhards Højsangsprædikener Gilbert af Hoyland. Den dialektiske samhørighed eller samsvarighed mellem følelsen og erkendelsen, mellem lyset og kærligheden i dens apoteose udviser imidlertid i selve sin konstitution den højeste himmel, som Dante fremstiller den [lo)], og hertil svarer hans egen erfaring, skuet af "det høje lys", hvori altet såvel som treenigheden og menneskets forening med Gud i gudmenneskeligheden manifesteres, og til sidst den forenende bevægelse i kærligheden. - *Jesus dulcedo cordium,/ fons vivus, lumen mentium* (Jesus, du hjertets liflighed,/ livskilden selv og åndens lys) hedder det i samme salmes forlæg, iøvrigt et bibelsk motiv (Ps. 36,lo m.v.) og opdyrket især hos Augustin, men genkommende ikke mindst i Grundtvigs salmer, hvor lyset og livet er de centrale Kristusprædikater, i dens forskellige aspekter dog bestandigt forbundet med kærligheden og kronet af denne. Men hermed er der med dem i videste forstand tillige tale også om de endegyldige kategorier for det sande menneskeliv i dets vækst og dets udfoldelse på dets vej mod "livets lys og livets land". Spørger man her udover den direkte kontakt om den tradition, for hvilken netop disse bestemmelser, og i tilsvarende konstellationer og betydninger, var i forgrunden, så går også her linien gennem romantikken og dens spiritualistiske baggrund (fra Schwenkfeld og Weigel over Boehme til Baader) tilbage til middelalderen. Ikke mindst set ud fra Grundtvig kan man imidlertid samtidig sige, at der i denne tilbagegriben tillige har ligget en fornyelse af den

lutherske horisont, uden at dette forhold i dets mere præcise indhold heller ikke i Grundtviglitteraturen synes særlig påagtet.

En nærmere eftervisning af fordelingen af de forskellige her fremhævede motivkredse m.v. i Grundtvigs cisterciensiske forlæg og i hans gengivelser vil i denne forbindelse være overflødig og fremgår i øvrigt i hovedsagen af de tre forskellige, men dog sammenhørende salmer som de står i DS. Fælles for originalerne og til forskel fra Grundtvig, men dog ingenlunde i modsætning til ham, er den mystiske inderlighed, det erfarede nærvær, i hvilket dog de store dimensioner og den fælles enhed - "opstigende af Hjertets stille Hav" [11] - fremstår og rummes. Og mens det er i *Jesu dulcis memoria* såvel som i Grundtvigs gengivelser derfra, at denne inderlighed i dens klarhed og dens indre sødme selv er hovedtemaet, så savnes den dog ingenlunde heller ikke i *Salve, mundi salutare*. Men her, hvor foran korset og i passionen klarheden er brudt, er det i hjertenskærligheden, at den bevæges og brænder og primært alene i denne, men tillige fordybet derved, at den når den erfaring, hvori også sammenhængen rummes, med den enhed, hvori over for den Ene også kærligheden selv bliver eksklusiv og ét - "så for dig kun hjertet banker" siger Grundtvig, ubundet og ligefremt, men dog afgørende og helt præcist, mens dette i originalens erfaring og med dennes symbolsprog er udtrykt bl.a. med dette vers (sml. også det s. 17 anførte:

O quam dulcis sapor iste! Qui te gustat Jesu Christe, tuo victus a dulcore mori posset præ amore, te unum amans unice.	O den smag så fuld af sødme, hvem dig smager, Jesu Kriste, overvundet af din sødme, døde gerne, for han elsker, vil elske helt i dig kun ét.

Men ikke mindst for cistercienserne er *sapor*, smag, også *sapientia*, visdom, for netop i erfaringen er det (som stadig også for Grundtvig), at også indsigten i dens værd og dens fulde dybde findes. Og bag den brudte klarhed og hinsides døden, men her allerede i kærlighedens tegn og som bønnens håb i forvisningen om den lidende kærligheds magt, åbenbares også det lys, det skue ansigt til ansigt, der er Paradisets:

Sic affectus, sic despectus, propter me sic interfectus, peccatori tam indigno, cum amoris intersigno appare clara facie.	Sådan ramt og så foragtet, for mig sådant pint til døde, mig, en synder så uværdig, med dit kærlighedens mærke lad du mig se dig åbenbart.

Uden i sine gengivelser at miste, men tværtimod styrket ved den specielle erfaring, der i den cisterciensiske passionsandagt fandt så klassisk et udtryk, har Grundtvig imidlertid samtidig vidst også i sprog og i forestilling at almengøre dens anliggende, hos ham overflyttet fra den kontemplative monastiske sfære til kirkesalmens, men uden derfor for sit vedkommende at miste sin umiddelbarhed eller sin direkte og helt personlige karakter. Grundtvig er ikke mystiker (i det mindste kun som romantikerne kunde være det), men har dog på den anden side vundet alle forudsætninger for netop i sin salmedigtning at kunne berige denne også ved sit møde med den cisterciensiske mystik i dens digteriske og hymniske form. Og samtidig har han her selv vundet en ny tilgang til netop passionsmotivet og et fordybet udtryk derfor, der tillige "kompenserer", kunde man sige, for hans reaktion mod den lutherske bodsfromhed og hans udskillelse deraf. - Blandt professor Billeskov Jansens ungdomsbøger finder man en artikelsamling med den sigende titel *Inderlighed og Klarhed*, betegnende grundtræk i dansk ånd og i dansk litterær humanisme. Netop i dette perspektiv bør man imidlertid ikke forglemme, hvilke dimensioner Grundtvig i sine salmer som andetsteds på sin side har givet disse nøgleord og heller ikke på hvilken baggrund. Hos de gamle cisterciensere med deres nøgleposition i tilblivelsen af den store europæiske tradition fandt han, i en dybere oprindelighed og affødt af den endnu større tradition, der for ham selv var livskilden, bekræftelse for det inderlighedens liv i Guds kærlighed, hvori det er denne selv, i Gud ét med hans eget lys, der i en første såvel som sidste gyldighed med kærligheden føder også klarheden:

Den føder Hjertens-Kiærlighed
Til dig, som for os Døden leed,
Den føder Kundskab evig sand
Om Livets Lys og Livets Land!

III

I de foregående afsnit er vi til belysningen af Grundtvigs forhold til den middelalderlige hymnedigtning og på baggrund af denne til den cisterciensiske *Salve, mundi salutare* i det relevante omfang gået ud over ikke alene denne (- idet dens samhørighed især med *Jesu dulcis memoria* også i Grundtvigs gendigtninger er af væsentlig betydning), men også over det ovenfor fra Rambachs antologi gen-

givne udvalg af originalens mange vers, der som i sin tid påvist af P. Severinsen og atter bekræftet af Elbek (s.2o) udgør Grundtvigs direkte forlæg. Adkomsten hertil ligger dels i anliggendet selv, men dels også deri, at med påvisningen af dette forlæg er kildespørgsmålet dog ikke løst totalt. Allerede i 1859 fremkom, dog uden signatur, i det af C.J. Brandt redigerede *Dansk Kirketidende* 1859, sp. 161-62, et fra Rambachs ret forskelligt udvalg på lo vers af "St. Bernhards Passions-Hymne", hvortil Grundtvigs 12, men uden bevidnelse eller kommentar, var føjet som "oversættelse". Og hertil henholder sig med J. Borup stadig også H. Toldberg (s. 253), idet overensstemmelsen her skulde være bedre, hvad der for et enkelt vers' vedkommende faktisk også er tilfældet, mens den iøvrigt må anses for endog langt vagere. Den opfattelse, der her er lagt til grund er imidlertid, at vel har Grundtvig benyttet netop det udvalg hos Rambach, som han havde for hånden, og med hvilket han ikke alene tematisk, men også rent praktisk besad den ramme, af hvis noget tilfældigt sammensatte dele han selv i det overordnede perspektiv og i en komponeret og fortløbende sammenhæng kunde genskabe en helhed. Men netop derfor har han som inspiration og som støtte for sit syn ikke begrænset sig til de 12 vers hos Rambach ej heller til et andet alternativt udvalg, men i sin kirkesalme (- og måske også under indtryk af Bernhards placering i den romantiske bevidsthed) tillige indarbejdet tilskyndelser, temaer og enkeltheder fra den hele original. Og kendskab til denne kunde han i 1837 skaffe sig enten fra sin egen bogsamling, hvor den i oversættelse fandtes i den af J.J. Gottschald udgivne *Universal-Gesangbuch*, Leipzig 1737, eller fra en af de i tiden udbredte Bernhardudgaver, det sidste måske sandsynligst, for svarende til at Grundtvig i sine gengivelser med al frihed samtidig ofte lader den latinske ordlyd skinne igennem, således kan man i dette tilfælde ikke undgå udover fællesskab i tanker og billeder at finde også verbale affiniteter og resonnanser, som der ikke hos Rambach, men derimod i den latinske original er dækning for.

Dette skal her ikke i enkeltheder eftergås, men et par vigtige eksempler derimod fremdrages, udover det der allerede er nævnt, nemlig rosensymbolet. Hverken hos Rambach eller i Kirketidende findes dette, hvorimod det i originalen er gennemgående og dér knyttet til blodet, til hænder og side, men også til hjertet (*rosa cordis*), idet det her med lidelsen forbinder den inderliggørende, befriende og forenende kærlighed, hvori den har sit udspring og sin

opfyldelse. I fællesskabet om smerten (in dolore gaudioso) vender hjerte sig mod hjerte - *da cor cordi sociari/ tecum, Jesu, vulnerari* - , ligedannede i den totale befriende og opfyldende kærlighed, som netop Bernhard af Clairvaux i *De diligendo Deo* og i sine Højsangsprædikener havde forkyndt den:

Plagas tuas rubicundas et fixuras tam profundas cordi meo fac inscribi, ut configar totus tibi, te modis amans omnibus.	Dine dybe, røde vunder og de naglesår, de slog dig, i mit hjerte du indskrive, så jeg dannes helt som du er og elsker dig i hver en form.

Forbundet med dette symbol, der med rosenkransen i Grundtvigs salme får en så vigtig plads og i virkeligheden indbefatter denne selv, er endvidere det "røde hav" (*totus lotus in cruore*), "vældet" og "floden". Hos Grundtvig bliver disse symboler bærende for kompositionen, der fra den tilbedende betragtning og den egne situation i salmens første del med selverkendelsen og troen fører frem til vendingen i den egne og fulde tilegnelse i den sidste, over midterstykkets bekendelse (v. 4-6), der forklarer den frelsende lidelses væsen og dens frugt i gudskærligheden selv i dens manifestation i den inkarnerede og korsfæstede frelser, i hvem "Hjerte-Gløden" (- *ardens igne charitatis*) ejer det urbillede, hvori den er stærkere end døden også i det menneske, der i sit eget indre med kærlighedens strøm får del i dens gave. Holdepunkter for alt dette og just i dette præcise indhold og perspektiv har Grundtvig kunnet finde i originalen, med hvilken Rambach vel har den lidende og sejrende kærlighed tilfælles, men derimod ikke den anskueliggørelse deraf ved symbolord som *cruor* (blodstrøm), *fons* (kildespring) og *vena* (åre), som på sin side Grundtvig atter griber til som sammenhørende udtryk for kærligheden over for dens modsætning og i dens overvindelse deraf. - I modsætning til Rambachs udvalg er der imidlertid i Kirketidende dog et enkelt vers, der hører til netop i denne symbolsammenhæng og som tillige og delvis verbalt modsvarer det 8. vers hos Grundtvig, der omvendt her intet har tilfælles med Rambach. Det latinske vers savner dog den markering, som Grundtvig i sin komposition tilføjede det, og indgår i originalen i hyldesten til Jesu sårede side:

Salve, latus Salvatoris, in quo latet mel dulcoris, in quo patet vis amoris, ex quo scatet fons cruoris, qui corda lavet sordida.	Hil dig, åbne sår i siden, du som gemmer sødmens honning, viser kærlighedens styrke, du hvorfra den blodstrøm vælder, i hvilken hjertet tvættes rent.

Og yderligere rummer dog selv et sådant vers dog kun eller eksplicit kun en af de betydninger, som Grundtvig med den samlede original tillægger "den varmende strøm, kristenhedens kilde, der udsprang fra frelserens sårede side" (Elbek s. 56 [12]). "Leed den ind i mine Aarer", føjer han til som sin egen bøn (vers 9), og kærlighedens kraft og livet i den (vers lo) betød foruden aftvætningen af synden (blodskylden, som han med symbolikken understreger) for ham en fornyende lægedom og den indre delagtighed, i hvilken tillige den dybe sammenhæng i sit fulde omfang også i den enkelte selv realiseres. Med dette også den indre nedbrydning af skabningens kulde og hårdhed (*repulso tetro frigore*), som hos Rambach er forbundet med hjertets renhed, men ikke med floden, mens Grundtvigs fremhævelse af motivet foruden at bero på originalen også kan hænge sammen med betydningen af den polare kontrast i romantisk tankegang og dens overvindelse (jvf. de "vilde luer", som Grundtvig udover forlægget indføjer i sin pinsesalme). Hos den cisterciensiske digter derimod indbefatter (dog uden "overbetoning") det negative i dets styrke også dæmonens magt, foruden i løvens vildskab (*leo trux*) også i slangens gift, således som det fremgår af yderligere et par eksempler på den oprindelige symbolsammenhæng, som Grundtvig i sin passionssalme med forlægget har tilfælles, og som han uforbeholdent gør til sin. Uden modsætning hverken til originalens særegne pathos eller dens inderlighed koncentrerer han derimod dens detaljrigdom, der her tjener til at intensivere den åndelige erfaring og den konkrete nærhed, for i stedet at give det hele tema sin egen digtnings storladne fylde og form. Med originalen adskiller Grundtvig sig ikke mindre fra de doloristiske og de pietistiske tendenser, der uden en sådan erfaringens mystiske pathos og uden en sådan virkelighedssøgende og forklarende form har været tilbøjelige til uden dens perspektiv og dens bærekraft som et selvstændigt tema at isolere den cisterciensiske detaljrigdom og som i et eget behag fortabe sig i den. I sin kontekst og sin egenart omfatter på sin side originalen også vers som disse:

Salve, mitis apertura, de qua manat vena pura, porta patens et profunda, super rosam rubicunda medela salutifera.	Hil dig, åbning fuld af blidhed ud fra dig den åre springer; som en dyb og åben indgang af en rødme mer end rosers er du for os vor lægedom.

Odor tuus super vinum, virus pellens serpentinum, potus tuus potus vitæ: qui sititis huc venite, tu dulce vulnus aperi.	Mod din duft er vinens intet, slangens gift den overvinder; livets drik er den du byder, I som tørster skal blot komme, selv åbne du dit søde sår.

Den sidste halvdel af Grundtvigs salme grupperer sig om det berømte vers om den dybe sammenhæng, hvortil vi til afslutning nu direkte er nået frem. Ikke didaktisk eller forkyndt i abstrakt distance, men eksistentielt og i en personlig bøn fremstår her sammenfattende og i dets nærvær det hele indhold af den fuldbyrdelse, der forberedt ved den indre delagtighed i den frelsende kærligheds levendegørelse og fornyende væld i sit endelige perspektiv og som en troens forjættelse derfor også rækker ud over døden. For den reflekterende forståelse imidlertid, der i dets bærekraft og dets referencer søger at præcisere sig dette indhold, er det for det første vigtigt at bemærke sig den treklang eller rettere den enhed og den trehed, hvori denne særlige og definitive bøn er formet, og hvormed den samtidig med sit ønske udtrykker sit fulde eller sit opfyldende svar til frelseren, der med sin kærligheds gave har givet sig selv. En sådan gave, der med den ene hengivelse i tiden rummer det absolutte og den hele fylde i Gud, behøver her ingen tilføjelse, der beskriver den, for den er beskrevet som den i sig selv er nok. Men hvad den i sin grund og sin hele rækkevidde indebærer, er indeholdt i dens virkninger og direkte afspejlet i bønnens trefoldige ønske om det liv, der alene heri grundes og udfoldes, og om den kærlighed og den tanke, der alene gælder dets giver og alene beror på ham. Vidnesbyrd om Gud finder mennesket i den hele verden, hvori det lever, men sin egentlige gyldighed får dette vidnesbyrd først i det indre og eksklusive samfund med ham, i den "åndens enhed", som det hos Bernhard hed, hvori Gud selv er til stede og selv er målet. Den hjertelighed og den inderlighed, som den grundtvigske tolkning af tilværelsen og af kristendommen også rummer, og som den så ofte også i andre sammenhænge farves af, har her i dette møde på salmens grund med den cisterciensiske mystik nået et eget og et koncentreret udtryk. Men også de videre perspektiver, hvori dette på det overordnede plan forbliver et centrum, og som Grundtvig har tilfælles med sin kilde, har han her med sit vers vidst at sammenfatte og fremhæve.

Det er dette, som især den fremhævede treklang, der i en enhedsrelation forener liv, følelse og tanke, markerer og som den med

henblik på tolkningen af Grundtvigs vers kort kan tjene til at belyse. For i sidste instans er hvad man her står over for en egenartet variation af den ternare (trefoldige) struktur, som man siden antikken, i dens helheder, men også i dens (senere) opsplitninger overalt i europæisk kultur, og som gør sig gældende som en produktiv stræben forenet med et indre syn og en praktisk livsholdning efter på alle planer og i en fælles forankring, objektivt såvel som subjektivt, med hinanden at forbinde virkelighed, form og værd såvel som bevidsthed, sandhed og godhed, fundamentalt eller i en af de utallige kombinationer, der med den samme konstans her er mulige. Optaget i den kristne tænkning og fromhed og udbygget efter dennes egne forudsætninger omspænder den ternare struktur her Treenigheden selv såvel som skabelsesmetafysikken (Guds spor i verden - efter Grundtvig i "alt som har Skikkelse, Styrke og Evne" (GSV V,126) - som udtryk for hans almagt, hans visdom og hans godhed) og opfattelsen af mennesket som det gudsbillede, der i sine egne sjælsevner og -akter direkte afspejler Guds liv og selv, direkte eller i sin hele udfoldelse og vækst, vender sig mod ham. Mens på romantikkens og den transcendentalfilosofiske idealismes tid denne struktur i dens overleverede klassiske former var i delvis opløsning, oplevede man på den anden side nye og stærke forsøg på rekonstrueringer og således også hos Grundtvig, i hvis tankeverden det ternare gudsbillede og gudsforholdet også psykologisk stod i centrum. Og bemærkelsesværdig er i denne forbindelse også hans delvise "omstrukturering" af de klassiske treenighedsprædikater, hvorefter kærligheden i stedet for til Ånden primært tillægges Faderen - som i det kendte eksempel, hvor Grundtvig gengiver førstelinien i Adam af St. Viktors Helligåndshymne *Qui procedis ab utroque* med *Kiærligheds og Sandheds Aand*, idet Sandheden med Ordet, Visdommen, Lyset og Livet også hos ham forbliver blandt de fundamentale Kristusprædikater. Men tillige gælder, i traditionen såvel som hos Grundtvig, at som Sandheden, Guds eget og evige billede og hans manifestation i verden, kan tillige alle særskilte treenighedsprædikater også under ét eller som en fælles struktur tillægges Kristus, - et forhold, der i dets dér uudtalte, men i Kristusforholdet reflekterede dybde i *Hil dig, Frelser og Forsoner* skal tages med i betragtningen.

Skulde vi nu også på denne baggrund forsøge en tydning af Grundtvigs vers, så kunde der allerede i den for den bedendes svar til Kristus i hans totale nærvær afgørende linie ligge en ternar sammenfatning. Og ordene "Lad i Dig mig elske Livet" kunde så på det-

te det overordnede plan indbefatte betydningen: Således som Guds kærlighed er i dig som din egen, men i dig også er min, således skal i dig også min kærlighed tage form efter Faderkærligheden, hvis åbenbaring du selv er, og som i dig er ét med sit mål og sin opfyldelse i åndens liv. "I dig" og at "elske" får i denne enhedens og oprindelsens fylde lige så megen vægt som "livet", mens til gengæld dette tillige som genstand, uden hos Grundtvig immanent at naturaliseres, men fortsat fastholdt på det guddommelige plan, for ham nok indbefatter også den jordiske vækst og den menneskelige udfoldelse, der i *De levendes Land* indgår i hans syntese. Mens imidlertid en sådan trinitarisk forståelse af en iøvrigt kristocentrisk sammenhæng dog her som i originalen, men i modsætning til andre salmer (fx den anførte GSV V,126, jvf ndf.), må forblive implicit, så tydeliggøres den derimod i det følgende, på det psykiske plan, for her er livet den kærlighedens virkelighed, der udfoldet omkring sit absolutte og eksklusive centrum indbefatter såvel inderligheden som klarheden, såvel hjertets følelser som tanken i dens sandhed. Men i selve den måde, hvorpå denne betegnes, som tanken i det forhold til dens sande grund, hvori den selv træder tilbage, ligger samtidig en udvidelse, der udover det psykiske og parallelt med det omfang, som "livet" har, med det ene og afgørende forbinder det primære og altomfattende. Den "dybe sammenhæng" er, som den på denne plads i salmen og i verset indføres, mere end det opbyggelige udtryk for en tankenorm eller en idé, der subjektivt sikrer erkendelsen og betinger dens indsigt. Også med den formuleres et Kristusprædikat, og hvad den som sådan betegner er Kristus som sandheden selv og dermed som grunden for alle ting og som livet i dets meningsfylde i Gud, som det var før skabelsen og bliver det i forholdet til ham. Mening og tanke hører sammen, men tanken står her ikke alene eller uden for livet eller kærligheden, og den ene sammenhæng, hvori den grunder, gælder derfor også for gudsforholdet i alle dettes aspekter, der med det digteriske ord heri klinger igen og rekapituleres.

Vender vi os nu fra Grundtvigs vers atter til *Salve, mundi salutare*, er det straks klart, at det i sin markante helhed kun delvis modsvares af det lo. vers i Rambachs antologi, som også Elbek her accepterer som forlæg. For mens udgangspunktet såvel som det totale Kristusforhold er fælles, er eksplikationen forskellig, i Rambachs vers den fordybede inderlighed, hos Grundtvig accentueringen af den ternare struktur (af livet, hjertet og tanken), der over for det la-

tinske *fruitio* her betinger og udmunder i sammenhængen. Bemærkelsesværdigt er det imidlertid, at mens på denne måde Grundtvig hos Rambach alene har kunnet finde sit oplæg, så har han på den anden side i originalen kunnet finde sit belæg også for enkelthederne i den eksplikation, han i dens helhed (og som en alternativ parallel til Rambachs) slutteligt selv komponerer. Grundtvig beder her ikke om at *leve* i Kristi kærlighed, men - transponerende - om i Kristus at elske *Livet*, efter originalen imidlertid Kristus selv som verdens liv og livets drik (*mundi vita vivit, potus vitæ*); prægnant fremhæver han med kærligheden følelsen og hjertet, et hovedtema originalen igennem og også der prægnant formuleret i en bøn: *cordis mei cor dilectum,/ in te meum fer affectum,/ hoc est quod opto plurimum* (se ovf. s.212); og med kærligheden og følelsen forbinder han tillige tanken, i originalen en forbindelse, der ikke alene som en forventning helt er begrænset til salighedens klare syn (*temetipsum tunc ostende - appare clara facie*), men som i inderlighedens form også udspringer af kærlighedens glød: *ardens igne charitas,/ ut semper te recogitem.* (- så du altid er min tanke nær). Med sådanne specifikationer og tilhørigheder står disse i originalen spredte træk imidlertid ikke alene, men knytter sig, hvad samhørigheden mellem dem angår, til følgende linier, hvor den bedende på sit eget psykiske plan sammenfatter sin hele erfaring: *in te meos trahe sensus,/ meum posse, velle, scire* (til dig led alt hvad jeg sanser,/ al min kunnen, villen, viden). - Hvad enten der nu over for dette forhold hos Grundtvig er tale om en direkte eller indirekte referens til originalen selv og dens tekst og en impuls fra denne eller blot en sammenfaldende tydeliggørelse af hvad der i denne (i Rambachs form) er implicit (som Elbek nok ville mene), så foreligger der i alle tilfælde her et særligt vidnesbyrd om den kongenialitet med de latinske hymner og ikke mindst med den cisterciensiske digtning, som Grundtvig i sin egen autentiske form og sit eget sigte også formåede at give udtryk for.

IV

Men kommet så vidt så spørger man sig til sidst: skulde der i en sådan forstået sammenhæng ikke også i originalen og inden for dennes kontekst være en ikke blot ideel, men også en faktisk og eksplicit dækning for det grundtvigske nøgleord *den dybe sammenhæng*, således som dette foruden at sammenfatte det lo. vers også gælder

den hele salme. Og hvad man her søger efter vil man også finde. For netop i det vers, der følger efter henvisningen til den bestandige inderlige tanke på Jesus (... ut semper te recogitem) står til bekræftelse heraf identifikationen af Kristus med visdommen i dens dybe grund: *tu abyssus es sophiæ* - og dermed som det alvirkelighedens midtpunkt, der afspejles i den himmelske orden og i englenes lovsang, men tillige som den indre kilde, af hvilken Johannes drak ved Jesu bryst, og i hvis udspring, i ham selv, den bedende søger sin egen bolig:

Tu abyssus es sophiæ, angelorum harmoniæ te collaudant, ex te fluxit quod Joannes cubans suxit, in te fac ut inhabitem.	Du er visdomsdybets fylde, alle engles harmonier priser dig, og fra dig udflød, hvad Johannes hos dig inddrak, giv mig altid at bo i dig.

Heller ikke her, så lidt som i *Jesu dulcis memoria*, har den cisterciensiske inderlighed i dens maximale koncentration om korsets kærlighed glemt de dimensioner eller den sammenhæng, hvori den selv hører til, og hvori den har sin betingelse, sit hele udsyn og sin opfyldelse. Hos Grundtvig glemmes dette end mindre, og karakteristisk samt med fuldeste genklang i hans egne store salmer er den den tilsvarende sublimerende fremhævelse af temaet i hans øvrige cisterciensiske gengivelser. Hvad der imidlertid her særlig fortjener at fremhæves er, hvorledes det ved sammenligningen af *Hil dig, Frelser og Forsoner* med originalen fremgår, at det i salmen fremkomne grundtvigske nøgleord via denne viser sig at falde sammen med det, der for den kristne middelalder, og ikke alene for cistercienserne, var dens maximale ord for den sammenhæng, hvori den fandt sin identifikation, nemlig den guddommelige, i Kristus åbenbarede, visdom, sådan som denne i sin egen (og af verden uberoende) enhed og totalitet tillige fremstod som udspring, forbillede og endemål for al jordisk virkelighed, for al åndelig stræben og udfoldelse og for den fuldkommengørelse og fylde, som også alskabningen såvel som den enkelte i sidste instans alene finder i denne selv. Mens et sådant syn endnu i romantikkens tid kunde virke inspirerende og fornyende, indvarslende den nye morgenrøde - så stærkt, at det uden sin oprindelige kristne forankring i givet fald overdimensioneredes og sprængtes -, så står det for nutiden snarest som udtryk for det endegyldigt tabte land, ikke mere de levendes, eller snarere og ved siden heraf: det er i *The waste land* eller i Lorcas symbolsk uopnåelige Cordoba,

man bag afstanden, opbruddet og dissonansen, der med det 2o. årh.s modernisme er trådt i stedet for sammenhængen, skal møde det genskin deraf, hvor dybden og meningen nu findes, men som en virkelighed, der ikke længere besiddes. Hvorom dette nu er, så er det for eftertiden ikke alene det metafysiske aspekt i dette syn, der synes utilgængeligt, men også og ikke mindre dettes oprindelige og ubrudte sammenfald med det personlige og det eksistentielle i gudsforholdet og med forvisningen om Guds barmhjertighed og hans frelse. En eksplicerende gengivelse hos Grundtvig af et vers i *Jesu dulcis memoria* , inddragende også dets kontekst, kan belyse dette fundamentale aspekt og tillige genkalde os de enkelte ternart strukturerede bestemmelser, der som Kristusprædikater indgår i den dybe sammenhæng, hvor denne med inderligheden også udfolder sig i klarheden, med kærlighedens liv også i sandhedens lys og i åndens glans (GSV III,192,2o; DS 426,15):

O, Jesus! ja, det er din Røst,
Vær altid Du mit Haab og Trøst!
I Dig vi see med Aandens Sands
Vort Lys, vort Liv, vor Soel, vor Glands!

Tu fons misericordiæ,
tu veræ lumen patriæ,
pelle nubem tristitiæ,
dans nobis lucem gloriæ.

Ligesom Grundtvig i konfrontationen med sin egen tids anliggender også for eftertiden har skabt en arv, der lever ud over den romantiske epoke, han tilhørte, således gælder det også for den tilknytning til den middelalderlige visdom i dens fulde form, som han - i sin epokes ånd, men med en selvstændig styrke og en autentisk forståelse - med den dybe sammenhæng har genskabt, at den i dens kontekst og ved sin egen bærekraft for så vidt kan stå alene. På den anden side beholder den historiske referens den største betydning for erkendelsen af hvad der i den fulde rækkevidde ligger i den grundtvigske tankeverden, også når det i andre forbindelser gælder hans direkte brug af det middelalderlige nøgleord. Og middelalderligt må vi her kalde det, ikke alene fordi det er i en middelalderlig form vi her støder på det, men også i den større idéhistoriske kontekst, hvori det med denne indgår, og som samtidig med at betinge vor egen tilgang til det netop også henviser os til historien. For skønt visdommen er et alment ord, der dækker et "urfænomen", som gælder ud over epoker og enkeltkulturer, og som i sin gyldighed altid forbliver samtidigt og nærværende, så har det i den europæiske tradition siden renaissancen (der dog også her betød en omend temporær genopblomstring) været på tilbagetog for i den nyeste

(efterkantianske) tid helt at forsvinde eller kun overleve i mere sporadiske og private former, næret af halvforglemte overleveringer og ofte af et mere eller mindre sekterisk præg. Autentisk forbliver derimod den middelalderlige visdom, der her er tale om, og ikke alene ved sin ideale form, men også fordi den med denne genetisk selv fremtræder som en kulmination, hvori dens så at sige medfødte væsen kommer til udtryk.

Sin oprindelse og tillige det blivende grundlag, hvortil den også i sin udfoldelse bestandig refererer sig, har den middelalderlige visdom i det antikke og i det bibelske visdomsbegreb og i den sammensmeltning derimellem, der er et af de fundamentale vidnesbyrd om, at den iøvrigt på så mange måder fortsat ustabile alliance mellem Jerusalem og Athen, der skabte dobbeltheden også i Europas kristne kultur, ikke blot eller alene er fremgået af disparate og egentlige uforlignelige modsætninger. Hos grækerne, men samtidigt reflekteret i Bibelens *chåkma*, betegnede visdommen (*sophia*, på latin *sapientia*) oprindeligt håndværkerkyndigheden og den kunstneriske indsigt og formåen, der med formen for en given virkelighed eller situation produktivt, ordnende og styrende realiserer også dens kvalitet eller fuldkommenhed, altså med hensigtsmæssigheden også dens optimale væsen, dens brugbarhed og dens godhed (jvf. ovf. den grundtvigske treklang "alt som har skikkelse, styrke og evne" med alle de konnotationer, der også for ham knytter sig dertil). Med denne "techne-model" gjort gældende også for den praktisk-etiske holdning og for selve den filosofiske tankeform indbefatter den i sin struktur også sin egen oprindelse, den produktivitet, hvoraf den selv er betinget og struktureret, og med det menneskelige og som dettes forudsætning og norm derfor også det guddommelige. Visdommen er således ikke her at forstå som et blot abstrakt eller postuleret intellektuelt eller moralsk ideal, hvori en endimensional stræben vil afspejle eller legitimere sig selv. Men som den er en tanke og en norm, er den tillige et virkelighedsforhold og en dyd uden derfor i sin individuelle og relative gyldighed at være ensbetydende med den absolutte og primære visdom, der alene tilkommer Gud. Heller ikke filosoffen identificerer sig derfor uden videre med den vise eller sin videnskab med visdommen selv, men vis er han i sin stræben efter denne visdom og i den kærlighed dertil, som har givet filosofien selve dens navn, og som også gælder den universelle og definitive videnskab, som den filosofiske visdom efter en anden af sine definitioner rummer eller karakteriseres ved, nemlig erkendel-

sen af det guddommelige og det menneskelige og forbindelsen derimellem.

Et sådant forhold til "visdommen i dens udødelighed" var det der i en "overvældende hjertets Bevægelse" for den unge Augustin gav stødet til hans åndelige opvågnen, og som også siden formede hans tænkning i dens filosofiske og dens religiøse sigte og på det teoretiske såvel som det praktiske og det spirituelle plan. Og bekræftelse herpå kunde han selv og hans eftertid finde ikke alene hos Cicero og Plotin, hos Platon og Aristoteles eller i stoicismen, men først og fremmest i Bibelen. Det er til Det gamle Testamentes visdomsbøger, at Augustin henviser, når han i *De civitate Dei* (VIII,1 og 4) programmatisk fastslår, at "om visdommen er den Gud, ved hvem alle ting er skabt, således som den guddommelige autoritet og sandhed har godtgjort det, så er den sande filosof den der elsker Gud" for alene i ham at søge alle tings værensårsag, al erkendelses grund og al livsførelses regel og opfyldelse. Men med Det gl. Testamente forbandt han Det nye, "begyndelsen" (principium) i Genesis 1 med den johannæiske logos (*verbum*) og med den kristologiske *sophia* hos Paulus (1. Kor. 1 og 2, jvf. Kol. 2,3) for således også at begrunde visdommen som det centrale Kristusprædikat, der i sig direkte afspejler Guds enhed og trehed (sml. her især Heb. 1,3) såvel som hans forhold til den skabte verden, i hvis tilblivelse og hvis struktur treenigheden afbildes og indirekte, men uomgængeligt erkendes. Og som et særligt punkt i dette syn fremhæver Augustin, hvorledes det er i et indre og direkte forhold, at den samme Guds visdom eller tanke, ved hvilken verden er skabt, også for den menneskelige tanke begrunder dens vished og dens erkendelses form og mål. Den evige visdom som åndens lys (*lumen mentium*) er her den augustinske grundsætning, der i mange former atter og atter underbygges og appliceres, og hvis centrale skriftbegrundelse er Johannesevangeliets ord om Kristus som det sande lys, der oplyser ethvert menneske, der kommer til verden. Den menneskelige visdom består i en ligedannelse med den guddommelige grundet på dennes eget nærvær og i erkendelsen af denne i dens eget lys - "lys i dit lys skal vi skue", *in lumine tuo videbimus lumen*, som Augustin citerer dette sted fra Ps. 36. Og som omvendelsens højeste frugt og en forening med Gud er denne visdom i dens tilblivelse og dens fuldendelse uadskillelig fra kærligheden i dennes bevægelser (*affectus*) i sjælen og i dens opløftelser båret af den Helligånd (Conv. XIII, 7-9). Set i dens guddommelige grund og i den forening mellem tanke og

værd (mellem lys og varme), hvori den opfyldes, modsvares den her af den kompletterende definition af visdommen som "den sandhed, hvori det højeste gode erkendes og besiddes" (*De lib. arb.* II,9,26).

Med alle sådanne forudsætninger, som de gennem århundrederne indgik i den kristne tro, tanke og fromhed, var det for den kristne middelalder billedet af *Kristus-Visdommen* (le Christ-Sagesse, som M.-Th. d'Alverny bruger dette udtryk [13], i dens apoteose, der blev centrum i dens åndelige sammenhæng i alle dennes forskellige dimensioner, og som i sig samlede alle de områder, som uden den er adskilte og følger andre veje. Til Kristus-Visdommen var kristenhedens største kirke viet, ud over Europa tronede dens skikkelse i katedralernes portaler og kor, og i indledningerne til de store skolastikeres summaer og kommentarer forblev denne det foretrukne og det overordnede tema. Med hensyn hertil havde de heller ikke skilt deres veje fra den overleverede "monastiske teologi", der som en direkte fortsættelse af arven fra kirkefædrene dyrkedes i klostrene som basis også for de spirituelle og mystiske strømninger, der samtidig, og ikke mindst hos cistercienserne og franciskanerne, gjorde sig gældende. Også fra denne side fastholdes visdommen i dens enhed, og ikke mindst store skikkelser som Bernhards ven og discipel Vilhelm af St. Thierry og augustinerkorherren Hugo af St. Viktor i det 12. århundrede og Bonaventura som hovedrepræsentant for den franciskanske augustinisme i det 13. viser, hvorledes den særlige betoning af affektet og inderligheden og af den personlige tilegnelse i kærligheden dog ingenlunde, og heller ikke i dens algyldighed, bryder denne enhed, der i sig selv ikke blot er et spekulativt anliggende, men også og fuldt ud kærlighedens, uden hvilken ingen sand enhed er.

Og til den for den kristne middelalder fælles enighed om, at visdommen i sig forener tilværelsesforklaring og gudsforhold hører også, og atter her i kirkefædrenes og Augustins følge, den for alle fælles fremhævelse af, at der med den menneskelige visdom ikke er tale om en blot human-religiøs fuldkommengørelse alene afledt af mennesket selv. Visdommens humane forudsætning forbliver for det første den med Guds skabelse givne naturlige gudsbilledlighed i menneskets ånd, hvori det vender sig mod sin skaber og oplyses af hans sandhed, men i sin egentlige og definitive form, som den skabte visdom i dens samhørighed med den uskabte, er herudover den menneskelige visdom ikke blot en skabelsens, men også en nådens gave, hvori Gud selv er tilstede. Men også blandt alle nådens gaver, i

hvis hele spektrum den middelalderlige teologi med forkærlighed fordyber sig, og som for den er ensbetydende med selve strukturen i det spirituelle liv, bevarer visdommen sit primat, for den højere orden, den her tilhører, og den plads, den heri indtager, er begrundet i selve Messiasgaverne, som disse hos Jesaja findes optalte, som forbilledet også for de syv gaver, der med Helligånden bliver de troende til del. I senere teologi er dette før så betydningsrige tema imidlertid svundet ind eller forglemt og henstår for os blot som et mer eller mindre gådefuldt udtryk i Luthers *Komm, Gott Schöpfer, heiliger Geist* ("Du bist mit Gaben siebenfalt/ Der Finger an Gotts rechter Hand,/ Des Vaters Wort Gibst du gar bald/ Mit Zungen in alle Land"), en gendigtning af 3. vers i den tidligmiddelalderlige hymne *Veni creator Spiritus*. Grundtvig, der på sin side iøvrigt nøje følger forlægget, giver over for samme udtryk op, men genskaber til gengæld alligevel dets mening og netop med visdommens stempel. For var ham den præcise forestilling ikke direkte brugbar, så udgør nemlig i hans gengivelse *Kom Gud Faders Aand fuldgod* (GSV I,385, i delvis vanskabt form DS 261) tredjeversets første linie "Byg dit Tempel i vort Bryst" i virkeligheden en højst adækvat transponering af originalens *tu septiformis munere* (hvortil man iøvrigt i *Veni sancte Spiritus* i det sidste vers finder den forklarende modsvarighed: "Da tuis fidelibus,/ in te confidentibus,/ *sacrum septenarium*" [14]). Grundtvig er således her dog nået længere eller i al fald nærmere end Luther, der uden at integrere det blot lod det udtryk stå, hvis indhold han selv, men ikke eftertiden kendte. Men går vi herudover hos Grundtvig tilbage fra vers 3 til vers 2, så møder vi eksplicit, men på hans eget initiativ atter visdommen, der her står som en på tilsvarende måde stadig adækvat tydning af originalens for middelalderen også så rige udtryk "den åndelige salvning", *spiritalis unctio*. En sidestilling af forlæg og gengivelse er her formålstjenlig:

Qui diceris Paraclitus, donum Dei altissimi, fons vivus, ignis,caritas et spiritualis unctio.	Talsmand, Trøster allerbedst! Til den store Bryllups-Fest Med Guds Viisdom os bereed, Voxende i Kiærlighed!

Ikke mindst ved denne sin privilegerede plads i fromheden, i åndens, genfødslens og det umiddelbare gudsforholds spirituelle sfære, og hermed i det mystisk-kontemplative liv, afspejler visdommen det primat, den også herudover beholder i den store middelalderlige

sammenhæng, der i Kristus-Visdommen selv havde sit centrum, og hvori endnu ikke fromheden og opbyggeligheden, hverken den liturgisk-hymniske eller den private, var blevet et udskilt område, indhegnende også Helligåndens gaver. Og tilsvarende beholder også begrebet som sådan den fulde struktur, hvoraf det bæres, og hvori det som en egen tankeform udfoldes og gør sig gældende langt ud over sin direkte anvendelse. Men som sammenhørende enkeltområder, hvor endnu i højmiddelalderen visdomsbegrebet med alle de andre begreber og forestillinger, det samler sig om, eksplicit dominerer, kan foruden det spirituelle liv nævnes selve de teologiske hovedlærdomme, treenighedslæren og kristologien, men hermed også skabelsesmetafysikken og erkendelseslæren samt, og på sit plan ikke mindst interessant, også den teologiske metodelære, der nu tager form. - Om nu en senere eftertid som sagt kunde være tilbøjelig til at betragte alt dette og sammenhængen med som tilbagelagt fortid, bør den dog ikke overse, at den ikke desto mindre her står over for sin egen tradition, en formende tradition, som også i de spredte reflekser af den oprindelige sammenhæng og i fortsatte aktualiseringer på de forskelligste områder har levet videre op gennem den nyere tid, helt op til vor egen og ind i denne. Men uanset hvordan man nu i det videre perspektiv til bedømme dette, så er det i denne forbindelse i alle tilfælde af betydning, at sådanne reflekser - med nyt og selvgyldigt liv og i former, der ud over selve "den dybe sammenhæng", men til belysning af denne i de enkelte tilfælde tenderer mod en reintegrering - også og genkommende findes i Grundtvigs salmer vel at mærke også, hvor der ikke direkte er tale om gendigtninger fra de latinske hymner. Her melder sig ganske vist tillige det videregående spørgsmål om disse hymners generelle indvirkning hos Grundtvig og deres forhold til hans salmesprog iøvrigt. For visdomstemaets vedkommende og til tydeliggørelse af anliggendet skal vi imidlertid her nøjes med nogle markante eksempler.

Først kan vi her nævne en anden af Grundtvigs store Helligåndssalmer fra 1837, i familie med de før nævnte gendigtninger, og hvor også dette tema eksplicit og i dets fulde form kommer igen. I *Talsmand! som paa Jorderige* (GSV I,393, DS 251) finder man nemlig i sammenhæng med den hele kontekst i det andet vers (her læst bagfra) foruden en formulering i den smukkeste og mest præcise form af den menneskelige visdom i dens ternare struktur og dimensioner også en tilsvarende bestemmelse af dens forbillede og udspring i den treenige Gud og af det forhold mellem skabelse og genskabelse, hvori

Åndens hjertebånd sammenknytter jord og himmel. "Her er mere end Salomon", en visdom større end hans (sml. Matth. 12,42), og indirekte antydes således også her det centrale kristocentriske aspekt i den middelalderlige visdom, således som dette også i *Salve, mundi salutare* i dennes særlige sigte er det dominerende. Det er iøvrigt, som man her kan mindes, også på dansk grund, at man i en tilsvarende smuk og præcis form finder et af den kristne middelalders mest koncise og på én gang spekulative og digteriske udtryk herfor, det klareste måske der findes, for i det cisterciensiske århundrede var det til Kristus-Visdommen (i dens enhed og trehed), at Anders Sunesøn rettede den invokation, der indleder hans store teologiske epos *Hexaëmeron* ("O Noys alma, Patris quæ condidit omnia dextra", I,155-89), ligesom man også hos ham finder den kyndige og åndfulde beskrivelse af visdommen som en Helligåndens gave, hvori en cisterciensisk indflydelse direkte er mærkbar, og hvortil ovenfor (note 14) er henvist. Godt 600 år senere læser man Grundtvigs vers:

Kun hvad Du har seet, Du maler,
O vær Du vor store Taler,
Kiærligheds og Sandheds Aand!
Du, som skiænker hvad Du nævner,
Giør os, trods de svage Evner,
Visere end Salomon:
Visere til Daad at øve,
Visere til Aande-Prøve,
Visere til Salighed!

I det næste eksempel er det fra en anden side, at vi nærmer os den samme kærne. Til Brorsons *Op, al den Ting* fra det 18. århundrede svarer i det tidlige 19. Grundtvigs *Giv mig, Gud, en Psalme-Tunge*, også fra 1837, men med gammeltestamentligt forlæg (Ps. 92; GSV I,62, DS 4), og tilsammen udgør disse salmer henholdsvis den pietistisk-ortodokse og den romantisk-kirkelige version af oplysningstidens natursalme, som de begge samtidigt i en større horisont og med en ny forankring fordyber. Et hovedtema i oplysningstiden var betragtningen og lovprisningen af Guds visdom i naturen, men oftest i et perspektiv, der nu omtrent var det omvendte af middelalderens, idet det ikke var naturen, der her fik sin forklaring i Gud, men Gud, der som dens forudsætning selv afspejlede og sublimerede naturens orden, dens faste normer og fuldstændigheden i dens harmoni. Og med dette perspektiv, men isoleret fra det meste af sin kontekst fik også den middelalderlige ternar Guds almagt, Guds visdom og Guds godhed her en for så vidt overraskende renaissance,

men i en naturalistisk tydning og til underbygning af tidens tillid til denne verden og til forsynets omsorg for det menneskelige vel også ud over døden. "O Gud, hvor er din visdom stor, din godhed, kraft og rige", hedder det imidlertid også i Brorsons lovprisning, og tilsvarende genfindes den samme kærne stadig hos Grundtvig, fordelt og særskilt betonet i de centrale vers i hans salme. Først prises her i vers 3 Guds godhed og miskundhed, uforanderlig i alle omskiftelser, "os til Gavn og Glæde", men i et himmelsk og uudsigeligt mål; i vers 4 ophøjes Guds visdom i hans underfulde værk, men også i dens egen fylde, og i vers 5 konfronteres syndens afmagt og skabningens forkrænkelighed med den evige magt, der i Gud er selve hans virkelighed - "men i grundfast Guddoms-Vælde/ Evig Du bestaaer". I forhold til Brorson kan man yderligere bemærke, at der i "frydetonen" nu tillige indgår en opløftelse og en fuldbyrdelse, en afstand er overvundet og "blomstre skal i dine Gaarde/ Hvert et Hjerte-Skud". Den stumt beundrende visdom har fået mæle også i mødet med skaberværket (over for Brorsons "i ordet kan jeg se dig ind", sml. DS 13) og kan i sin lovprisning af Guds grænseløse visdom også fastholde og anskueliggøre den fylde, den rummer og udstråler, virkeligheden selv i dens autentiske og guddommelige form, i den mageløshed, der iøvrigt hos Plotin, Augustins filosofiske læremester, stod som prædikat for visdommen eller for gudstanken (nous) som værensfylde og -form (*améchanos sophia*, Enn. VI,4 af Augustin parallelliseret med *verbum* og med den kristne *sapientia*):

Hvert dit Værk er stort Vidunder,
I din Viisdom ingen bunder,
Som af den har øst,
Kun en Daare tør det nægte,
At hos Dig er Alting ægte,
Alting mageløst!

Er der i denne salme, der svarende til sangens sødme udmunder i slutlinien: Eiegod er Gud, ingen egentlig integration mellem de ternare prædikater og heller ikke det kristocentriske sigte, som i andre sammenhænge visdommen indebærer og er bærer af, så er det disse karakteristika, der er det centrale i to mindre kendte, men ikke derfor mindre betydningsfulde salmer af senere dato end det oprindelige sangværk. I den første af disse, *Ordet hos Gud, som har Aand til sit Øie* (GSV V,126), hvortil der allerede er henvist, er der ikke eksplicit tale om visdommen, men des stærkere om den dybe sammenhæng, for hvilken den er navn og fællesbegreb, og i hvilken den i

Ordet, hos Gud og i verden, har sit primære korrelat. I visdommens ternare struktur følges her Gudsordet gennem hele den sammenhæng, hvori det selv forbliver centrum og opfyldelse, fremhævet først i sit udspring i Guds treenige liv og selv som udtryk for dettes fylde, dernæst i dets trefoldige spor i skabningen (sml. ovf.s.221) og videre som det evige billede, hvis afbillede er gudsbilledligheden i mennesket "til Guds Tempel opbygt". Med denne sin skabning forenedes Gud, da Ordet blev kød og overvandt døden, og "da aabenbaredes det paa det bedste/ Baade hvad Gud og hvad Mennesket er"; Ordet blev ånd for med den glødende tunge at gennemtrænge alle hjerter og med genfødslens nåde i pagt at skænke dem også sin egen magt, på én gang ånden og livet, "Salighedens Grunde"; og sammen med disse, med "Livet som Lys", følger tillige den oplysning til livet, der bekræfter sit udspring, og hvori "Herrens Mund af Hjertens-Grund/ Taler ud i allen Stund/ Alt hvad den har inde". Som i en doksologisk afslutning (jvf. også her hymnerne) munder den her kun nødtørftigt refererede salme, der må læses for sig selv, ud i følgende vers, med hvis nøgleord oprindelsen, lyset og livet tillige rekapituleres, hvad der i det foregående på de forskellige planer i salmens eller rettere i Ordets egen sammenhæng er begrundet:

Jesus den Christus, Gud-Faders Eenbaarne,
Han er Guds-Ordet, vort Lys og vort Liv,
I ham forsamles Guds Æt den udkaarne,
I ham oprundne ved Faderens Bliv;
Jesu Navn og Christi Favn,
Naadens Væld og Fredens Havn
Er Guds-Ordets Ære!

Som det sidste eksempel til belysning af nøgleordet i *Hil dig, Frelser og Forsoner* og dets middelalderlige korrespondens i *Salve, mundi salutare* i forbindelse med den cisterciensiske kærlighedsmystik, denne rummer, skal nævnes en ægte grundtvigsk salme, der som den står dog *kunde* have et middelalderligt forlæg. Denne salme er fra 1853 og nævnes her med hele sit første vers: *Skabt er baade Jord og Himmel/* Af Guds Tanker, ved Guds Ord;/ Af Guds Skaber-Kraft, af Aanden,/ I al Skabning findes Spor (GSV IV,239). I de ternare strukturer møder vi her atter de klassiske tanker og billeder om skabelsen og skabningen og om mennesket som det Guds billede, der trods sin egen afmagt dog umisteligt afspejler den treenige Gud i hans almagt, hans alvisdom og hans algodhed. Guds vise bud såvel som hans hjertelag forstodes derfor af Abraham og af Moses,

men først i tidens fylde og i Kristus selv som jærtegnet sås, hvad ved dommedag endeligt forventes: "Gud og Mand kan sammensmelte,/ Til Gud Faders Velbehag". Af de 12 vers gengiver vi her de 6 sidste, men skal forinden blot pege på to eller tre ejendommeligheder. Svarende til middelalderlig tankegang og læst efter denne er der i den grundtvigske sammenhæng ikke alene tale om Kristus-Visdommen som det evige og uskabte, men forbilledlige og skabende ord, men også om den "Kristi sjæls visdomsfylde", der i Kristus som skabning (altså til forskel fra det evige ord), men i en unik form og som Messiasprivilegium, forener den skabte visdoms nådegave med dens uskabte og evige grund, nærværende i den personlige forening mellem de to naturer. Dette i eftertiden mindre kendte tema, der imidlertid går tilbage til kirkefædrene, Origenes og Augustin bl. a., var i middelalderens teologiske kristologi såvel som i dens fromhedsliv centralt og dyrkedes ikke mindst i den cisterciensiske og den franciskanske tradition. Og hvad man heri så, var foruden det guddommelige også det gudmenneskelige forbillede for det maximalt menneskelige og dermed ikke alene et mål for sjælens (mystiske eller eskatologiske) forening med Gud, men også en af Gud selv givet "model" for denne. Men begge motiver, sjælens forhold til Kristus som den evige visdom og til Kristi skabte visdom, smelter også sammen, ikke mindst hvor mystikerne taler om Guds Søns fødsel i sjælen, igen et særligt motiv, som man i sammenhængen heller ikke kan lade være at genkalde sig, når Grundtvig som her taler om det levende Gudsords fødsel i mund og hjerte. Og endelig minder os især det sidste vers endnu engang om den samhørighed mellem den guddommelige (trinitariske og universelle) kærlighed og inderligheden, der i den augustinsk-mystiske tradition altid har været uadskillelig fra dens visdomsvision, og som heller ikke den dybe sammenhæng kan adskilles fra. Som så ofte er det hos Grundtvig her en "universalsalme", hvor fællesskabet taler, vi står overfor, men den indre berøring og også den sluttelige enhed med passionshymnen for den enkelte skulde være klar. Begge aspekter tilhører den dybe sammenhæng:

8. Ja, det saaes i Tidens Fylde,
Sees igien paa Dommedag,
Gud og Mand kan sammensmelte
Til Gud Faders Velbehag.

9. Jesus Christus er Jærtegnet,
Han er baade Gud og Mand,
Guddoms-Blivet med vor Tunge
I Guds Kraft udtaler han.

lo. I hans Sjæl er Viisdoms Fylde,
I hans Bryst Guds Kiærlighed,
Og som han er, vi skal blive,
Derfor kom han til os ned.

11. Alt det Tabte det blev fundet
I vor Frelser, Davids Søn,
Hele Guddoms-Herligheden
Nu er Troens Naadeløn.

12. I vor Mund og Hjerte fødes
Nu det levende Guds Ord,
Leve skal deri og røres
Evig glad hver Sjæl, som troer.

13. Gud skee Lov for al sin Gave,
Billed først og Fylde sidst,
Her i Sandhed, Aand og Naade,
Alt i Kiærligheden hist!

NOTER

1. Her tænkes ikke blot på de egentlige radikale opbrud, Feuerbach, Strauss m.v., men generelt på den dybtgående indre forandring, der prægede og bar den romantiske bevægelse.I sin bog herom, *Natural Supernaturalism*, New York 1971, understreger nemlig M.H. Abrams, hvorledes romantikken samtidig med igen at gøre transcendensen og den religiøse "overnatur" gældende tillige dog forlagde åndens sted til verden og mennesket selv. "The process - outside the exact sciences at any rate - has not been the deletion and replacement of religious ideas, but rather the assimilation and reinterpretation of religious ideas, as constitutive elements in a world founded on secular premises" (s.13). Heraf også romantikkens religiøse tvetydighed og det hos så mange af tidens børn følte behov for en personlig kristen og for en kirkelig fornyelse forankret i ældre tradition. Grundtvigs egen udvikling og hans indsats vidner herom. Omvendt gælder det nok, at den senere fornyede humanisering (og den fremadskridende eliminering også af den grundtvigske "suprastruktur"), i mange henseender sikkert har gjort det inderste anliggende også i hans salmer delvis utilgængeligt. Det forunderlige er imidlertid, at Grundtvig med sit salmesprog dog har formået at tale hen også over denne kløft.

2. men for ikke alene at begrænse synsfeltet til den dansk-tyske verden kan man i England tænke på skikkelser som Cowper og Keble.

3. om de indre (omend egentlig udokumenterede) vanskeligheder, der for Grundtvig "objektivt" som tolker af den almene kirketone, fornyet ved bidrag fra alle folkemenighederne, og "subjektivt" som personligt en digter og gengiver af de skiftende tider i deres eget særpræg kunde melde sig, se videre hos Elbek s. 14 og s.63: "Man tør dog tro, at denne modsætning ikke har været endelig, at gendigteren i benådede stunder har følt, at han trods synd og særlighed på en gang kunne udtrykke sit eget, sine forgængeres og kirkens".

4. om denne hedder det hos den franske nythomistiske humanist og store kender af den middelalderlige tankeverden (*La mystique cistercienne et le Iesu dulcis memoria* i bogen Les idées et les lettres, Paris 1955, s.41): "... l'une des expressions les plus émouvantes de la piété médievale. Nous n'avons jamais pu lire cette pièce sans admirer la vivacité de ses images, sans jouir pleinement de sa musicalité si raffinée, de son mouvement aisé, fluide, et surtout sans être ému de l'exquise tendresse religieuse dont elle est pleine". - Gilson er også forfatter til det moderne hovedværk om Bernhard: *La théologie mystique de saint Bernard*, Paris 1934.

5. her kan henvises til F. Schlegel, der ikke alene var Lucindes forfatter (og derved udsatte sig ikke mindst for at blive inddraget i S. Kierkegaards romantiske selvkritik i *Om Begrebet Ironi*, men som også i tidens stil skrev en kyndig og indfølende vurdering af synet på kærligheden og dens væsen hos Bernhard af Clairvaux.

6. *Allgemeiner Brouillon* 1799-1800, her efter *Novalis Werke* ved G. Schultz, München 1969, s.447; jvf. også 451: "Gott ist die Liebe. Die Liebe ist das höchste Reale - der Urgrund...Liebe ist der Grund der Möglichkeit der Magie. Die Liebe wirkt magisch".

7. hvis første skildrer iøvrigt også var en dansker, nemlig Peder Hjort i hans for lidt påagtede, men i europæisk sammenhæng stadig kendte hovedskrift *Johan Scotus Erigena oder von dem Ursprung einer christlichen Philosophie und ihrem heiligen Beruf*, Kbhvn. 1823.

8. Elbek mener tillige, at med hensyn til den personlige reaktion over for frelserens lidelse skilles gendigtningens og forlæggets veje. Spærringen i selvet går hos Grundtvig alene på dets væsen (hjertets hårdhed), ikke på dets handling (actu vilis). Denne sondring har dog ikke hjemmel hos Grundtvig hverken når han taler om hjertet eller med så megen alvor om blodskylden, for her kan der ikke skelnes mellem væsen og handling. Elbeks sondring er nok af mere moderne art end det moderne i romantikken.

9. jvf.:

Per medullam cordis mei, peccatoris atque rei, tuus amor transferatur, quo cor totum rapiatur languens amoris vulnere.	Led du i mit hjertes indre, jeg en synder fuld af brøde, kærlighed, som fra dig kommer, ved den hjertet helt bortrykkes, selv såret dybt af kærligheden.

10.

con atto e voce di studito duce
ricominciò: Noi semo usciti foure
del maggior corpo al ciel, ch'è pura luce,
luce intellettual, piena d'amore,
amor di vero ben, pien di letizia,
letizia che trascende ogni dolzore.

Hun mæled med den sikre Førers Stemme:
Vi har forladt det største Legem sammen,
og staar nu, hvor det rene Lys har hjemme,
et aandigt Lys med Kærlighedens Flammen,
en Kærlighed til Herren fuld af Glæde,
en Glæde mere sød end sødest Gammen.

Par. XXX,37-42 med
Molbechs ovs.

11. som det i Schellings og Baaders følge hedder i Grundtvigs *Aabent brev til mine Børn*, 1838 (US VIII,19o).

12. dette, mener dog Elbek, siger ikke noget om forlægget, men des mere om Grundtvigs "samføling med den middelalderlige digter".

13. Se *Le cosmos symbolique du XIIe siècle*, Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge XX, 1953, s.31-81.

14. En detaljeret samtidig beskrivelse af denne "hellige syvfoldighed" finder man i Anders Sunesøns *Hexaëmeron*, hvor det til slut (VII, 4429-36) om visdommen hedder:

Informata Dei dono sapientia uirtus
est, qua mens hominis hominem transcendit et artem
contemplans tantum summae deitatis amore
ipsius ignescit et delectatur in ipsa.
Mentem dulcificans, motus quoscumque rebelles
pacificans pacem producit pectoris et, quæ
per desiderium totam se colligit intus,
uitat luxuriam, ne eneruiter effluat extra.

"Visdommen, som den ved Guds gave har fået form, er den dyd, ved hvilken den menneskelige ånd overskrider det menneskelige og i den rene beskuelse af den højeste guddoms kunst (lig med den skabende visdom) optændes af kærligheden til denne og i denne finder sin glæde. Den fylder ånden med sødme, dæmper alle modstridende impulser og medfører således sjælens fred, og med hele sin higen samlet i det indre undflyr den vellysten, at den ikke mattet deraf skal fortabe sig i det ydre". - Yderligere bør det ikke forbigås, at Anders Sunesøn i sin allegorisk-symbolske bibeludlægning tillige har formet en for middelalderen klassisk definition af Kristus-Visdommen (X, 6o56-57):

Est lignum uitae compar Sapientia Patri,
quam qui comprendit teste est Salomone beatus.

Livets træ er den Visdom, som er lig med Faderen,
den der skuer og fatter denne, han er som Salomon vidner salig.

ENGLISH SUMMARY. *Translated by Niels Lyhne Jensen.*

The deep coherence. About Grundtvig's hymn "Hil dig, frelser og forsoner!" (Hail Thee, Savior and Atoner!) as translation of the Cistercian "Salve, mundi salutare" seen against the background of his preoccupation with the mediaeval tradition.

It is very much thanks to Grundtvig that the Danish hymnbook, besides its confessional and national character, also to a high degree reflects a general heritage of the Church. In his hymns he did not only consciously set out to renew the authentic singing in churches of past ages, it was his wish in the new song, which he saw it as his task to make for the Danish Church, to let the voices of the various national churches be heard as well. So apart from the fully original hymns there are in his hymnary also several representative poetic translations, among which hymns from Latin are not the least important. They are particularly interesting, not only because some of Grundtvig's best hymns are among them, but also because they show a marked affinity with the originals chosen as models. The translations are not just reproductions, in which Grundtvig identifies with the originals, he shows himself as alive to their intrinsic quality, while using the inspiration they offer for his own ends. This paper attempts to throw light on this problem from a single example, which is taken from a special tradition, the Cistercian passion and love mysticism. As a guideline it selects the theme which Grundtvig in the tenth stanza of his translation renders by the words "den dybe sammenhæng" - the deep coherence -. As the greatest hymnist of the romantic era Grundtvig voices in it a cardinal message of his own. At the same time, however, he has succeeded in reasserting and reviving a salient element of medieval thought and piety, which served him as a starting-point, and in the tradition of which he consequently enters.

Part I deals with the preconditions of Grundtvig's involvement with the Latin hymns, which in his hymnary he restores to their place in the Evangelical hymnic tradition, from which, to be true, they were never completely dropped. Grundtvig

never renders his originals in a completely arbitrary way, but he reproduces and translates them against the background of a wide and competent knowledge about the subject matter he has selected. By comparison between poetic translations and originals it is important to consider the results in Grundtvig´s reproductions while attempting to understand the original hymns in their proper setting.

In Part II the original for "Hil dig, Frelser og Forsoner" (Salve, mundi salutare) is appreciated in its own right, as well as in terms of its association with Cistercian (Bernardine) piety. Grundtvig took a particular interest in this as is evident from his variant renderings of Jesu dulcis memoria. This interest is seen as rooted in the prominence given to Bernard of Clairveaux and medieval mysticism in romantic consciousness. This accounts for a historically related common interest in a set of themes, as is especially evident in the prominent position of the theme of love, and a subjectivity, which did not coincide with that of pietism or went no further than that. In this way the absorption in the theme of passion is emancipated from traditional penitent piety, just as inwardness and experience attains a new perspective combined with the clarity, which within this complex of themes arises from the association of love with light and life, as well as from feeling linked with clarifying insight.

But the inspiration and affirmation he draws from this, Grundtvig has succeeded in transferring from the contemplative monastic sphere to the church hymn, which is his personal and original achievement.

Part III deals with various details of Grundtvig´s relationship with his original. The problem is that his translation, while being based on the abovementioned selection in Rambach´s Anthology of 1817 (cp.the parallel texts printed p. 204-205), does contain important details of motifs and vocabulary, which point to the original in extenso. A few examples are adduced such as the symbol of the rose, the stream of blood, the spring, and the flood. Then the second half of the hymn comes in for scrutiny with stanza 10 containing "Den dybe Sammenhæng" at the centre of interest. In particular the ternary structure in it is pointed out, which, though absent from the tenth stanza in Rambach, is still supported by other parts of the original, of which it is an essential feature. Such ternary structures are characteristic of the medieval mode of thought where they are associated with the symbolism of the Trinity; so they are (though departing from partly different assumptions) for Grundtvig and his age, and it is on this common ground that to him the love of Christ alone subsumes thought and life.

In Part IV the question is raised if the central expression "Den dybe Sammenhæng" - the deep coherence - might not be found to have a direct counterpart in the original elsewhere than in the limited selection in Rambach. Here the attention is drawn to the stanza whose first line runs: tu abyssus es sophiæ (you are the depth of wisdom, cp.p.224). The medieval idea of sophia, which is an inheritance of classical antiquity, from the Bible and the Church Fathers, not least from Augustine, is as a mode of thought, the direct over-all concept implying the fundamental ternary structure fusing being, thought and life, while containing both the God of the Trinity in His uncreated and absolute fullness and unity, as well as the created spirit as perfect in the Divinity. In Christ the divine sophia is manifest, in eternity and in time, and in Him human wisdom, understood at its highest level as a gift of God, has its origin, its paragon, and iets end. In the Christ Sophia the deep coherence is accordingly to be found in its medieval apotheosis, and the force of Grundtvig´s message in this hymn very much relies on the association with this idea as he found it in the hymns of Cistercian love mysticism. In Scholasticism proper the sophia is also a central concept whereas in the later tradition it is divided up in its different aspects or disappears altogether with the various fragmentations of the coherence. Nor is it dominant with Grundtvig (at least not explicitly), but where it does occur, a reintegration may be registered. To throw light on this

another four hymns are mentioned, which, though they have no medieval models, do show affinity with the complex of themes to which this paper draws attention.

DEN FINSKA PSALMBOKSREVISIONEN

VED SEPPO SUOKUNNAS

Inom den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland har man under en längre tid arbetat med två psalmboksrevisioner, dels en förnyelse av den finska og dels av den svenska psalmboken. Karl-Johan Hansson har tidigare i Hymnologiske Meddelelser (1/1978) berättat om det svenska arbetet. Min upgift blir här att regogöra för den finska kommitténs arbete.

Den nuvarande finska psalmboken godkändes av 1938 års kyrkomöte, och ett tillägg antogs 1963. Den finska psalmboken innehåller för närvarande 679 psalmer.

EN KOMMITTÉ TILLSÄTTS

Kyrkomötet tillsatte i november 1973 en kommitté med uppdrag att utarbeta ett förslag till en ny finsk psalmbok. Det blir den sjätte i ordningen av finska psalmböcker. De tidigare är från åren c. 1583, 16o5, 17o1, 1886 og 1938. Behovet av en ny psalmbok var aktuellt eftersom den nuvarande språkdräkten upplevdes som föråldrad och direkt felaktig, sedd med språkriktighetens ögon. Det fanns därtill ett behov av nya psalmer kring olika ämnen som t.ex. hem och familj, nya kasualpsalmer, psalmer för barn och ungdom. Och man såg fram emot nya melodier. Dessutom ville man åtminstone till en del införa den rytmiserade koralen, genomföra samma restaurationsarbete som mycket tidigare hade gjorts i många andra kyrkor.

För vår svenska psalmbok hade restaurerade koraler godkänts av kyrkomötet 1968. Frågan om en begränsning av antalet psalmer diskuterades även när kommittén tillsattes. Psalmens ställning hade försvagats, möjligheterna att undervisa i psalmsång i skolorna hade minskat och därför ansåg man att en psalmbok med 679 psalmer var för omfattande. Det var med denna vägkost som psalmbokskommittén i januari 1974 påbörjade sitt arbete under biträdande professor Pentti Lempiäinens ledning.

KOMMITTÉNS 10-ÅRIGA ARBETE

Den finska psalmbokskommittén har nu arbetat i lo år och slutet börjar hägra. Enligt planerna skall psalmboksförslaget tryckas våren 1984. I det arbete som har gjorts kan olika skeden iakttas.

Under åren 1974-76 koncentrerade kommittén sig på att utarbeta ett principbetänkande med prov på olika typer av nya psalmer. Ett delbetänkande offentliggjordes 1976 under rubriken "Virsikirjauudistuksen periaatteet" (Principer för psalmboksrevisionen). Betänkandet ledde till en häftig, kritisk diskussion. De tankar och planer som kommittén framförde klarade sig ändå till största delen genom beslutsfattarnas såll. Den kritiska diskussionen berörde närmast två frågår: får man ändra på gamla psalmer och får gamla psalmer utmönstras? Kommittén hade publicerat sitt förslag till utmönstringar i delbetänkandet och rätt många hade noterat att deras älsklingspsalm höll på att ramla ur psalmboken.

Under den andra perioden från hösten 1976 till våren 1979 arbetade kommittén i huvudsak med nya psalmer. Samtidigt började bearbetningen av äldre texter och melodier och förteckningen över psalmer som borde utmönstras korrigerades på basen av reaktionerna från fältet. Dessutom utarbetades en disposition för den kommande psalmboken. Den största ansträngningen innebar likväl strävan att leta fram och skapa nye psalmer. Och kommittén kunde sommaren 1979 publicera en provsamling med 87 psalmer "Uusia virsiä 79" (Nya psalmer 79).

Sedan hösten 1979 har kommittén arbetat med sin största möda, dvs. den har granskat alla gamla texter och melodier och gett dem en ny dräkt. Samtidigt har arbetet med nya psalmer fortsatt. I september 1983 återstår bara att färdigställa ett lo-tal psalmer.

BEARBETNINGEN AV ÄLDRE PSALMER

Man kan säga att kommitténs största och svåraste uppgift har varit

att bearbeta gamla texter så att de motsvarar dagens krav. Utgångspunkten var en språklig förnyelse som skulle göra texterna naturligare, ledigare, mer begripliga och bättre i fråga om poetisk kvalitet och uttryckssätt. Innehållet har man i allmänhet försökt bevara oförändrat.

Också om en psalm till innehållet förblir oförändrad är en språklig putsning ett krävande arbete. Det finska språket är till sin uppbyggnad annorlunda än t.ex. tyskan och svenskan. Vi har en mängd översättningar just från dessa och även många melodier härstammar från samme håll. Ett problem har varit den jambiska dikten, det finska språket använder hellre trokéer och daktyler.

Det har varit svårt att i varje enskilt fall bestämma behovet av textlig bearbetning, när det är skäl att bevara så mycket som möjligt av det gamla och när det igen finns ett behov av att ändra innehåll och nyanser. Många av våra gamla psalmer från gångna sekler är både långa och brokiga till sitt innehåll. Därför har de förkortats och innehållet har koncentrerats till bara några få tankar eller temata för varje psalm. Å andra sidan har man också velat respektera upphovsmannens idéer och varje tids olika tänkesätt. Psalmen är ju också en återspegling av den tid när den skrevs.

Kommittén gick till verket i avsikten att åstadkomma ett felfritt språk. Man höll sig strängt till poesilärans och språkets regler. Men efterhand som arbetet framskred blev kommittén betydligt försiktigare, den ville mer än tidigare bevara uttrycken i den nuvarande psalmboken. Viktigare än stränga principer blev så småningom de krav som psalmens funktion ställde. Detta gäller både texter och melodier. Man frågade vilka uttryck psalmen tar sig när den sjungs i en stor och brokig församling, vilka människor identifierar sig med psalmerna, förmedlas vår tid sökande och ett uppfriskande bibliskt frälsningsbudskap genom dem. På detta sätt blev psalmens funktion tillsammans med det bibliska innehållet det viktigaste kriteriet. Man prutade på stränga stil- och språkkrav och accepterade på det viset också ett antal förkortningar. Men å andra sidan bör det framhållas att språket i kommitténs förslag kommer att vara betydligt bättre än t.ex. i väckelserörelsernas moderna sångsamlingar.

MELODIREVISIONEN

I de lutherska koraler som är gemensamma för kyrkorna i exempelvis Tyskland, Danmark, Sverige och Norge försöker kommittén återgå till

den äldre rytmiserade formen. Många koraler fick i 18oo-talets Finland en utjämnad och släpig form.

En melodirestauration är inte längre aktuell för samtliga koraler, utan behovet av ändring avgörs från melodi till melodi. I fråga om vissa melodier är originalformen alltför svår för församlingen. Därför bevaras en senare, förenklad form. I andra koraler passar åter en åttondels upptakt i ingen händelse ihop med det finska språket. Men många koraler återfinns ändå i den rytmiserade formen eller en form som nära påminner om denna. Vi har på denna punkt haft ett nära samarbete med den svenska psalmbokskommittén i Finland och även med 1969 års psalmkommitté i Sverige. Vi har genomfört en flexibel restauration och för en del av melodierna bevaras den gamla stilen.

UTMÖNSTRINGAR OCH PSALMBOKENS OMFÅNG

Kommittén föreslår att ungefär 2oo äldre psalmer utmönstras. Det innebär att ungefär 47o gamla psalmer bevaras, om man beakter att vissa psalmer kommer att sammanskrivas. Förslaget kommer på det viset att till tre fjärdedelar bestå av gamla psalmer. De nya psalmerna blir 15o-16o till antalet och sammanlagt kommer psalmboksförslaget att omfatta 62o-63o psalmer.

Våra nuvarande melodier består av 387 olika koraler. Av dessa försvinner något över 1oo. Ungefär 9o nya melodier tillkommer. Men som helhet minskar antalet melodier något.

NYTT MATERIAL

Kommittén har på olika håll sökt nya psalmer. Flera sånger har övertagits från väckelserörelsernas sångsamlingar. Flera psalmer som ingår i materialet från kommittéerna i Sverige och Norge har översatts. Likaså har det för våra förhållanden bästa materialet från de reformertas bok i Holland, olika tyska samlingar samt engelska och amerikanska sångböcker tagits med. Kommittén har också haft ett nära samarbete med de lutherska psalmbokskommittéerna i Ungern och Estland och kunnat utnyttja en del av deras material.

Också från tilläggen till den danska psalmboken har några psalmer översatts till finska. Nämnas kan Marcus Lauesens och H.F. Nørfelts psalm "Fredløs er freden (på finska "Rauha ei saavu jos emme me taivu") samt Johannes Johannesens "I blev skabt som mand og kvinde (Jumala on luonut teidät").

Många psalmer har självfallet blivit till i kommitténs egen krets,

betydligt fler texter än melodier. De främsta författarna i förnyelsearbetet har varit Anna-Maija Raittila och Niilo Rauhala. Några av deras nya psalmer har översatts till svenska och ingår i det svenska psalmboksförslaget (som offentliggjordes i mitten av oktober 1983).

I jämförelse med den nuvarande psalmboken kommer stilen i den nya psalmboken att breddas avsevärt, dette ifall kommitténs idéer accepteras. Också om tyngdpunkten fortfarande kommer att ligga på den finsk-tysk-svenska linjen så kommer flera nya färger till i psalmmönstret från olika länder ända till Namibia. Också i musikaliskt avseende breddas stilen och går mot ett mera sångbart innehåll.

ERFARENHETER AV FÖRSÖKSVERKSAMHETEN

Kommittén har regelbundet fått synpunkter på sitt arbete genom en referensgrupp men särskilt genom den försöksverksamhet som officiellt ordnades åren 1979-8o. Under denna tid användes provsamlingen "Uusia virsiä 79" under ett år i 21 officiella försöksförsamlingar som hade utsetts över hela landet. Den respons som kommittén fick var mycket positiv. Hela 17 av 21 församlingar var beredda att godkänna 7o-9o% av provsamlingens material för den nya psalmboken. Man märkte att den gamla och svåra gränsen mellan psalm och sång höll på att försvinna och den nya psalmboken kommer att kunna innehålla t.ex. Lina Sandells och Oscar Ahnfelts "Blott en dag ett ögonblick i sänder".

De mest uppskattade nya sångerna blev Britt G. Hallqvists och Egil Hovlands "Måne och sol, vatten och vind" ("Jumala loi") samt Pia Perkiös och Ilkka Kuusistos "Kosketa minua Henki" (på svenska: "Grip du mig helige Ande"). En del av melodierna ansågs vara alltför svåra, men å andra sidan hade tiden inte varit tillräckligt lång för att församlingen skulle ha hunnit lära sig dem ordentligt.

Som ett exempel på en sång som inte överallt ansågs vara lämplig för psalmboken kan nämnas Erik Nyströms och James McGranahans "Käy, Siion, Herraasi vastaan" (på svenska: "Gå Siion din Konung att möta").

Det viktigaste resultatet av försöksverksamheten var i mitt tycke att församlingarna visade upp en stor beredvillighet att ta emot nya psalmer och att olika typer av psalmer kan tas med i en kommande psalmbok. Möjligen blir det så att kritiken nästa år när förslaget publiceras närmast riktas mot att gamla psalmer har ändrats och bearberats.

SLUTORD

Kommittén har ännu framför sig några månader av intensivt arbete. Om arbetet löper enligt planerna kommer förslaget att tryckas inkommande vår och överlämnas till kyrkomötet som i sista hand fattar beslut i fråga om psalmboken. Men för behandling och utlåtanden krävs troligen ännu flera år. Under den tiden bör det undervisnings- och utbildningsarbete som hör ihop med den nya psalmboken planeras. Att bara få en ny psalmbok är inte tillräckligt, den måste också komma till användning.

(Översättning från finska: Karl-Johan Hansson)

ENGLISH SUMMARY

THE REFORM OF THE FINNISH HYMN BOOK

In the Evangelical-Lutheran Church of Finland the reform of the two Hymn Books, namely the Finnish and Swedish ones, has been taking place for many years. In his article Docent *Seppo Suokunnas*, Secretary for the Finnish Hymn Book Committee, is telling about the reform of the Finnish Hymn Book.

The present Finnish Hymn Book originates from 1938 and the additional booklet from 1963. In 1973, the Synod appointed a committee to prepare a new Finnish Hymn Book, which is the sixth in succession. The ten years' work of the Committee is now in the final phase. The proposal will obviously be published in the summer 1984.

Docent Suokunnas tells in his article that the largest and most difficult work of the Committee has been working up of the old hymn texts, which should be retained but changed to meet the present linquistic form. The Hymn Book Committee started the work following strictly orthodox linquistic principles. When the work advanced, the demands of the use of hymns, the common singing of hymns by the congregation, became the most important matter. The melody forms of the common Lutheran chorals have been changed carefully considering. New texts and tunes have been taken from many different sources. For finding new material the international connections have been very important. The Committee has planned to propose taking into the Finnish Hymn Book the hymn "Fredløs er freden" by Marcus Lauesen and H.F. Nørfelt, as well as the hymns "I blev skabt som mand og kvinde" by Johannes Johansen from Denmark. Of old the Finnish Hymn Book includes e.g. some hymns by H.A. Brorson and N.F.S. Grundtvig.

DET KVINDELIGE SOM MOTIV I GRUNDTVIGS SANG-VÆRK (1837)

VED PETER BALSLEV-CLAUSEN

Der er en tradition for at afbilde abstrakte begreber som kvindeskikkelser. Det er en tradition, der går tilbage til den græske og romerske kulturkreds, hvor begreberne blev fremstillet som gudeskikkelser. De kendteste eksempler er de ni muser og de oprindelig fire kardinaldyder. Det er især billedkunsten, der på denne måde har legemliggjort de ellers svært håndgribelige begreber, men også litteraturen, først i myter og fortællinger, senere i andre litterære former, har skildret begreberne i menneskeskikkelse. Således har også Grundtvig brugt kvindeskikkelser til at anskueliggøre centrale kristne begreber.

Grundtvig er i sin vurdering af det kvindeliges betydning afhængig af den forudgående tradition, først og fremmest romantikkens kvindeopfattelse, men hans forudsætninger går længere tilbage, over den pietisme, der er en af romantikkens forudsætninger, helt tilbage til Bibelen og den nordiske oldtid og middelalder. Fælles for Grundtvigs afhængighed af de forskellige traditionspåvirkninger er, at han møder dem og indoptager dem selvstændigt og produktivt. Derfor er den opfattelse og den behandling af det kvindelige, der møder læseren af Sang-Værket, helt Grundtvigs egen.

Den følgende gennemgang vil udelukkende holde sig til Sang-Værkets første bind fra 1836-1837, idet der kun helt undtagelsesvis vil blive inddraget materiale fra Grundtvigs øvrige produktion. Der er således ikke tale om en gennemgang af Grundtvigs brug af det kvindelige som motiv i hans salmedigtning i almindelighed. *Sang-Værk til den Danske Kirke* bind 1 er et selvstændigt og afsluttet arbejde og som sådan et af Grundtvigs hovedværker, hvorfor det er naturligt at betragte det som et afrundet hele.

Sang-Værket er Grundtvigs fremstilling af den samlede kirkes salmesang. Sådan som han gengav den, skulle og burde den efter hans opfattelse være. Derfor er andre digteres salmer, hvadenten de er optaget uforandret, eller de er bearbejdede, gendigtede eller oversat, indoptaget i Grundtvigs egen salmedigtning. Der er ikke tale om en antologi, men om et værk med citater, henvisninger, referater,

alt sammen med tilslutning og altsammen videreudviklet til en organisk helhed. Derfor er der i denne gennemgang af et motiv i Sang-Værket ikke gjort forskel på, hvilke salmer, citaterne er taget fra, da alle salmer er digtet eller udvalgt af Grundtvig for at indgå i den samlede helhed, som Sang-Værket er.

Sang-Værket indtager en central plads i Grundtvigs forfatterskab. Både digterisk, kirkeligt og teologisk betegner det et af højdepunkterne i hans produktion. Derfor, og fordi det har haft en kirkelig og folkelig virkningshistorie, der vanskeligt kan overvurderes, er det naturligt at gøre ikke alene værket som sådant, men også delemner indenfor det til genstand for undersøgelser.

Denne fremstilling af det kvindelige som motiv i Grundtvigs Sang-Værk skal først og fremmest være en systematisk gennemgang af Grundtvigs faktiske brug af motivet. I adskillige tilfælde vil der være mulighed for videregående, ikke mindst erotiske og dybdepsykologiske tolkninger, men sådanne tolkninger vil falde uden for denne fremstillings rammer.

Grundtvigs kvindesyn og brug af det kvindelige som motiv, ikke mindst i salmer og digte, har været genstand for en række undersøgelser og fremstillinger. Grundlæggende er Magnus Stevns: *Kvinden i Grundtvigs Salmer* (Gads danske Magasin 1941, s. 436-451, optrykt i Fra Grundtvigs Salmeværksted, 195o, s. 72-85), som denne fremstilling i høj grad bygger på. Magnus Stevns inddrager hele Grundtvigs salmedigtning, men når i alt væsentligt til samme resultat som nærværende gennemgang af motivet i Sang-Værket bind 1. Magnus Stevns påviser, at "Kvinden indføres i Salmen, saa det bliver kendeligt, at det kvindelige ikke blot er uløseligt indknyttet i Kristendommen, men er den egentlige bærer deraf" (Fra Grundtvigs Salmeværksted s. 76). Det er kvindens hjertelighed, der gør hende til et billede på det sandt menneskelige i dets åbenhed mod Gud. "Taget for sig", slutter Magnus Stevns sin afhandling, "bliver nærværende eensidige Fremhæven kun at betragte som Grundtvigs Forsvar for Kvindeligheden; taget sammen med *Kraften* i Grundtvigs Salme giver den hin Forening af Mandlighed og Kvindelighed, der finder sit højeste Ideal i Kristus, men har sit jordiske Billede i Forbindelsen af Aand og Hjærte, det høje og det dybe, det stærke og det milde, Kæmpekraften og Kvinderøsten: De Modsætninger i Helheden, hvormed Grundtvigsalmen væsentlig karakteriseres" (sst. s.85). Magnus Stevns har i sin afhandling givet en rammende karakteristik af Grundtvigs forhold til og brug af kvinden i sin salmedigtning. Det er derfor heller ikke den nær-

værende fremstillings primære opgave at føje nye sider til Magnus Stevns' karakteristik, men at uddybe og afrunde den ved at inddrage alt relevant materiale i et enkelt hovedværk - Sang-Værket bind 1 fra 1836-1837 - i modsætning til Magnus Stevns' brug af udvalgt materiale fra hele Grundtvigs salmedigtning.

Villiam Grønbæk udvider synsfeltet fra salmerne til det øvrige forfatterskab i *Psykologiske tanker og teorier hos Grundtvig* (1951, især afsnittet Mand og kvinde, s. 151-158). Kaj Thaning kommer ind på spørgsmålet i *Menneske først - Grundtvigs opgør med sig selv* (1963) i forbindelse med en omtale af Clara Boltons betydning for Grundtvig (især s. 214-231, 444, 456 og 635 f.). Johannes H. Christensen har i *Skel og grænse* (Fønix 1979, særnummer til Svend Holm-Nielsen, s. 117-146, især fra s. 137) behandlet emnet i forbindelse med en gennemgang af Grundtvigs digt Smaa-Fruerne fra 1844 og salmen Hil dig Frelser og Forsoner fra 1837. Senest har Ejvind Larsen i *Det levende Ord* (1983) givet en dybdespykologisk tolkning af Grundtvigs forhold til og udtryk for det kvindelige, ligesom *Poul Borum* kommer ind på forholdet mellem Grundtvig og det kvindelige i *Grundtvig som digter* (1983).

Det kvindelige er for Grundtvig den frugtbare modtagelses og videregivelses princip. Grundtvig delte sin samtids opfattelse af det kvindelige som det modtagende og videregivende i forplantningen (se herom f.eks. Olaf Pedersen "Kirkehistorie og videnskabshistorie", Fønix 1981/2, s. 153), men han drog andre slutninger af denne opfattelse end sine samtidige. I stedet for at opfatte den mandlige rolle i forplantningen som den primære og egentlig aktive opfattede han, sådan som det fremgår af hans brug af det kvindelige som motiv i Sang-Værket bind 1, kvindens produktive modtagelighed som det egentlige menneskelige. Grundtvig lader her en menneskelig-biologisk opfattelse være underordnet en teologisk-kirkelig.

Teologisk-kirkeligt er det (den treenige) Gud, der er tilværelsens og dermed menneskelivets egentlige aktive princip, som den mandlige rolle i forplantningen - såvel den legemlige som den åndelige - i virkeligheden er viljeløst underordnet. Grundtvig har her tænkt på henholdsvis Adam og Josef. Kvinden, derimod, er som moderen den aktivt medvirkende i livsprocessen. Hun er så at sige Guds medarbejder, legemligt ved at bære og føde sit barn, åndeligt ved at give det dets sprog, modersmålet. Kvindens modtagelighed viser sig derved, at hun ikke selv har valgt disse opgaver (roller), men at de er kommet (givet) til hende udefra; hendes frugtbarhed og

aktivitet viser sig i, at de er hendes livsopgaver.

Det kvindelige er det menneskelige livsfællesskabs princip, som det giver sig udtryk i den kvindelige åbenhed, "let-troenhed", hjertelighed, kærlighed og trofasthed. Derfor bruger Grundtvig kvindelige billeder, hvor der er tale om livsfællesskab: kirken er beskrevet som en kvinde, - som Herrens brud og de kristnes moder - og fællesskabet med Kristus går gennem på den ene side hans moder og på den anden side alle menneskers (alle kristnes) mødre, hvorved det samtidig siges, at også alt menneskeligt livsfællesskab er kvindeligt bestemt.

BEGREBER KLÆDT I KVINDESKIKKELSE

Grundtvig kalder *troen* for vor gudmoder, der bærer os ind i kirken til dåben og trøsten (Sang-Værk til den Danske Kirke bd. 1, 1836-1837, 93.1o:1-4, dvs. nummer 93, strofe 1o linierne 1-4). Samtidig er troen også gudmoder for håbet, idet troen giver det liv med Gud, den selv har fået i dåben, videre til håbet, der derved bliver menneskers guddoms-morgenrøde (48.16). Sammen med håbet kalder kærligheden troen for sin moder (93.12). Dermed er kærligheden selv "Gud-Faders yngste Daatter", der p.g.a. sin guddommelige herkomst er "En Dronning over Drotter", samtidig med, at hun "med himmelsk Ild i Jomfru-Bryst" blindt følger "sin Brudgoms Røst,/ Skiøndt Vantro leer og spotter" (93.11). Fra kærlighed går der en lige linie til den glæde, der opstår, hvor retfærdighed og fred forenes:

.. i Sandhed sig ombelter
Herrens Aand med Kiærlighed,
Saa Retfærdigheden smelter
Sammen i et Kys med Fred,
Og deraf undfanges Glæde:
Daatter fiin til Dronning-Sæde
i Guds Rige her og hist! (84.9:1-7)

Glæden er sammen med freden de gaver, Kristus bragte med, da han blev født (193.1:4). Derfor er "paa Jorden Jul / Den rette Glædens Moder" (169.6:1-2), først og fremmest fordi det var i Julen, der "tændtes Lys i Skyggers Land" (193.17:2; 2o3,5:1-4).

Det er dog ikke alene kristent set positive begreber, Grundtvig har iklædt kvindelig skikkelse. I "I Verden mon være de Sygdomme to" (281) kalder han *Synden* for *Dødens* moder. De er "fuldgamle af Alder", uden at alderen dog på nogen måde trykker dem, de er evigt unge og dårende dejlige, så trods alderen

Dog synes den Kvinde saa ung og saa skiøn
Hun kurrer, Hun lokker og kalder,
Hun reder saa blødt,
Og smiler saa sødt,

men syndens dejlighed er et skalkeskjul for død og fortabelse:

Heel listig den Skiøge forvender sit Navn,
Hun kalder sig Gammen og Glæde [jfr. ovenfor]
Sin Slave hun kryster og kiærlig i Favn,
Paa Roser hun byder ham træde,
Hvert Kys er en Piil
Med Helvedes Smiil,
Det er paa Guds Roser han træder! (281.2:3-3:6)

Dette tidlige digt, - Grundtvig gør udtrykkelig opmærksom på, at det er en "Aandelig Kæmpe-Vise fra 1812" -, er ene om at bruge kvindebilledet i en negativ sammenhæng i Sang-Værkets bind 1, ellers betyder indførelsen af kvindebilleder, også hvor sammenhængen umiddelbart i forvejen har været negativ, at den videre sammenhæng er positiv (se f.eks. 114.4:5-8).

KVINDEBEGREBET I NEUTRAL BETYDNING

Grundtvig er entydig positiv i sin skildring af kvindens væsen og egenskaber. Det er et gennemgående træk, der kun understreges, hvor kvinder og mænd nævnes sammen. Hvor mænd ser verdens undergang nærme sig, husker kvinderne Guds Rige, som det var i Paradis, og ser frem mod dets virkeliggørelse, når den opstandne kommer igen (292.5:1-9).

Når Grundtvig skal beskrive den glæde, der kommer til verden med Jesu fødsel, sammenligner han den med den glæde, der er i "Høst, naar Piger binde" (148.3:3), og når han skal skildre Kristi glade og selvbevidste komme til dødsriget, siger han, at han, Kristus, "vandrer paa Gløder som Jomfru paa Gulv" (243.3:1). Den unge pige er Grundtvig et billede på ærbarhed (66.1o:3-4), tro og kærlighed (194.28:3-4).

Kvindens tro er for Grundtvig garanten for, at Guds ord bliver talt og hørt, for

.. hvor Kvinde-Tro hin store
For Guds Aasyn er at spore,
Livets Ord staar altid op! (3o8.9:5-7)

Kvinderne er "altid ... lettroende,/ hvor Engle-Stemmer lyde", for ligesom kvinderne ved graven og jomfru Maria forstod at lytte, har

kvinderne siden forstået at lytte til Guds ord og derved være til velsignelse "Ved Vuggen og ved Graven!" (3o5.7:3-1o). Nok høres Guds ord også af mænd (2o1.7:5), men det er betegnende for Grundtvig, at han mener, at Kristi bedrifter først og fremmest "høres med Fryd i Fruer-Bur" (36.3:3). Således hørt lå "*Troens Ord*" gemt, "begravet", "I de fromme Kvinders Hjerte" (3o8.7:1-2), sådan at Grundtvig også for sit eget vedkommende kunne bevidne, at han har mødt kristendommen, når han har "Hørt ... af Kvinder fromme" (35.4:1), hvordan Kristus har mødt dem i kirkens forkyndelse og gudstjeneste. Grundtvig ved fra Apostlenes Gerninger 2,17 og Joel 3,1, at Guds Ånd skal falde over alle, og at såvel sønner som døtre skal forkynde det (329.7:1-2), men samtidig ved han også, at når "Korsets Ord fra Østen" stadig kan høres i hans fædreland, skyldes det, at Gud ikke alene har givet det "Kæmpe-Kraften", men også har ladet det bære frem af "Kvinde-Røsten" (24.8:4-6).

Hvor evangeliet bliver hørt og forkyndt videre, er sangen, lovsangen, menneskers svar på det. Det er gennem sangen, det fortalte, evangeliet, bliver menneskers virkelighed. Derfor skal "alle smaa Piger ved Belt og ved Sund,/ ... synge med Fuglen i grønne Lund / Din favre Kæmpe-Vise" (36.3:5-7), d.v.s. visen om Kristus, der i pigernes mund er et udtryk for kristendommens livskraft:

> Imellem Sang og Harpe-Slag
> Smaa-Piger reise Torden-Brag,
> De røre Kæmpe-Trommer (2o9.1o:4-6)

Grundtvig havde i sit eget liv første gang mødt både den folkelige og den kirkelige sang hos de kvinder, der omgav ham i hjemmet i Udby (ikke mindst hans moder og tjenestepigen Malene), og hele livet opfattede han kvinderne som dem, der bar sangen fra slægt til slægt. Derfor var det også dem, der først og fremmest skulle bære lovsangen frem:

> Ja, de Unge med de Gamle,
> Rollinger, som knap kan gaae,
> Enken med de ømme Mødre,
> Jomfruer og Piger smaa,
> Stemme op samdrægtelig,
> Synge, Jesus Christus, Dig,
> Lov og Tak og Ære! (155.5:1-7)

Det er ud fra denne oplevelse af sammenhængen mellem sangen og det kvindelige Grundtvig kan kalde ordet for en "Havfru-Sang" (55.3:6 og 7:6) og i "*Vuggens* Engel kom til Jord" kan sige om Jule-englen, at "hun synger for de Smaa" (310.1:5).

Med hentydning til steder i Det gamle Testamente siger Grundtvig om Gud, at "Han hører naadig Enkens Røst" (2o9.3:5) (sml. Ps.68,6), og han opfordrer med fortællingen om profeten Elias hos enken i Zarepta (1. Kongebog 17,7-24) sig selv og sine medkristne til at bage sødt brød af "Hvede-Meel af Enke-Kruset" (238.1:3-4).

Et par steder taler Grundtvig om havfruer, et tilsyneladende overraskende motiv i et kristent digt eller en salme. Havfruen er imidlertid "*Saga* saa kalder man hende i Nord" (Poetiske Skrifter 4,23, s. 312 (1812), sml. Poet.Skr. 6,13, s. 13o-133), ikke mindst den danske saga eller ligefrem en personificeret Danmarksskikkelse (sml. Poet.Skr. 3,42, s. 482, og Nyaars-Morgen 113:6). Derfor kan Grundtvig i "Lilje guul [dvs. påskeliljen], hvad vil du her?" (297) påkalde havfruen som vidne på opstandelsen (297.1o:1-2 og 13:1-2), ligesom han kan kalde ordet for "en Havfru -Sang" (55.3:6 og 7:6, se ovenfor).

MODER-MOTIVET

Modermotivet hører for Grundtvig - som naturligt er - sammen med fødselstanken og dermed tanken på livets, også det åndelige livs begyndelse i det hele taget. Moder- og fødselsmotivet understreger det kvindeliges grænsesprængende karakter.

Det er fødslen, både den legemlige og den åndelige, der giver mennesker liv. Derfor kan Grundtvig i en sammenligning med det døde, skrevne ord sige, at Kristus mellem Langfredag og Påskedag "syndes død,/ Som et Barn i Moders Skiød,/ Som et Liig paa Baare" (23.4:5-7). På samme måde siger han om sjælen i dødsøjeblikket i en bøn til Frelseren: "Giør hendes Afskeds-Time sød,/ Som Barnets i sin Moders Skiød!" (275.6:5-6). Døden er en ny fostertilstand og opstandelsen den nye fødsel (sml. 355.2:1 "Muld er din Moder, til Muld skal du vorde"). Det er den samme lighed mellem fødsel og opstandelse, der ligger bag billedet af Jesus, der måtte opstå "Som en Helt af Jomfru-Skiød" (157.4:2 og 4), et billede, der også bruges om de dødes opstandelse, når Grundtvig siger om Jesus, at

> Første-Født i Dødens Rige,
> Han gienfødte os tillige,
> Gjorde med et Almagts-Bliv
> Svælget til et Moders-Liv,
> Afgrund til et Naadens Dyb! (222.1:5-9)

Det er bl.a. denne forståelse af fødsels livgivende betydning, der ligger bag sidste strofe i "Velkommen igen, Guds Engle smaa", hvor

Grundtvig siger, at når Himlen åbnes, "skal som en Barne-Moders Vee / Vor Smerte sødt bortvugges!" (197.8:3-4). Fødselsglæden er den befriende glæde over livets sejr i kampen med døden.

Efter fødslen følger barndommen, og også her spiller moderen en afgørende rolle, som opdrager (se 107.11:1-3) og som den, der viser barnet kærlighed og giver det tryghed. Ligeså lidt som en moder kan glemme sit barn, kan Kristus glemme os (92.21:1-2), og ligesom børn finder trøst ved deres moders bryst, vil den kristne kunne finde den ved at høre Helligåndens røst (30.4:1-3). Det er den samme moderkærlighed Grundtvig finder hos den kanaanæiske kvinde i "Smuler under Herrens Bord" (97.1-8).

Som moderen gennem fødslen giver sit barn det legemlige liv, giver hun gennem sproget, modersmålet, barnet dets åndelige liv: Fordi sproget er bærer af menneskers åndelige liv, er det gennem Helligåndens komme og sprogunderet Pinsedag blevet bærer af og udtryk for Guds liv med mennesker. Helligånden taler "*Folkets Moders-Maal!*" (24.4:6, jfr. 393,1:1-9), ligesom "Moders-Maalet dybt sig bøier" efter fremmed (d.v.s. Herrens) tankegang (24.11:1-3). Derfor kan Grundtvig bede Gud om, at han vil lade "Moders-Maalet paa sin Viis / Forkynde lydt din Godheds Priis" (390.12:3-4), ligesom han glæder sig over, at Luther bevirkede reformationens store åndelige gennembrud ved at tale og skrive på sit modersmål (8.2:5).

BRUDE-BILLEDET

Også brudebilledet spiller en betydelig rolle i Grundtvigs salmer. Det er især i forbindelse med kirken og jomfru Maria, han bruger billedet. Inspireret af Psalme 19 skriver Grundtvig i "Himlene, Herre, fortælle din Ære", at "*Ordet* med Solen i skiftende Tider / Udgaaer som Brudgom i morgenrød Glands" (120.2:5-6), og et andet sted beskriver han solen "Som en Brudgom glad og varm" (140.1:5). Hvem bruden er, viser Grundtvig i "Stol-Kongen over Himlens Hær", hvor han kalder hjertet, d.v.s. den enkelte kristne, for Kristi "Soel-Brud" (117.3:7), et billede, der er gennemgående i hans bearbejdelse af "Af Høiheden oprundet er" (116, især stroferne 3 og 5-7).

I "Som Hjorten, med Tørst befangen", der er skrevet som en ret tæt parafrase af Psalme 42 og 43, er brudemotivet gennemgående i hele salmen. Det er så meget mere iøjnefaldende, som motivet ikke findes i den gammeltestamentlige salme. Det er den enkelte kristne, der er den levende Guds (d.v.s. Kristi, sml. str. 9) brud, der bønfalder om at blive hørt af sin himmelske brudgom (130.1:6-7 og 6:1-6). Den

kristne, bruden, føler sig elendig og ringe (sst.) og må opleve at blive hånet af sine fjender:

> Skiøn Jomfru! hvor er nu din Gud,
> Hvor er nu din Brudgom hin bolde,
> Som alle Ting haver i Volde? (13o.2:6-8)

Den kristne er dog sikker på i tidens fylde at blive forenet med Kristus:

> Ad Løngange føres jeg skal,
> Min Gud! til din Høielofts-Hald,
> Som Bryllupper holdes i Vange,
> Med Fryd og med festlige Sange! (13o.3:5-8)

og salmen slutter med vished om, at ".. Du paa dit høie Sæde / Ei glemmer din ringe Brud" (13o.9:1-2). Derfor kan den kristne sige til sig selv: "O, bruus ikke længer, mit Hjerte! / Hans Kiærlighed dulme din Smerte!" (13o.9:7-8).

Iøvrigt taler Grundtvig om de kristne som Guds sønner og døtre (2o.4:5-6) eller som kirkens ("vor Dronning") døtre (1o7.5:1), ligesom han kan sammenligne de kristne med "alderstegne Kvinder" (1o7.6:2).

DE BIBELSKE KVINDER

De bibelske kvinder spiller en stor rolle i Grundtvigs Sang-Værk. Det gælder kvinderne fra både det Gamle og det Nye Testamente. Den første er Eva, der har del både i skabelsen, i syndefaldet og, gennem Kristus, "Kvindens Sæd", i genløsningen.

I "Eenlighed er ei det Bedste" fortæller Grundtvig, hvordan Eva blev skabt af Adams side,

> ... mens Adam sov,
> Gud ham skabde Brud at fæste,
> Adam sang da: Gud skee Lov!
> Af sit Kiød og Been en Kvinde
> Har nu Manden til Veninde,
> Moder sød
> Al min Afkom hjerteblød! (351.1:1-8)

Syndefaldet skildres flere steder, både hvordan det skete, og hvilke konsekvenser det fik. Evas og dermed Adams fald skete i spændingsfeltet mellem det guddommelige og det djævelske:

> Aanden sagde: vogt dig vel!
> Viid at skiønne paa dit Held,
> Jomfru i det Grønne!

Anderledes vil den Snog,
Som paa Ondt og Godt er klog,
Lære dig at skiønne,
Saa han lærde Adams Viv,
Men det kosted Manges Liv,
Død maa Synd belønne! (1o3.5:1-9)

At "Slangen spyed hist i Læ / Gift i *Evas* Øre" (215.2:1-2) bevirkede, at hun ikke alene faldt selv, men trak Adam med i faldet, samtidig med at døden ved deres fald kom ind i verden:

Kvinden saae, din Frugt var skiøn,
Du Kundskabs-Træ hint gamle!
Deraf døer hver Adams Søn,
Hvad Kløgt han end mon samle!
Bedraget saa af Viisdoms Skin,
Hun lukked Død i Verden ind!
O Moder! det var ilde! (337.1:1-7)

Forfærdet over, hvad hun har gjort "For [Guds] Røst i Kveld fuldbange,/ Skjulde sig i Paradis,/ Eva med de lokker lange" (211.6:1-3), men lige meget hjalp det som bekendt. Det hører imidlertid med til historien, at Eva selv var klar over det og indrømmede det, som hun gør i "I Kveld blev der banket paa Helvedes Port", hvor Eva siger til Kristus, "min Søn og min Herre",

Jeg ene det voldte, at vi ligge her,
For jeg lod mig daare, desværre!

Den Slange, som krymper i Flammer sig nu,
Sig bugted om Kløgt-Træets Grene,
Den glimred som Guld, og den skiød mig i Hu:
Vi raadte for Verden alene!

I raade for Himmel, I raade for Jord,
Saa hvidsled den smigrende Stemme;
Da blege og blaa vi til Helvede foer,
Langt andet vi fik at fornemme! (243.11:3 - 13:4)

Det hører også med til fortællingen om Eva, at hendes historie ikke slutter med, at "Manden faldt og Engle græd", men at de også "Haabed dog paa Kvindens Sæd" (186.3:5-6), der "paa Korsets Træ / Lærde Støv at høre" (215.2:3-4), eller som Grundtvig lader Eva selv sige til Kristus:

Men est Du den Sæd, mig blev lovet til Bod,
Undfanget og født af en Kvinde,
Da falder ei Moder omsonst Dig til Fod,
Forlades ei grusomt herinde!
(243.14:1-4)

I "Virkeligt det nu er blevet / Alt hvad der var forudskrevet" (352) gennemgår Grundtvig en række gammeltestamentlige kvindeskikkelser, der alle hver på sin måde er typer på den kristne kirke. Grundtvigs beskrivelse og oplevelse af kirken som en kvinde følger senere, her skal kun hans skildring af de bibelske kvindeskikkelser anføres.

Først nævner Grundtvig Sara og skriver, at

Verden vel umuelig kalder
Barsel i saa høi en Alder,
Som da Sara Moder blev (352.3:1-3)

hvilket dog intet er mod de børn, kirken er i stand til at få i sin høje alder. Derefter sammenlignes kirken med den ægyptiske prinsesse, der fandt Moses i sivkurven og tog sig af ham. Ligesom Faraos datter kærligt og omsorgsfuldt sammen med sine tjenestepiger tog sig af Moses, som hun fandt i Nil-floden, tager kirken sig af de kristne, som den redder gennem dåben til evigt liv:

Hvergang hun med Piger sine,
Gaaer at bade Lemmer fine
I den himmelfaldne Strøm,
Sig forklarer Moses-Navnet:
Frelst af Vandet, kiærlig favnet,
Finder spæd en Moder øm! (352.4:1-6)

Endelig sammenligner Grundtvig de hedninger, der i tidens løb er kommet til kirken, med dronningen af Saba, der kom langvejs fra til Jerusalem for at høre Kong Salomons visdom:

Dronningen fra Verdens Ende
Kom, med Gylden-Skiænk i Hænde,
For at høre Salomon! (352.7:1-3)

Af de nytestamentlige kvindeskikkelser er det først og fremmest jomfru Maria, der optager Grundtvig (se nedenfor s.260ff.), men også andre spiller en rolle for ham i Sang-Værket. Det gælder således den kanaanæiske kvinde (Mt. 15,21-28), der for Grundtvig står som repræsentant for alle senere kristne kvinder, ikke mindst kvinderne fra de ikke-jødiske folkeslag, deriblandt det danske. Derfor kan han gøre hendes ord til sine og sige, at

Smuler under Herrens Bord
Hunde smaa opsanke,
Det er, efter Herrens ord,
Bedste Hedning-Tanke,

Og den Hedning-Kvinde from,
Som med den til Herren kom,
Kiendte vore Fædre,
Ligned Ingen bedre! (97.1:1-8)

Fra Jesu lignelser har Grundtvig en oversat græsk strofe "Himmelske Brudgom! ak var jeg i senge" (34o), som er lagt i munden på en af de uforstandige brudejomfruer fra lignelsen om de ti brudejomfruer (Mt. 25,1-13), og som holder sig ret tæt til gangen i lignelsen.

Maria Magdalene er den kvinde i Det nye Testamente, der næst efter jomfru Maria har optaget Grundtvig mest. Han identificerer hende med den kvinde, der salvede Jesu fødder i farisæerens hus og trækker dermed paralleller helt frem til sig selv. Først skildrer Grundtvig, hvordan Maria Magdalene mødte Jesus første gang:

Med sin Alabaster-Krukke,
Fuld af Salve dyrebar,
Hun som maatte skamfuld sukke:
Herre, ynkes! Herre, spar!
Kom, med Hjertet sønderknuset,
Ind i Pharisæer-Huset,
Hvor tilbords den Rene sad! (211.1:1-7)

Og han fortsætter med at fortælle, hvordan

Synderinden kom med Rødme,
Krukken brat hun sønderbrød,
Salven dyrebar med Sødme
Over Herren hun udgiød,
Lod og sine Taare-Strømme
Herrens Fødder oversvømme,
Tørred med sit Hoved-Haar! (211.2:1-7)

Derefter gør Grundtvig rede for, hvordan han tænker sig i hendes sted, eller rettere, hvordan han oplever, at hun har foregrebet hans situation:

I min Barm, som denne Kvinde,
Hjertet føler Banghed stor,
Sniger, som den Synderinde,
Sig til Dig ved Naadens Bord,
Rødmer, blegner, føler Vaanden,
Eftergiør det Alt i Aanden,
Sukker: Herre, ynkes, spar! (211.3:1-7)

Umiddelbart efter bruger Grundtvig Maria Magdalene som kontrastfigur til den "*Skiændige Judas* , som saae for dit Øie / Kvinden for *Sandhed* til Jord sig nedbøie" (212.2:1-2).

Senere vender Maria Magdalene tilbage som en af de kvinder, der Påskemorgen gik ud til Jesu grav og fandt den tom, og som, efter at de andre var gået ind til Jerusalem igen, ifølge Johannesevangeliet (Johs. 2o.11-17) var den første, der så den opstandne Jesus:

See Marie Magdalene!
Hænder nys hun vred i Gru,
Sukked til at røre Stene:
Hvor, ak, hvor er Herren nu?
See, af Øiets Taare-Flod
Morgen-Solen mildt opstod!
I den Grav, hvor Han har hvilet'
Hun har fundet Engle-Smilet! (3o2.3:1-8)

Derfor kan Grundtvig sige til hende:

Siig, Marie Magdalene,
Mens du stod ved Graven ene,
Hvad saae du, i Morgen-Stunden,
Siig os det, med Guld i Munden! (235.2:1-4)

Hun havde oplevet, at "Sødt det toner, Engle tie,/ "Her er Frelseren, Marie!" (3o2.4:7-8).Derfor kunne hun sige:

Jeg saae Grav og Jordelin,
Engle klar og Engel fin,
Jeg saae Jesus , som var død,
Liljehvid og rosenrød,
Jesus, som paa Korset leed,
Klart opreist i Herlighed!
Han, vort Haab, stod op med Priis!
Møder jer i Paradis! (235.3:1-8)

Hertil svarer Grundtvig:

Sanddru Marie!
Hvad er Vagtens Løgn, som flyer,
Tør ei Lyset oppebie,
Mod dit ægte Vidnesbyrd! (235.4:1-4)

Som det første vidne til og forkynder af opstandelsen spiller Maria Magdalene for Grundtvig en central rolle i frelseshistorien. Idet han tager sit udgangspunkt i hendes opstandelsesvidnedsbyrd, priser han hende lykkelig:

O, saligt dog det Øine-Par,
som først saae Lys i Graven,
Saae Livets Træ vidunderlig
opskudt i Dødning-Haven,
Saae Ham, som nys paa Korset leed,
Oplivet af Guds Herlighed! (236.1:1-6)

Grundtvig åbner her perspektivet tilbage til tiden i Edens Have, før døden kom ind i verden ved syndefaldet; samtidig overvejer

han, hvorfor det netop var Maria Magdalene, der som den første skulle møde den opstandne Kristus:

O, det var din Lyksalighed,
Marie Magdalene!
Men var maaskee oprindelig
du af de Engle-Rene,
Med Gud for Øine, hvor de gaae,
Som vi paa Jord aldrig kan naae! (236.2:1-6)

Tilsyneladende måtte dette være forklaringen, men Maria Magdalene var ikke en falden engel, hun var et menneske af kød og blod med kvindens evne til at elske og tro:

Nei, til vor Trøst, evindelig,
du var en Synderinde,
Saa gruelig vildfarende,
som nogen kiærlig Kvinde,
Kun ved din Tro, paa Ham som leed,
Fik Syn du for Guds Herlighed! (236-3:1-6)

Ved en kombination af fortællingerne om synderinden i farisæerens hus og Maria Magdalene ved graven beskriver Grundtvig hende som troens moder og stiller hende derved på linie med jomfru Maria:

Kun som Hans Efterfølgerske,
af Hjertet angergiven,
Kom nær du i Lyksalighed
Maria, Jomfru-Viven,
Saa alle Slægter prise maae
Dig salig for hvad først du saae! (236.4:1-6)

Som Jesus blev født af jomfru Maria, blev opstandelsesbudskabet, - og dermed den kristne kirke! - født af Maria Magdalene:

Ja, ydmyg Frelser-Moderens
din Ære efterstræber,
For Ordet om Opstandelsen
blev født paa dine Læber;
Hun fødte Ham, som Liv kom fra,
Du Skabningens Halleluja! (236.5:1-6)

Parallellen med jomfru Maria er her særlig tydelig, da "Ordet om Opstandelsen" er eet med den opstandne Kristus på samme måde, som Johannesevangeliets begyndelse lader Kristus være eet med ordet (forkyndelsen) om ham. Som jomfru Maria fødte Kristus, genfødte Maria Magdalene ham så at sige. Maria Magdalene legemliggør for Grundtvig dramatisk bevægelsen fra Eva over jomfru Maria til kirken og dermed frelseshistorien fra syndefald til genløsning.

Sammen med Maria Magdalene kom de andre kvinder til graven Påskemorgen. De kom som "Græde-Kvinder" (3o5.6:3) med "Sorg i Hu" (266. 3:1). Da de kom derud, opdagede de, at

Guds Engel sidder paa Gravens Bredd,
I Hvidt med Straale-Krandsen,
Og Kvinde-Skaren da studser rædd,
Forfærdet over Glandsen,
Men Englene tager til Orde brat:
I lader Frygten fare! (284.1:1-6)

og den fortsatte

Men tørrer, I Kvinder,
Kun Taare af Kinder,
Thi Herren er nær,
Er der, hvor Han sagde!
Ei hvor de Ham lagde,
Kun Graven er der! (298.2:1-6)

Det er forgæves, sagde englen til kvinderne, at

I med Salver kommer,
Søge blandt de Døde,
Livets Morgen-Røde;

for "Hulen han forlod / Herlig Han opstod!" (221.1:6-1o). Derfor kan Grundtvig sige til kvinderne, at de nu skal være sjæleglade (266.3:4); de kan med "Engle-Glæde" (123.7:3) "Som Fugle smaa i Dagningen,/ en deilig Sommer-Morgen" gå "sjungende / fra Grav, med Bod for Sorgen" (3o5.6:1-4). Eller, som Grundtvig skriver i "Anden Gang opstod i Aanden" (3o8):

Kvinder, I, som taareblændte
Under-Værket saae ved Lyn,
Hjem fra Graven trøstig vendte,
For jeg mødte Engle-Syn,
Er Disciplerne end træge
Til at troe, hvad jeg mon kvæge,
Sjunger dog Halleluja! (3o8.11:1-7)

Som de første vidner til den tomme grav og som de første bærere af forkyndelsen om den og dermed af Jesu opstandelse påskemorgen kalder Grundtvig ikke alene kvinderne "Herrens Veninder!", men også "Apostelinder!" (223.1:1-2), da deres betydning som vidner og forkyndere gennem deres opstandelsesvidnesbyrd og -forkyndelse er fuldt på højde med apostlenes:

Lys fra Graven,
Rosen fra Dødninge-Haven,
Bragde først I under Sørgehus-Tag! (223.1:4-6)

Ikke alene var kvindernes vidnesbyrd på højde med apostlenes, det var forudsætningen for det. Derfor kan Grundtvig fortsætte med at sige, at

Aldrig vi glemme,
Kvindernes Stemme
Laae paa Apostlernes Tunger til Grund,

Første-Grøde,
Var den af Liv fra de Døde,
Kvindefødt er da Opstandelsens Mund! (223.4:1-6)

Som Kristus var kvindefødt, er budskabet om hans opstandelse fra de døde og dermed den kristne kirkes forkyndelse og opstandelsestro kvindefødt. Derfor må Grundtvig prise kvinderne ved graven og med dem alle kristne kvinder lykkelige:

Herrens Veninder!
Salige Kvinder!
I bad Apostler udraabe paa Stand
Paaske-Dagen,
Smilet ad Sorgen og Klagen,
Vidnesbyrd stort fra Forglemmelsens Land! (223.5:1-6)

Som de bibelske kvinder i særlig grad evner at tro forjættelserne og Guds ord i Jesus Kristus, gør kvinder det til enhver tid. De har efter Grundtvigs opfattelse en intuitiv forståelse af tilværelsens sammenhæng og af Guds ord, sådan som det lyder ind i denne sammenhæng. Derfor kan han sige ikke alene om kvinderne ved graven, men om alle kristne kvinder:

Velsignet være Kvinderne,
hvis Ord end Kæmper fryde!
De altid er lettroende,
hvor Engle-Stemmer lyde, (305.7:1-4)
...
De see hver Aften, sukkende,
Bundløset Glandsen favne,
Og altid mellem Skyggerne
De Lys og Liv mon favne;
Derfor dem Glæden mangen Gang
Har mødt i Morgen-Stunden:
Naar kækt de fulgde Hjertets Trang,
At salve Bane-Vunden,
Dem lærde Himlens Fugle-Sang,
At Solen var oprunden! (3o5.8:1-1o)

På grund af den kvindelige hjertelighed, åbenhed, 'lettroenhed", er det også i dag sandt, at

Kvinden troer, dit Ord er sandt,
Vor Frelser i det Høie!
Du som Døden overvandt
Vil os Dig selv tilføie!
Hun ændser ikke Viisdoms Skin,
Men lukker Liv i Hjertet ind! (337.2:1-6)

JOMFRU MARIA, DEN ANDEN EVA

Jomfru Maria er den centrale kvindeskikkelse i Grundtvigs Sang-Værk. Hende gjaldt de allerførste forjættelser, hun samlede traditionerne i sin person, ved hende kom Kristus til verden, og i hendes navn har

alle kristne levet lige siden. Hun er, som Grundtvig skriver i "Alle Christne Fødsels-Dag"

> ... som den lette Sky,
> Skiøndt til Dugg udsmeltet,
> Hun i Ørken er paany
> Ark med Himmel-Teltet,
> Hun er Tempel-Porten skiøn,
> Aaben kun for Davids Søn,
> Som er Gud tillige! (2o4.7:1-7)

Maria omspænder, idet hun identificeres med Eva, hele den bibelske historie fra skabelse og syndefald, og hun er begyndelsen til det, der skal komme.

Den første forjættelse, Gud giver mennesker efter syndefaldet, er hans ord til slangen i 1. Mosebog 3,15 om, at der altid skal være fjendskab mellem kvinden og den, mellem den og *kvindens sæd*, der skal knuse dens hoved, mens den hugger den, nemlig kvindens sæd, i hælen, eller som Grundtvig skriver, "Kvindens Sæd, Marias Barn,/ Knuste Slangens Tinding" (229.5:3-4). Andre steder henviser Grundtvig kort til "*Kvindens Sæd*" (229.1:5-7, sml. 36.2:7 og 179.6:1), ligesom han omtaler de profetier (f.eks. Esaias 7,14), der forudsagde Frelserens undfangelse og fødsel af en kvinde (198.1o:1-4).

Som den, der skulle opfylde denne forjættelse og føde verdens Frelser, ses jomfru Maria i sammenhæng med Eva. Denne sammenhæng er et gennemgående tema i "Hyrder, som paa Marken her" (1o3), selvom jomfru Maria ikke nævnes direkte ved navn. Kristus er gennem sin moder bundet til denne verden, forgængelig og syndig som den også er. Det er denne verden, han kom for at frelse. Derfor er det, at han

> Har med os, som Frelser huld,
> Moder sin i Støv og Muld,
> Evas Kvinde-Hjerte! (2o4.9:5-7)

Ligesom Jesus havde sin menneskelighed fra Maria og med hende Eva og deres fælles kvindelighed, er det kvindelige konstituerende for vores menneskelighed og dermed for vores fællesskab med ham.

I "I Kveld blev der banket paa Helvedes Port" (243) sker der en direkte identifikation mellem Eva og jomfru Maria. Her siger Eva til Kristus:

> Men est Du den Sæd, mig blev givet til Bod,
> Undfanget og født af en Kvinde,
> Da falder ei Moder omsonst Dig til Fod,
> Forlades ei grusom herinde! (243.14:1-4)

Eva er her sammen med Maria Kristi moder, og hun beskrives videre i sit møde med Kristus, som middelalderen beskrev og fremstillede den mandorlaomkransede Maria:

> Fra Soel-Øine milde to Taarer nu faldt,
> Og underfuldt var det at skue,
> Med deilige Farver i Krone-Gestalt
> Sig danned om Eva en Bue! (243.15:1-4)

Derefter forenes billedet af Eva som Kristi moder med billedet af Himmel-dronningen, hvorved fortid, nutid og fremtid glider sammen i Evas og Marias identifikation med hinanden:

> Saa kyssed sin Moder Guds Herligheds Glands,
> Til Under for alle de Døde,
> Og op stod, som Dronning, med Regnbue-Krands
> Skiøn Eva, som angred sin Brøde. (243.16:1-4)

I denne strofe forenes de tre store bibelske kvindeskikkelser, Eva, Maria og Maria Magdalene (der som Eva "angred sin Brøde"). De er gensidigt transparente i deres betydning som dem, der gennem skabelse og fald blev genfødt til nyt liv i mødet med Jesus Kristus, idet Eva først og fremmest repræsenterer skabelsen og faldet, Maria Magdalene faldet og frelsen i mødet med Kristus og Maria det ubrudte liv med Kristus.

JOMFRU MARIA

Jesus blev født af *jomfru Maria*. Sådan lægger den apostolske trosbekendelse ordene i menighedens mund, og sådan beskriver Grundtvig det. I en gendigtning af Ambrosius' og Luthers "Veni redemptor gentium" / "Kom Hedningers Frelser sand" kommer Grundtvig ind på, hvorfor Jesus skulle fødes af en kvinde, der ikke havde kendt en mand. Under henvisning til Johannes-evangeliets indledning om Ordet, der blev kød, understreger Grundtvig, at det ikke var omvendt, nemlig at kød blev ord. Tværtimod er det sådan, at alt hvad der er af (Hellig-)ånd i verden kun har en jordisk moder, da det ikke er født af blods, køds eller mands vilje, men af Guds vilje:

> Ord blev Kiød, men Kiød ei Ord,
> Moder kun har Aand paa Jord,
> Føde maatte under Sky
> Søn af Gud en Jomfru bly! (157.3:1-4)

Der kunne for Grundtvig ikke være tvivl om, at Kristi moder var en "Jomfru bly", sådan som han understreger det en lang række steder i Sang-Værket. "Født er Herren af en Mø" (166.1:7) skriver han og tilføjer, at han er "Født af Mø i Jødeland" (157.1:2), ligesom han,

"Møens Søn" (188.2:6), "Fødtes af Maria Mø" (157.8:2), hvorfor Grundtvig, glad over Kristi frelsergerning, vil "Krands for Maria Mø / Binde paa Bjerg og Sø" (158.1o:4-5). Ligesom Grundtvig her nævner Marias navn, understreger han hendes jomfru-status ved at kalde hende "en Jomfru skiær" (173.1:1-4 og 164.4:1), "en Jomfru reen og skiær" (161.1:3) og "fuldskiær en Mø" (159.2:4) eller blot "Jomfru reen" (165.1:5), ligesom han taler om "det rene Jomfru-Skiød" (179.6:2). Da Marias jomfruelighed er skæringspunktet for det himmelske og det jordiske, kan hun kaldes både "Mø den himmelrene" (158.7:6) og "Mønster paa Kvinde-Dyd" (158.11:2). Samtidig med, at Maria er en jomfru ren og skær, er hun en "Moder-Mø saa yndelig" (165.1:3), ligesom hun er en "Jomfru skiøn" (171.3:8). Også sådan er hun den rette moder for Jesus og han hendes ægtefødte barn, for da

> Født haver Mø en Søn,
> Faur og skiøn,
> Gienfødt blev Yndigheden,
> Herneden. (168.7:1-4)

Marias jordiske status kommer Grundtvig ind på, hvor han skriver, at "En fattig Jomfru sad i Løn, / Og fødte Himlens Konge-Søn" (163.2:1-2). Der spilles her på det jordiske i forhold til det himmelske, men det er klart, at det er Marias sociale og menneskelige status, der ligger bag skildringen. Det samme er tilfældet, hvor Grundtvig siger, at Kristus ("Begyndelsen") er født af "en Pigelil" (164.4:5-6).

Grundtvig understreger, at Maria bevarede sin jomfru-status også efter Jesu fødsel. Det er således "en Jomfru-Haand", der svøber den spæde Jesus (161.3:2), ligesom Jesus, Guds Søn, som spæd lå i et "Jomfru-Skiød" (16o.2:2).

Også i anden forbindelse kan Grundtvig fremhæve Marias jomfruelighed som den underfulde og overraskende baggrund for Kristi guddommelighed, som når han skriver, at han, Kristus, "Kom som en Brudgom, saa hvid og saa rød, / Herlig udsprunget af Jomfruens Skiød" (156.3:3-4).

Marias stilling mellem det guddommelige og det menneskelige beskriver Grundtvig ved at skildre hende som det punkt, hvor nat og dag mødes. Maria er som den, der bar og fødte Jesus, "en Nat med Dagning-Smilet" (198.11:4), og hendes søn, der er frihedens lys, blev "natlig født" (188.2:5-6). Som Guds Søns moder er Maria "*Dagens Moder*", selv er hun "*Nat*, den himmelske", hvorfor Guds Søn bliver "mange *Dunkles* [dvs. menneskers] Broder" (198.1:2-4).

UNDFANGELSEN (MARIÆ BEBUDELSE)

Den, der kendte de gamle profetier, som Esaias 7,14, om, at jomfruen ville blive frugtsommelig og føde en søn "Trøst i Vaanden", var forberedt på, at "Moder-Hjertet Frelseren / undfangede af Aanden" (198.1o:2-4). Grundtvig griber også her, i sin gendigtning af den gamle latinske julesang "A solis ortus cardine", tilbage til Johannesevangeliets indledning for at fortælle, hvad det var, der skete:

Undfanget blev da i Moders-Liv
Guds Ord, det evige Almagts-Bliv,
Af Engle-Munden,
Guds Aand i Grunden,
Og under Hjerte den Løndom svar
En Jomfru bar! (154.3:1-6)

I "Ære og Priis og Dyd!" (168) beskriver Grundtvig mere udførligt bebudelsen efter Lukasevangeliets fremstilling:

Engelen bar os Trøst
Med sin Røst,
Guds-Fred han bød i Stuen
Jomfruen,
Han sagde: med dig være
Vor Herre, Jomfru skiøn!
Undfang i Dyd og Ære
Og fød Guds egen Søn! (168.2:1-8)

I omdigtningen af Kingos "Nu kom der Bud fra Engle-Koor" (175) giver Grundtvig en indgående beskrivelse af bebudelsen, som stort set er hans egen og ikke Kingos. Efter den første, indledende strofe skildres Gabriels komme til jomfru Maria og hans Ord til hende:

Til Nazareth det Bud udgaaer,
Som Gud sin Engel byder,
En Jomfru der en Hilsen faaer
Vidunderlig den lyder;
Som lyn indtræder Gabriel
Med et Hilsæl,
Som skrækker, skiøndt det fryder!

Velsignede af Evas Kiøn!
Gud seer til dig i Naade,
Du føde skal Hans egen Søn,
Alt Adams Kiøn til Baade,
Og sidde dog i Jomfru-Bur
Fuldreen og pur,
Det er en himmelsk Gaade!

Den Hellig-Aand dig vier ind,
Med Kraften fra det Høie,
Med Rose rød paa Lilje-Kind,
Og Soel-Glands i det Høie;
Guds Søn og din, med Septer godt,
Er evig Drot,
Sig Engle for Ham bøie! (175.2-3 og 5)

Også andetsteds skriver Grundtvig om den "fromme Barsel-Kvinde,/ Frugtbar af den Hellig-Aand" (155.2:1-2) og om Kristus, der "Fra sin Throne, morgenrød,/ Sprang .. ned i Jomfru-Skiød" (245.3:1-2), således i "Alle *Christne* Fødsels-Dag" (2o4), hvor han skriver:

Men da, ved sit Engle-Bud,
Fader i det Høie
Fæsted sig paa Jord en Brud,
Yndig for Hans Øie,
Da, ved Aandens Kraft i Løn,
Mø undfanged med Guds Søn
Hele Christen-Folket! (2o4.4:1-7)

Maria står her som alle kristnes repræsentant, og Grundtvig kan derfor i strofe 11 fortsætte:

Høiest Hjertetslog paa Jord,
Himmelvendt, og blødte,
Da fra Himlen med Guds Ord
Gabriel det mødte,
Da undfanged det i Løn
Baade Guds og Davids Søn,
Aandelig trolovet! (2o4.11:1-7)

Også her forudsættes hjertets og al sand menneskeligheds kvindelighed (sml. ovenfor til nr. 157).

JESUS SOM MARIAS OG DERMED MENNESKETS SØN

Samtidig med, at Grundtvig understreger Marias jomfruelighed og Kristi undfangelse ved Helligånden, ønsker han at fastholde Kristi menneskelighed ved at skildre Kristus som *Marias* søn. Det sker dels ved at omtale Kristus som mennesket Marias barn, dels ved at kalde Maria Guds moder.

Kristus var kvindefødt (155.4:6) og som sådan udtryk for Guds nåde mod sin skabning. Det var som kvindefødt "Himlen sank til Jord i Naade" (179.2:1-2), da Gud Fader "Sin egen Søn i Kiærlighed / Til Moder gav en Kvinde" (178.5:5-6). Herved er Kristus "Et Moders-Barn som alle vi" (117.4:5), hvilket gør det muligt for ham at lære os, hvad det vil sige at være menneske:

Dølg ei din Moder-Slægt,
Læg paa den Løndom Vægt,
Lær os den at prise! (158.6:4-6)

At Kristus for alvor er sin moders søn, viser Grundtvig ved at nævne hendes navn. Det sker i forbindelse med Jesu dåb i "Frelser! under aaben Sky": "Og *Gud-Fader* Sig til Lykke / Ønsked med *Marias Søn*" (353.2:7-8). Om nedfarten til Helvede hedder det:

I dag sukker Helved og klager:
O, gid Han dog aldrig var fød,
Den Søn af Marie, min Plager! (218.1:1-3)

og i forbindelse med himmelfarten spørges der i "Til Himmels foer

den Ærens Drot" om, "Hvad er Hans Navn, den Kæmpe skiøn", og svaret er: "Det *Jesus* er, Maries Søn!" (267.2:1-2).

I "Nazareth og Bethlehem" (2o1), hvor Grundtvig sammenstiller den by, hvor Jesus blev født, med den, hvor han voksede op, viser han, hvordan "Troen og Guds Ord" omfatter både den gudvillede, gennem englenes tilstedeværelse så at sige himmelske fødsel og den jordiske, menneskelige opvækst: "Moder Hans og Engle-Chor" (2o1.6:3-4).

I "Glæden, hun er født i Dag" (164) viser Grundtvig, hvordan Jesu guddommelige natur vender op og ned på forholdet mellem moder og barn:

Gud sig føde lader!
Moder hun er Daatter her,
Født har hun sin Fader! (164.2:2-4)

et sted, der viser, hvor umuligt det er at fastholde Kristi fødsel med alt, hvad der hører den til, i et menneskeligt-sprogligt begrebsapparat.

MARIAS SVANGERSKAB

Som nævnt sætter Grundtvig barnets tid i moders liv og den dødes ophold i dødsriget i forbindelse med hinanden som udtryk for, hvordan det kvindelige dels trækker dels sprænger menneskelivets grænser. Ligesom det derfor er en salighedssag, at "Guds Søn haver Helvede giæstet" (243.2o:4), hører det med til forståelsen af, hvem Jesus Kristus er og troen på ham, at han begyndte sit jordeliv i sin moders liv. Derfor taler Grundtvig med Olavus Petri om "Jesu Christ, som Manddom reen / Paatog i Jomfru-Livet" (169.1:1-2) og med Nordahl Brun om, at "Den Skat, *Marie* bar, / Vægtig til Gienløsning var" (188.1:5-6). Også på anden måde har det betydning for forståelsen af, hvem Jesus var, at han lå i sin moders liv. "Du lagde ned Dit Herredom" siger Grundtvig til Kristus, "I Kvinde-Skiød og Krybbe-Rum" (14.12:1-2), og i "Tør end Nogen ihukomme" er det, at "Tidlig Han sig myg har krummet / Barneglad i Moder-Skiød" (13.1o:5-6) en forjættelse af, at han senere hen ikke holder sig for god til at komme til "vor Hytte" og til at "holde / *Nadver* i den ringe Vraa" (13.1o: 2-6), på samme måde som Kristus som den, der har ligget "under Moder-Hjerte" også kender "Kvindens Smerte,/ Kvinde-Hjertets Liv og Lyst" (211.8:1 og 3-4).

Marias glæde ved at skulle føde sit barn har Grundtvig skildret i "Et Drømme-Syn for Hedninger", hvor han dels taler om "Den Barne-Moder lykkelig, / hos hvem i Løn Han hviled" (198.11:1-2), dels siger om Marias lovsang, Lk. 1,46-55, at

Saa giennemklinge Tiderne
Marias Lovsangs-Toner,
Hvor hun med Hjerte-Straalerne
sit Hoved ydmyg kroner! (198.13:1-4)

JESU FØDSEL OG SPÆDE TID

Da tidens fylde kom, skete det, fortæller Grundtvig, at Kristus "... fødtes af en Jomfru skiær,/../Som En af os, Marias Søn" (257. 6:3-4); "En fattig Jomfru sad i Løn, - / - Og fødte Himlens Konge-Søn!" (163.2:1-2), som Grundtvig siger i "Et Barn er født i Bethlehem".

Derefter kunne man opleve, at "Guds Søn, den Lille, hvid og rød,/ Han ligger nu i Jomfru-Skiød" (16o.2:1-2), sådan at det gik i opfyldelse, som Gabriel havde fortalt Maria ved bebudelsen, at "Guds Søn vil hvile i din Favn" (175.4:5, sml. 167.1:4-7). Derefter lå han "svøbt i Jomfru-Skiød" (159.2:6), for på trods af sin guddomsstatus blev han svøbt af "en Jomfru-Haand" (161.3:1-2). Kristus "Svøbes nu som Spæde" (164.3:7). I forlængelse af Kingos redegørelse for det dobbeltbundne i Jesu fødsel priser Grundtvig "Modet-Livet,/ Som har givet / Dig at die!" (178.2:9-11), for "Mælken af Kvinde-Bryst / Er nu Hans Liv og Lyst" (164.4:8-9). Også Kristi oplevelser i den spæde alder lærer ham menneskelivet og dets vilkår at kende: "Var Verden nok saa vid og lang", siger Grundtvig til den nyfødte Kristus, "Hun Dig var dog en Vugge trang" (16o.11:1-2), og han tilføjer i "Med sin Alabasterkrukke": "Har Du diet Moder-Bryst,/ Kiender Du og Kvindens Smerte" (211.8: 2-3).

MARIA VED KORSET

Ligesom Maria som Jesu moder er nødvendig for at forstå, hvem Jesus er, er det i høj grad gennem Marias oplevelse ved korset, man lærer at forstå den menneskelige dybde i Kristi lidelse og død.

I sin gendigtning af den, som han siger i sin note "berømte "Stabat mater dolorosa"" skriver Grundtvig om Marias oplevelse af sin søns død på korset, at

Under Korset stod med Smerte,
Stod med giennemboret Hjerte,
Jesu Moder, dødningbleg! (231.1:1-3)

og han fortsætter, at "Rumme kan en Moders Smerte / Kun det ømme Moder-Hjerte" (231.2:1-2). Videre fortsætter Grundtvig med Johannesevangeliets skildring af Jesu ord til Maria:

Grandt Han saae sin Moders Smerte,
Før den knuste hendes Hjerte,
Saae med Ynk det knakte Rør,
Her paa Korset hende givet
Søn, som ei skal miste Livet:
Den Discipel, som ei døer! (231.4:1-6)

og han tilføjer lidt senere:

Saa har i sin Moders Hjerte
Jesus dulmet Dødens Smerte,
Med sin dybe Kiærlighed" (231.7:1-3)

Jesus gav sin moder og med hende enhver kvinde og moder fred (231. 8:1) og velsignelse (231.9:1-3).

På tilsvarende måde beskriver Grundtvig Maria ved korset i "Herren han har besøgt sit Folk":

Ja, vor Moder, syg i Sind,
Under Korset græd sig blind,
Blind for Guddoms-Glandsen,
Livets Fyrste, som et Liig,
Hun udbar med Graad og Skriig
Under Dødning-Krandsen". (23.2:5-1o)

Der ligger også i skildringen af Maria ved korset en bevidst identifikation med hende, sådan som Grundtvig med Kingo siger det i dennes "Gak under Jesu Kors at staae", hvor det hedder:

Naar jeg, min Jesus, og skal staae
Forladt, forhadt, med Korset paa,
Som Moder din i Enke-Stand,
Send et Guds Barn, som ta'er mig an! (274.5:1-4)

MARIAS DØD

I gendigtningen af "Det hellige Kors, vor Herre, Han bar", har Grundtvig en bemærkning om Marias død og opstandelse sammen med alle, der hører Gud til ("Guds Helgen"):

Var Jomfru Marie Moder til Christ,
Med alle Guds Helgen hun forvist
Kun himled salig paa samme Maade,
For Jesu Skyld af Gud-Faders Naade! (269.2:1-4)

MARIA - HIMMELDRONNINGEN

Som den, der "fødte Himlens Konge-Søn" (163.2:2), er Maria Himlens dronning. Hun er, siger Grundtvig i "Alle Christne Fødsels-Dag",

Konge-Moder, Keiser-Brud,
Dronning uden Mage,
Jomfru skiær i Bethlehem,
Zion og Jerusalem,
Alles vores Moder! (2o4.1o:3-7)

Derfor kan vi ikke lade være med at sige: "Dronning! vi Dag og Nat/ Dig skal lydt velsigne" (158.11:5-6), "Og", fortsætter Grundtvig, "med hendes Dronning-Navn / Tage skal de Smaa i Favn / *Kirken* alle Dage!" (2o4.14:5-7).

MARIA - VOR MODER

Fordi Kristus blev menneske gennem sin moder, jomfru Maria, bevirker hans menneskelighed sammen med os gennem hende, at vi sammen med ham kan kalde hende vor moder:

Med Guds Søn, med Livets Drot,
Som giør Alting sødt og godt,
Vi har Moder sammen. (23.1:5-7)

Grundtvig forfølger denne tanke gennem Jesu forskellige livsafsnit lige fra hans fødsel til hans himmelfart og sæde ved Faderens højre hånd i Himlen.

Først gentager Grundtvig i forbindelse med Jesu fødsel, at han, Jesus, gennem Maria og Eva har sin menneskelighed tilfælles med os, der derved er i slægt med ham, er hans søskende:

Født er Barnet af vor Moder,
Af den gamle Adams Kiøn!
Alle dem, som troe, til Broder
Givet er Marias Søn. (153.1o:1-4)

Ved sin fødsel og sit menneskeliv har Jesus, Guds Søn, ydmyget sig til at være een af os, hvilket er forudsætningen for, at han kan hjælpe os:

Vor Gud med Frelser-Navn,
Med Glands som Morgen-Røden,
Er i vor Moders Favn,
Os Smaa til evigt Gavn! (167.1:4-7)

Den slutning, Grundtvig drager heraf, er, at ligesom Jesus Kristus som Marias søn har delt vort menneskeliv med os, vil han dele sit guddomsliv, sin himmelske arveret, med os:

Han, vor Moders Søn saa fiin,
Har kun Gud til Fader sin,
Har til Himlen Arve-Ret,
Deler med sin Moders Æt,
Skiænker Troen i sin Daab,
Herlighedens store Haab! (76.6:1-6)

Da Maria nåede frem til korsfæstelsen Langfredag, stod hun der som "vor Moder, syg i Sind" (23.2:5). Senere, efter opstandelsen, fór Kristus til Himmels som "Vor Moders Søn" (226.6:5). Derefter kan Grundtvig om den himmelfarne Kristus sige: "See, vort Hoved er deroppe! / *Jesus* Christ, vor Moders Søn" (326.6:1-2). Fordi Grundtvig

kan sige om den Kristus, der har gennemlevet lidelsen på korset, at "Han var vor Moders Søn" (268.5:7), har han tillid til, at denne "Vor Moders Søn med Guddoms Glands" (117.7:2) vil hjælpe os og tage os med sig både her og hisset.

DEN KRISTNES IDENTIFIKATION MED MARIA

Flere steder i Sang-Værket sker der en direkte identifikation af jomfru Maria og den kristne. I sin meget selvstændige gendigtning af Kingos "Nu kom der Bud fra Engle-Koor" skriver Grundtvig:

O søde Gud! din Høire-Haand
Mit Hjerte overskygge,
Et Tempel der den Hellig-Aand
I Naade sig opbygge.
Saa aandelig undfanges kan
Som Gud og Mand,
Min Frelser mig til Lykke! (175.6:1-7)

Grundtvig forestiller sig her, at Kristus åndelig, d.v.s. som Guds virkelighed og med Guds kraft, netop ikke billedligt eller symbolsk, undfanges og fødes i og af den kristne. Derfor kan han i sin egen "Nazareth og Bethlehem" sige:

Hvergang, ved vort Jule-Bud,
Hjertet hører Nyt fra Gud,
Da indtræder Gabriel,
Med sit himmelske Hilsæl!
Aandens Kraft dig overskygge!
Fød en Søn med Konge-Lykke!
Kald ham Jesus, faur og fiin,
Sønnen Guds og Sønnen din! (2o1.4:1-8)

For Grundtvig er hjertet det dybest menneskelige, der åbner mennesker for hinanden og for Gud, og som gør ethvert levende fællesskab muligt. Da det kvindelige er konstituerende for menneskelivet, og hjertet er det dybest menneskelige, må det være kvindeligt, kun derved kan det undfange og føde et sandt liv med Gud og mennesker:

Hjertet,
Ydmygt,
Tro hengivet,
Moders-Livet,
Nu med Ære
Skal for Herren altid være! (178.5:7-12)

siger Grundtvig, for "Hvad mægter nu vel Synd og Død, / Naar Hjertet er Guds Moder-Skjød!" (162.4:1-2).

Fortsættes

VEDRØRENDE "JEG ER TRÆT OG GÅR TIL RO", HM 1983 s. 186

VED HERLOV BRIX

Der efterlyses oplysning om, hvorvidt der har eksisteret en femte strofe. Måske er der i det følgende et spor at gå efter. Selv om det ikke skulle føre til en opklaring af sagen, kan det vist være af selvstændig interesse at drage en øjensynlig glemt oversættelse af den tyske aftensang frem. Det drejer sig endog om Carsten Hauch. Når Anders Malling, som i Dansk Salmehistorie II, s. 424-426 omhyggeligt gennemgår aftensangens historie og de varianter, som er forekommet, ikke omtaler Hauchs oversættelse, må det være et sikkert tegn på, at den er gået i glemmebogen.

I bind VI, s. 281, giver Malling en oversigt over Hauchs oversættelser, men heller ikke her nævnes "Jeg er træt..".

Carsten Hauchs oversættelse ses i Gamle og nye Sange til Brug for Skolen og Livet samlede med særligt Hensyn til det danske Folk i Sønderjylland af K. Karstensen, Sognepræst for Dybbøl Menighed". Under omtalen af Kristen Karstensen (Dansk Salmehistorie VI, s.376-377) giver Malling denne oplysning:

"Denne sangbog havde mellem krigene en overordentlig betydning i Sønderjylland og blev forbudt efter 1864".

Karstensens sangbog blev udgivet i 1851. "2det forbedrede og forøgede Oplag" blev udgivet allerede i 1852 af "Den danske Forening for Als og Sundeved".

Hauchs oversættelse af "Müde bin ich, geh zu Ruh" ses her:

Aftensang.

Egen melodi.

1. Jeg er træt, jeg sove vil,
Og mit Øie lukkes til;
See, O Herre, venlig ned
Til mit dunkle Hvilested!

2. Har idag jeg syndet, Gud!
Slet min Synd da naadig ud!
Herrens Naade, Jesu Blod
Gjør jo hver en Uret god.

3. Alle dem, som jeg har kjær,
Mænd og Kvinder fjern og nær,
Smaa og Store, hver en Slægt
Tag Du i din Varetægt!

4. Stands den vilde Smertes Spil!
Luk de vaade Øine til!
Og lad taus i Luftens Strøm
Maanen see paa Jordens Drøm!

C. Hauch, efter det Tydske.

Sidste strofe påkalder sig særlig opmærksomhed.

"Stands den vilde Smertes Spil! ..." Vi er i tre-års-krigen. Hauch har givet bønnen aktualitetspræg og har fjernet sig langt fra det tyske forlæg, men vender tilbage dertil i de afsluttende linier. Originaludgaven (Luise Hensel, 1817) har følgende: "Kranken Herzen sende Ruh, Nasse Augen schliesse zu, Lass den Mond am Himmel stehn, Und die stille Welt besehn".

Det er tydeligt, at Hauch helt har bemægtiget sig førstelinien, medens han har gjort sig umage for iøvrigt at være loyal over for original-teksten.

Hauch har næppe kendt Kr. Arentzens oversættelse, der fremkom i Dansk Kirketidende 1846 og senere optaget i "Digte", 1854. Der spores ingen afhængighed. Det kunne have interesse at vide, hvor og hvornår Hauchs værk blev publiceret. Som nævnt har det antageligt været skrevet under tre-års-krigen, og med dennes afslutning har det mistet aktualitet. Men der må være sket noget i Sønderjylland, som trænger til at blive opklaret. Det ser vi nu på: "Jeg er træt.." blev optaget i "Evangelisk-luthersk Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig", 1889 i Arentzens version, *men med et ændret vers 3* ("måske for at komme originalen nærmere" siger Malling, II side 426). Det "sønderjydske" vers 3 ses her:

"Alle dem, som jeg har kjær,
Vær, o Gud, i Naade nær,
Giv de Store og de Smaa,
At i dig de hvile maae!"

I et glimt kommer *Hauch* her til syne i Arentzens digt.

Førstelinien "Alle dem, som jeg har kjær" er enslydende med indledningen til Hauchs tredievers. Det kan ikke være nogen tilfældighed. Der må være en sammenhæng. Men hvilken? Vi er her ved et spor, som kan være værd at forfølge.

Her skal i al kort fremsættes en teori. Hauchs udgave har via Karstensens sangbog været udbredt i sønderjydske kredse, men på grund af krigspræget i slutningen har der været behov for en vis

fornyelse af teksten. Nogen - og hvorfor ikke Hauch selv - har taget sig af sagen. I mellemtiden er Arentzens udgave blevet bekendt, men sønderjyder med stærkt gemyt og fast sangtradition har ønsket det gamle bevaret i et vist omfang. De kan have henvendt sig til Hauch, som nu er bekendt med Arentzens friere oversættelse. I nogen grad frigør Hauch sig også fra forlægget og gendigter vers 3 og 4. Dog med bibeholdelse af førstelinien "Alle dem, som jeg har kjær", som sønderjyderne ikke har givet slip på. Dette vers har været dem særlig kært, og det var da også dette, der - jfr. foran - indgik i Arentzens digt ved optagelsen i "Den gamle sønderjydske salmebog". Men hvordan med Hauchs sidstevers, det forældede og kluntede. Hvad er der blevet sat i stedet? Her kommer den i HM nr. 3 omtalte femte strofe ind i billedet. Den passer storartet som fortsættelse af foranstående vers 3.

Forholdet kan være dette, at nogle sønderjyder ikke har villet nøjes med at få deres vers 3 ind i salmebogen af 1889, men har bevaret også vers 4 som *en tilføjelse* efter Arentzens sidstevers. Mon damen fra Thy eller hendes mand ikke har slægtsforbindelse til Sønderjylland?

Resultatet af foranstående betragtninger må være, at 2. udgaven af Hauchs digt har ændret vers 3 og 4 til følgende:

3. Alle dem, som jeg har kjær,
Vær, O Gud, i Naade nær,
Giv de Store og de Smaa,
At i dig de hvile maae!

4. Og naar Døden nærmer sig,
Tag os alle da til dig,
Tag os alle i din Favn,
Hør vor Bøn i Jesu Navn.

Der er selvsagt her en del gætteværk med i spillet, men en nøgtern konklusion må gå ud på, at vejen går rundt om Sønderjylland og Carsten Hauch, og at det kunne lønne sig at få opklaret, hvor Hauchs oversættelse første gang så dagens lys, og hvordan dens senere skæbne forløb. Det er imidlertid en sag for den videnskabelige forskning.

H.B.

KENDER NOGEN SANGEN FRA LUNDERSKOV ELLER "DEN FRELSTE SKARE"?

VED ERIK DAL

Engang for 4o eller flere år siden forærede pastor Jørgen Keiding mig en afskrift af en 14 strofer lang sang med ovenstående betegnelser og foresang den på en banal, treklangspræget melodi. Afskriften kan vel være yderligere en snes år gammel. Bortset fra 1. strofe er praktisk talt hele indholdet en opremsning af de frelstes skare, som den fremgår af Bibelen fra Genesis til efterskrifterne i Pauli breve. Digtet hører unægtelig hjemme i den åndelige sangs udkant, men kender nogen dens "Sitz im Leben", ville det måske have interesse at høre derom. Jeg vil ikke gøre krav på plads til gengivelse i versform, men citerer et par af stroferne:

1. Ak, her paa Jorden er jeg en Gæst,/ har dog hos Jesus Nadver og Fest,/ længes til Himlen, der er mit Hjem,/ did hvor saa mange er naaet frem. - 8.Og se der kommer og Epafras,/ Clemens, Apollos og Barnabas,/ Justus, Thychicus, Onesimus,/ Philemon, Tebus, Thimotheus. - 14.Jesus, jeg giver mig i din Haand,/ du mig bevare selv ved din Aand,/ vendt mod mit Hjem jeg syngende gaar / for at tilsidst jeg Kronen og faar".

E.D.

ANMELDELSER

JOHN WEDELL HORSNER OG HENRIK FIBIGER NØRFELT: 69 MELODIER TIL GRUNDTVIG-SALMER I DEN DANSKE SALMEBOG. *Engstrøm og Sødring Musikforlag A/S, København 1983. 51 sider. 244 kr.*

Naturligvis måtte reaktionen mod *Den danske Koralbog* (i det følgende DDK) komme. Der er jo tradition for i dette land, at koralbøger udskiftes eller revideres hvert 3o-4o år. Nu er anledningen til udsendelsen af *69 melodier til Grundtvigsalmer i Den danske Salmebog* netop mindeåret, 2oo-året for vor store salmedigters fødsel, og det tjener til de to udgiveres ros, John Wedell Horsner og Henrik Fibiger Nørfelt, at de sammen med forlaget *Engstrøm og Sødring* har turdet binde an med opgaven. Samtidig vil året 1983 markeres som det år, hvor man for alvor tog fat på en hårdt tiltrængt revision af DDK. Måske vil en fortsættelse af revisionen fremover gøre DDK overflødig. Dette vil i høj grad blive tilfældet, når man bevæger sig uden for det stof, der knyttes til Grundtvig. Da undertegnede i 1954, i daværende Nationaltidende 26/9 anmeldte DDK's harmoniseringspraksis, resulterede det i en debat om lovligheden i sådanne "ændringer" i en navngiven kom-

ponists harmonik. Sagen endte i det daværende undervisningsministeriums Droitmoral-udvalg, hvorunder loven om ophavsret hører. Efter indhentede oplysninger fra kompetent side, d.v.s. fra medlemmer af Dansk Komponistforening, afsluttedes sagen med en "næse" til DDK's udgivere, en henvisning til praksis, der gjorde det vanskeligt at forbyde bogen, men samtidig med en henstilling om, at man i fremtidige oplag i videst muligt omfang skulle tage hensyn til komponisternes originale satser. Dette er imidlertid ikke blevet fulgt, og DDK fortsætter som den "officielle" danske koralsamling, selv om det står enhver organist frit for at anvende tidligere samlinger i sin embedsudøvelse. Den foreliggende samling på 69 melodier væsentligst af komponister, der var samtidige med Grundtvig, råder til dels bod på de indledningsvis omtalte forvanskninger, der findes i DDK. Udgiverne siger herom i forordet: "Vi har overalt bibeholdt komponisternes egne harmoniseringer, mens vi har følt os friere stillet med hensyn til folke- og amatørmelodier, af hvilke ingen egentlig original udsættelse findes". Udgiverne siger tillige: "Accepten af det laubske synspunkt i vide kirkemusikalske kredse har betydet, at romantikkens kirkemelodier er blevet betragtet som noget suspekt eller ligefrem odiøst helt op til nutiden. Imidlertid har man i det seneste tiår kunnet iagttage en voksende interesse for den udtryksvilje og udtrykskraft, mange af disse melodier - i samklang med teksten - er i besiddelse af". Her er vi ved noget centralt. Grundtvig var som digter helt et barn af vor "Guldalder", d.v.s. nationalromantikken. Hans sprog er billedrigt, storslået, lyrisk og ofte direkte inspireret af "Tonen fra Hedenold", den tone, som Adam Oehlenschläger indvarslede med sit Guldhornsdigt 18o2. Grundtvigs salmer bruger ofte det "norrøne" tonefald, som når det i "O Kristelighed" hedder (og jeg citerer ikke efter salmebogen, men efter originalen):

"O, Vidunder-Tro,
Som slaar over Dybet den hvælvede Bro,
Der Isgangen trodser i buldrende Strand,
Fra Dødningehjem til de Levendes Land".

Til dette sprog hører helt naturligt de toner, som skabtes i romantikken, hvor dansk musik fik sit eget præg, ligesom det også blev tilfældet med andre nationers musik (den polske, den tjekkiske, den svenske og ikke mindst den norske med Edvard Grieg). I 1oo-året for Th. Laubs fødsel skrev jeg i Berlingske Tidende, Kirkesiden 2. søndag i Advent 1952, at netop romantikken "først og fremmest Grundtvig skabte et billedrigt og folkeligt element i vore salmer, hvortil bl.a. Hartmann og Rung satte melodier". Og det er denne skat, som man nu i 2oo-året for Grundtvigs fødsel for alvor søger at få renset for "laubianismer" og andre stilløsheder. Den nye samling på 69 melodier medtager endvidere stof, som ikke findes i DDK, og diverse tillægstryk indeholdende ældre og nyere stof har allerede søgt at råde bod på miseren. Udgiverne af den nye samling har dog desværre ikke medtaget J.H. Nebelongs smukke melodi "Nu falmer Skoven". Dette må beklages. Samlingen ville med denne melodi være nået op på det runde tal 7o, og selv om et "tillæg" (melodisamlingen til '78-tillægget) bringer melodien, kunne man nok have ønsket den i nærværende sammenhæng. Til gengæld noterer man sig med glæde, at to af Cora Nyegaards melodier er optaget. Cora Nyegaard var måske en af de første, der skrev musik til nogle af Grundtvigs salmer. Kun een af hendes melodier er medtaget i DDK, nemlig "Rejs op dit hoved al Kristenhed". I 69 melodier findes melodien til "Sov sødt Barnlille", som Barnekow vistnok har harmoniseret eller redigeret (jeg kan her henvise til John Wedell Horsners fortrinlige artikel om Cora Nyegaard i Organist-bladet 1983/1). Hvorfor ikke få genindført denne melodi? Laubs triste og intetsigende "Betrübnis"-sats passer dårligt til Grundtvigs følsomme tekst, der mere henvender sig til barnedåben end til begravelsen. Selvom Cora Nyegaard kan betegnes som "amatør", skal det siges, at hun var særdeles begavet, og hvor går egentlig grænsen mellem den gode amatør-komponist og den professionelle? Th. Laub var i hvert fald ikke den rette til at give nogen anvisning herpå. I DDK's komponistfortegnelse siges det arrogant, at hun var "præstekone i Jydstrup". Præstekone (jeg ville foretrække det korrekte "gift med pastor" eller "pastorinde") eller ej, musikalsk var hun. Lad mig på dette sted citere Grundtvig:

"Er Lyset for de lærde blot
Til ret og godt at stave?
Nej, Himlen under flere godt,
Og lys er Himlens Gave".

Og dette er netop betegnende for den holdning, man ud fra Laubs konstruerede historisk-stilistiske principper har taget, når det gælder romantikkens kirkemelodier: en akademisk, bedrevidende holdning, som passer særdeles dårligt ind i det mønster af folkelige-nationale-kirkelige linier, der løber sammen i Grundtvigs livsværk. De danske komponister omkring de nye salmer: Berggreen, Rung, Winding, Barnekow og fremfor alt Hartmann har sammen med Grundtvig skabt en salmeskat, som er noget helt originalt og særpræget inden for de evangeliske kirkesamfund. Udgivernes redegørelse for de forskellige stilistiske lag, den klassicistiske, som afspejles hos de ældre (som Rung) og den nyere linie, mere romanceprægede hos de yngre (som hos Barnekow) burde nok have været noget mere uddybet i forordet. Men denne indvending til trods får læseren dog klar og præcis besked, også når det gælder kildefortegnelsen og kommentaren (bag i bogen). Man ser i hvert fald ikke det upræcise "tildels efter" eller "delvis ændret", som man kender det fra DDK's overfladiske kommentarafsnit. Til belysning af, hvad de 69 melodier bringer af originale satser kontra DDK's skal jeg her citere Hartmanns "Op dog Sion", først i originalen (altså efter 69 melodier) og dernæst efter DDK.

69 melodier:

501. Op dog, Sion, ser du ej

J.P.E. Hartmann 1863

Op dog, Si - on, ser du ej sej - rens pal - me - strø' - de vej til Guds hus i Him - me - rig!
den er og be - redt for dig.

Den danske Koralbog:

229

353. Op dog, Sion, ser du ej

J. P. E. Hartmann 1860

Op dog, Si - on, ser du ej sej-rens pal-me - strø'-de vej til Guds hus i Him-me-rig! den er og be - redt for dig.

Man ser her i Hartmanns original, hvorledes komponisten prøver at sammenkæde 2. og 3. linie i første vers: "ser du sejrens palmestrøede vej, *til*", gennem harmoniseringen: "vej" slutter med en dominant-akkord, der på "vej" føres videre til en dominant sekundakkord. Derved bindes verslinierne sammen. Det gælder første vers, og man kunne her lidt ironisk citere P.Heise, der sagde om Hartmanns "Flyv, Fugl, flyv", "så, nu har han (Hartmann) igen kun læst første vers" (cit. efter Gu-

stav Hetsch: Peter Heise, København 1926). DDK's harmonisering af disse to linier viser en sammenstilling af to akkorder, der intet har med hinanden at gøre, og derved ødelægges ikke alene komponistens sats, men meningen mellem toner og ord. Med glæde noterer man sig nordmanden Ludvig M. Lindemans originale harmonisering til "Kirken den er". Her skal jeg bringe 6. verslinie, først i original og derpå i DDK's ændring, der igen bygger på Laubs kirketonale "kanonisering":

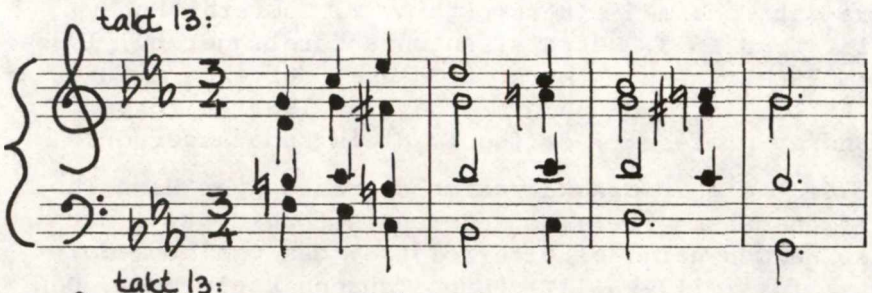

69 melodier

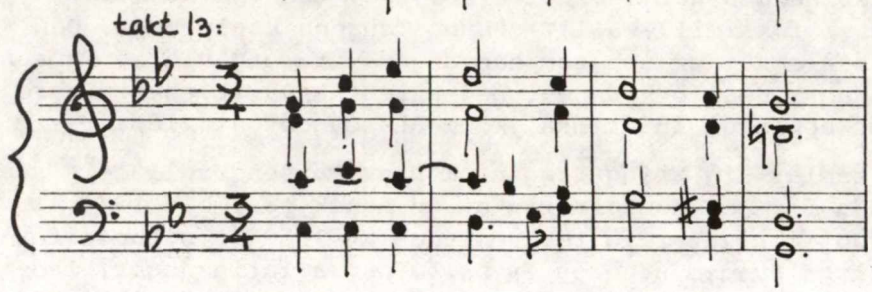

Den danske Koralbog

Lad mig afslutningsvis sige, at 69 melodier er ikke så lidt af en milepæl i dansk kirkemusiks historie. På trods af Grundtvigåret skulle denne samling måske have været suppleret med de originale satser til andre salmedigteres tekster, satser som f.eks. Berggreens til Sthens "Du Herre Krist". I DDK optræder denne melodi i en komplet forvansket harmonisering, der tilmed er så dårlig, at en kandidat, der ville gå op til den nuværende strenge teori-prøve ved den store kirkemusikalske eksamen, ikke ville kunne bestå. Så er det sagt een gang for alle!

Næste fase i udviklingen må være en total revision af vort melodistof og med adskillige tilføjelser af satser, som er udeladt i den "officielle" koralbog DDK. 1922 dannede en kreds af Laubs beundrere samfundet Dansk Kirkesang. Jeg synes det er en forkert varebetegnelse. Dansk Kirkesang er det, der skabtes af romantikkens danske komponister omkring danske digteres tekster, fremfor alt til Grundtvigs salmer.

Den foreliggende samling på 69 melodier bør stå på orgennodepulten i alle landets kirker, og stoffet bør indgå obligatorisk i de former for uddannelse, vi har, den præliminære organist-prøve og den højere kirkemusikalske prøve, ligesom de vordende præster bør stifte bekendtskab med det her fremlagte. Men værket hører også hjemme dér, hvor Grundtvig salmer synges til de rette melodier og i ret harmonisk iklædning, det være sig på højskoler, seminarier og i skoler.

Bengt Johnsson

"HANS TAUSENS PSALMEBOG"

EN NY PSALMEBOG 1553. *Faksimileudgave I-II, bind I, 408 sider (20 + 184 blade). Bind II kommentarbind ved Niels Knud Andersen. 287 sider. Universitets-Jubilæets danske Samfunds skriftserie nr. 487. Akademisk Forlag, København 1983.*

Intresset för den danska reformationstiden och särskilt för dess psalmdiktning har visat sig bland annat genom faksimilupplagor av danska psalmböcker från

15oo-talet. Två gånger i innevarande sekel, 1933 och 1968, har Hans Thomissens Den danske Psalmebog av 1569 på så sätt blivit utgiven på nytt, i förra fallet med efterskrift av P. Severinsen och i senare fallet med en allmän orientering och speciell bibliografi av Erik Dal. År 1967 utkom den samling, som går under namnet "Malmø-Salmebogen", med efterskrift av Anders Malling. Niels Knud Andersen har kommenterat samt stått för utgivningen av Ludwig Dietz' Salmebog 1536, enligt det faksimiltryck, som utgavs 1972, innehållande bl.a. psalmerna från 1529. År 1944 utgavs på samma sätt och med efterskrift av P. Gamrath "En Ny Psalmebog", efter ett exemplar från 1553. Detta sistnämnda föreligger nu, 1983, på nytt i faksimil efter exemplaret i landsarkivet i Odense, det enda av två bevarade originalexemplar som är komplett. Denna nya utgåva av 1983 är försedd med ett särskilt kommentarband av professor, dr.theol. Niels Knud Andersen.

I sin redogörelse 1569 för de tidigare danska psalmböckerna uppger Hans Thomissen, att Hans Tausen lät "den danske Psalmebog udprentis forbedrit/ i det Aar 1544". I överensstämmelse härmed har dess efterföljare, den psalmbok av 1553, som nu åter föreligger i faksimil, kallats "Hans Tausens Psalmebog". Den upplaga av 1544, som Thomissen omnämner och som han anger vara utgiven av Tausen, är nu okänd och tydligen sedan länge försvunnen. Den anses ha varit en tidigare tryckning av och förlaga för upplagen 1553 (NKA, kommentarbandet s. 212).

Det är här som problemen samlar sig kring frågan om Hans Tausens roll dels som psalmförfattare, dels som den förmodade utgivaren av en dansk psalmbok 1544. I ett par fall kompliceras problemen ytterligare. Upplagan av 1553 är sålunda försedd med tre tillägg. Det sista av dem utgöres av bl.a. några latinsånger. I det andra av dem ingår sex översättningar av Tausen, med hans namn utsatt i ingressen. Dessa sex utgör, i följd, den senare hälften av de tolv psalmerna i detta tillægg. N.K. Andersen anser i kommentaren, att Tausen med dessa sina översättningar kan ha gett anledning till att psalmboken trycktes i utvidgat skick. Det finns alltså intet som hindrar att dessa psalmer av Tausen kan ha varit översatta och tryckta redan 1544 (NKA s. 211 f.). Psalmboken 1544 har emellertid varit utgiven av boktryckaren Hans Vingaard i Köpenhamn, såsom P. Severinsen och senare forskare har framhållit. 1553-psalmboken är som nämnts ett omtryck. Intet tyder på, anser N.K. Andersen, att det andra tillägget i dess helhet är sammansatt av Tausen. Detta reducerar betydligt Hans Tausens arbete med den danska psalmboken (NKA s. 213). De danska psalmböckerna under reformationstiden bildar en i viss mån enhetlig och växande serie. Detta är en allmän förutsättning för den föreliggande undersökningen. Upplagen av 1544 liksom den senare av 1553 utgör en länk i detta sammenhang. Ordet "forbedrit", som Thomissen använder om Tausens insats i 1544-upplagan, är något av ett nyckelord, som anger upplagan såsom utvidgad i förhållande till en föregående (NKA s. 164 ff.).

Hans Tausens studier i Wittenberg från våren 1523 till, som man antar, hösten 1524, torde väl kunna bedömas som en viktig faktor även ur hymnologisk synpunkt. Det var Luthers stora psalmdiktningstid. Hans flygblad med förstlingspsalmer, intrycken från de två unga lutheranernas martyrdöd i Brüssel sommaren 1523, som förmedlats genom Luthers sång "Ein neues Lied wir heben an", samt vidare Johann Walters koralpsalmbok 1524 med melodierna i notskrift samt dess av Luther i förordet framhållna och gillade uppgift att tjäna ungdomens kyrkosång, gav en viss prägel åt kyrkolivet i Wittenberg under dessa båda år. Flertalet av sånger, som Tausen översatt och som återfinnes i det andra tillägget 1553, är lutherpsalmer. Bland dessa är översättningen av "Ein neues Lied" (1553 s. 165, "Nu begynde wi at quaede"). Johann Walters melodi var redan i ett föregående parti av 1553-upplagan anvisad för en psaltarparafras (1553 s. 74). Eftersom "Ein neues Lied" handlade om en aktuell händelse 1523 kan den ha varit översatt till danska på ett tidigare stadium.

Niels Knud Andersen framhåller, att Thomissens kortfattade uppgifter med all deras betydelse inte alltid har ett självklart källvärde och att hans kännedom om Tausens psalmarbete var begränsad (NKA s. 214). Han är överhuvudtaget förtegen om dennes psalmarbete, kanske för att han inte har haft mycken kunskap därom, kanske också av annat skäl. Författaren tangerar här i sin redogörelse den intressanta

och viktiga frågan om de teologiska motsättningarna (NKA s. 211). Thomissen nämner emellertid att det var Tausen som i egenskap av superintendent i Ribe gav honom uppgiften att förestå skolan här, och att det uppdraget förde honom till närmare studium av den psalmsång, vari han skulle undervisa ungdomen. Beträffande tiden då han fick detta uppdrag kan han lämna en exakt uppgift: det var vid påsken 1557.

Den första uppgiften som Thomissen lämnar om Tausen i samband med reformationspsalmerna är att de först blev sjungna av honom i Köpenhamn 1529, det år då han av kungen flyttades från Viborg til huvudstaden. Sambandet mellan Christiern Pedersens malmöpsalmbok 1533 och den upplaga som utgavs tjugo år senare utredes av författaren (NKA s. 8, 24 f.). 1533-upplagan bildar en utgångspunkt. Dess förord återkommer nästan helt ordagrant 1553. Hans Vingaard övertog Christiern Pedersens tryckerimaterial, något som kan konstateras från 1552.

1544-psalmboken har i förhållande till malmöpsalmboken 1533 haft ett okänt mellanled 1534 (enligt Thomissen). Malmöpsalmboken 1533 förutsättes som en huvudkälla, och en förstaupplaga föreslås av N.K. Andersen till omkring 1535 (NKA s. 162 ff.). Till innehållet i 1553-upplagan, men ej i malmöpsalmboken av 1533, hör två versioner av en hymn, som här tillskrives Ambrosius, "Conditor alme siderum". Den ena av översättningarna härrör från Thomas Müntzer (NKA s. 5o, 234). Thomissen upptog, utan att nämna Ambrosius som författaren, en av översättningarna, den som icke härstammade från Müntzer (NKA s. 5o, 234). Luthers översättning av Ambrosius' julhymn, "Veni redemptor gentium", "Nun komm, der Heiden Heiland" (1524), översattes till danska såvitt bekant genom Thomissen. I dennes psalmbok liksom i den Babstske psalmboken, Leipzig 1545, hedrades den med att placeras allra först. N.K. Andersen framhåller, att den nya lutherska psalmboksgruppen (1543-1545) inte blev använd i En Ny Psalmebog (NKA s. 213). Något liknande antydde Thomissen, att den danska psalmboken saknade många vackra psalmer, som ingick i Luthers sista tyska psalmbok. Han kan här ha syftat på upplagan 1545. Som en hymn om Kristi födelse anges 1553, liksom tidigare 1533 och senare hos Thomissen, 6 strofer ur Prudentius' "kristushymn". Det är strofer som handlar om inkarnationen, Kristi människoblivande. Den första av dessa börjar med raden "Corde natus ex parentis", "Christus aff Gud Faders Hierte" (NKA s. 51 f.).

I redogörelsen för de 6 återgivningarna i tryck av melodier i 1553-upplagan lämnar Henrik Glahn en uppgift (s. 256) om ett exemplar, som han påträffat i Wolfenbüttel, av Luthers "Geystlike leder und Psalmen", tryckt 1541 av Hans Walther i Magdeburg. Här återfanns de 5 tyska melodierna. Deras återgivning överensstämde noga med återgivningen 1553. Satsformatet var dock för litet för att passa in i den danska psalmboken. Däremot kunde, såsom Erik Dal framhållit, detta meloditryck från 1541 ha varit till storleken överensstämmande med den psalmbok, som antas ha utkommit 1544. Den påfallande överensstämmelsen mellan nottrycket från 1541 och återgivningen 1553 framgår vid en jämförelse (kommentarbandet s. 263 och psalmboken s. 18, vänstra bladet). Den sjätte av melodierna 1553, till "O Jesu Christ som Mandom tog", en psalm av svenskt ursprung, införd i malmöpsalmboken 1529, utgör ett speciellt problem (NKA s. 55 f.). Skillnaden i nottryckens format framgår vid en jämförelse, 1553 s. 12 och 13. En föregående psalmbok, såsom den av 1544, kan ha varit en melodipsalmbok för kören. Upplagan 1553 skulle då ha kunnat motiveras av behovet av en psalmbok med något större stil. Hans Tausen hade 1539 låtit trycka sin postilla hos Hans Walther, och denne tryckte även bl.a. malmöpsalmboken 1529 (NKA s. 162).

Det centrala innehållet i det band på 287 sidor, där N.K. Andersen redogör för psalmerna 1553, utgör en noggrant utarbetad redogörelse. Med omnämnande av föregående forskning beskriver författaren sina resultat. Till framställningen är också fogade register av olika slag. Till psalmboken hör också ett kalendarium som beskrives med jämförelsematerial i andra motsvarande kalendarier. Vidare innehåller kommentarerna redogörelse av Henrik Glahn beträffande melodierna. Erik Dal redogör för exemplaren. Här lämnas också uppgifter om förlagen i Odense och dess olika ägare.

Det är ett utomordentligt gediget och omfattande forskningsarbete, som N.K. An-

dersen här har framlagt. Dessa undersökningar bildar något av epok i dansk psalmforskning i deras samband med författarens tidigare arbeten beträffande den danska reformationstidens psalmböcker. Redogörelsen för innehållet i psalmboken av 1553 kan fungera som uppslagsbok beträffande de psalmer, som ingick däri. Den ger ofta ny belysning på många punkter. I särskild mening gäller detta om den stora huvudfrågan: Hans Tausens egen roll i den psalmbok, som brukar uppkallas efter honom. Frågan om allt detta här redovisade källmaterial ger en bild av det väsentliga, som kan sägas om vad denne Danmarks reformator har betytt för psalmbokens vidkommande, kan väl inte definitivt besvaras. Som så många andra av reformationstidens psalmböcker är, som redogörelsen har visat, upplagan av 1544 och dess nyutgåva 1553, boktryckarföretag. Hans Tausens medverkan har bestått i översättningarna i det andra tillägget. Så sammanfattar N.K. Andersen det resultat, som källmaterialet ger.

Allan Arvastson

LEIF MARTINUSSEN: 22 SALMER FRA SALMEKALENDER *for solo (eller unisont kor) og orgel. Edition Egtved (Edition MF 4o6) 1981. 36 sider. Pris: 54,35 kr.*

Tillad mig til indledning et (længere) citat fra forordet, der forekommer mig meget dækkende for samlingens karakter og indhold:

> "K.L. Aastrup's 133 Evangeliesalmer, der udkom i 1969, har været inspirationskilde til nærværende samling. Af den oprindelige "Salmekalender" - der dækker 45 af de 133 salmer - foreligger her et udvalg på 22; der som supplement kunne indgå som materiale til korsang efter prædiken.
>
> Salmerne er tænkt udført for solo (for enkelte salmers vedkommende også som 2-st. sats) - eller unisont kor - og orgel. Mit idealbillede for nævnte samling har været: salmemelodier med accompagnement udkrystalliseret i en forholdsvis enkel melodiføring hos solisten (koret); hvorunder et orgelaccompagnement (uden eksakt overstemme) forsøger på at udtrykke en fra teksten afledt grundstemning i et ret så lyriskpræget klangbillede".

Der er således bl.a. tydeligt gjort opmærksom på, at udgivelsen ikke er tænkt til menighedsbrug. Og det er godt - for trods et mestendels tilsyneladende kultiveret/enkelt præg, er det melodiske ikke allensteds lige selvfølgeligt i kraft af erfaringsmæssigt vanskelige intervalfølger. - Bedst og mest i pagt med Aastrups "tone" synes mig de - også akkompagnementsmæssige - enkleste satser som f.eks. "Af mørke skal lys skinne frem" med en næsten viseagtig folkelighed.

I enkelte af satserne anvendes en godt konstrueret og velklingende 2-stemmighed, til dels ad libitum. Jeg kan forestille mig, at samlingen netop vil have sin force som "korsang efter prædiken" på steder/tidspunkter, hvor det er ønskeligt/nødvendigt med en ganske enkel, akkompagneret korsats, der med det moderat-modernistiske underlag "klinger af noget". Således har jeg selv tænkt at anvende den, f.eks. til sommerferietidens reducerede kor.

Udgivelsen fremtræder i en uprætentiøs, men letlæselig sats.

Svend Prip

FORFATTERNES ADRESSER

Provst teol.dr. Allan Arvastson, Södergatan 2, S-241 00 Eslöv.
Rådsformand Herlov Brix, Snogbæk Nederby 12, DK-6400 Sønderborg.
Administrator dr.phil. Erik Dal, Forchhammersvej 1,1, 1920 København V.
Univ.lektor cand.mag.Niels Lyhne Jensen, Kirkebjergvej 7, Tved,DK-8420 Knebel.
Professor mag.art. Bengt Johnsson, Dronning Margrethesvej 81,DK-8200 Århus N.
Univ.lektor cand.theol.Jørgen Pedersen, Skovvej 6, Birkede, DK-4130 Viby Sj.
Domorganist Svend Prip, Domkirkepladsen 3, DK-6100 Haderslev
Teol.dr. Seppo Suokunnas, sekretær for Finska psalmbokskommitten, Pallaskero 6 C 22, SF-01280 Vantaa 28.

REDAKTIONELT

Årskontingentet for 1984 er fastsat til 65 kr, der bedes indbetalt snarest på hoslagte girokort. I 1983 var kontingentet 60 kr, men der har været en portostigning siden sidste nytår og endnu én er i vente. Nye medlemmer af Salmehistorisk Selskab kan for kun 95 kr erhverve både årgang 1983 og 1984 af HM.

Det kunne se ud, som om HM 1983 for lutter Grundtvig havde overset Luther. Det er ikke tilfældet. Efter planen skulle de to jubilarer have været ført sammen i dette nr. ved en analyse af Luthers og Grundtvigs julesalme "Lovet være du, Jesus Krist!" Den må vore læsere glæde sig til i det fagre nye år 1984 sammen med en række andre fortrinlige bidrag, som enten allerede er i hus eller på vej hertil.

Belært af erfaringen har redaktionen besluttet, at artiklernes omfang fremover må være maximalt 25 sider inclusive bilag, noter og resume. Det krav lyder ikke "forfattervenligt", det er til gengæld "læservenligt". Vi har nemlig ikke noget imod læsernes bevågenhed og vil gerne fastholde den ved fremover kort og godt at præsentere nordisk hymnologi i så bredt et spektrum som muligt.

Alle bidrag af international interesse tilstræbes forsynet med enten engelsk eller tysk resume. I den forbindelse efterlyser vi kvalificeret sprogkyndig bistand fra idealistiske medlemmer af vort selskab, som vil tilbyde en belastet redaktion - arbejdsbelastet, förstås! - en hjælpende hånd.

Glædelig jul og godt nyt år til gamle som nye medlemmer

fra redaktionen.

HYMNOLOGISKE MEDDELELSER ÅRGANG 1983

INDHOLDSOVERSIGT

Artikler

Albertsen, Leif Ludwig: Salmerne og virkeligheden. Om to slags kunstopfattelse, herunder om Hjemlandstoner.....S.88-106 (Kurzfassung S.106)

Andersen, Niels Knud: Noter til Hans Thomissens salmebog.S.68-85 (Kurzfassung S.84-85)

Arvastson, Allan: Thomissøns Psalmebog 1569 och två samtida svenska Psalmböcker.....S.86-87

Balslev-Clausen, Peter: Salmebog og salmesang. Grundtvigs anmeldelser af Ingemanns Høimesse-Psalmer (1825) og P.A.Fengers udgave af Kingos salmer (1827)..S.3 -56

" : Mindes vi en fuldtro ven. Om en Grundtvig-salmes kirkelige og folkelige sammenhæng.....S.151-180

" : Det kvindelige som motiv i Grundtvigs Sangværk (1837).....S.245-270

Brix, Herlov: Vedrørende "Jeg er træt og går til ro", HM 1983 s.186.....S.271-273

Dal, Erik: Kender nogen sangen fra Lunderskov eller "Den frelste skare"?.....S.274.

Grubb, Poul: Et falsk Grundtvig-citat og et rigtigt.....S.185.

Lyster, Jens: Göteborg-salmebogen 1650, tabt og genfundet. (English summary p.150).....S.129-150

" : En femte strofe af "Jeg er træt og går til ro"? S.186.

Nisser, Per Olof: Det fortsatta Psalmboksarbetet i Sverige. (Kurzfassung: Die fortgesetzte KGB-Arbeit in Schweden)..... S.107-116

Nørfelt, Henrik Fibiger: N.F.S.Grundtvig 1783-1983,I-II S.123-128 og S.191-194

Ochsner, Knud: Ordliste til "Den Danske Salmebog"... S.183-185

Pedersen, Jørgen: Den dybe sammenhæng. Om Grundtvigs salme "Hil dig, frelser og forsoner" som gengivelse af den cisterciensiske "Salve, mundi salutare" set på baggrund af hans forhold til den middelalderlige hymnedigtning..... S.194-238 (English summary: The deep Coherence...p.237f)

Sennels, Richard: Fragmenter af et Credo..... S.181-183

Suokunnas, Seppo: Den finska psalmboksrevisionen..... S.239-244 (English summary: The reform of the finnish hymn book p.244)

Sangtekster

Andersen, Lisbeth Smedegaard: Gud, Du som kaldte ved Dit ord S.1

" " " : En brydende vår S.66f

Arnulf af Louvain: Salve, mundi salutare S.204-205

Frankenau, Rasmus: Hver Glædens Ven og hver dens tro Veninde S. 164

Grundtvig, N.F.S.: Mindes vi en fuldtro ven S.154 og 178
" : Hil dig, Frelser og Forsoner S.204-205
Hauch, Carsten: Jeg er træt, jeg sove vil S.271-272
(Luise Hensel: Müde bin ich, geh zu Ruh)
Michaelsen, Jørgen: Buen over kirkedøren S.2
Møllehave, Johannes: NÅDEN er din dagligdag S.65
Noel, Gerard Thomas: If human kindness meets return S.152

Melodier

Berggreen, A.P.: At sige verden ret farvel S.122
Hartmann, J.P.E.: Giv mig, Gud, en salmetunge S.119
" : Gud Helligånd, vor trøstermand! S.120
" : Talsmand, som på jorderige S.121
" : Op dog Sion, ser du ej S.276
Jæhnigen, C.F.: Rejs op dit hoved, al kristenhed S.189
Kalhauge, Viggo: Urolige hjerte, hvad fejler dig dog? S.190
Kusk, Erling: NÅDEN er din dagligdag S.65
Matthison-Hansen, G.: Sov sødt, barnlille! S.189
Mortensen, Otto: En brydende vår S.66
Winding, August: Lyksaligt det folk S.190

Anmeldelser

Hvad Fatter gjør...boghistoriske, litterære og musikalske essays tilegnet Erik Dal. Herning 1982 (Allan Arvastson) S.57-60
I festens hus. Salmer af Jørgen Michaelsen. 1983.(J.Højgård) S.60-62
Lisbeth Smedegaard Andersen: År og dag. 1983.(Jens Lyster) S.62-63
Ragnar Värmon: Gud såsom en moder hos Lina Sandell. Kyrkohistorisk årsskrift 1982 s.149-157 (Jens Lyster) S.186-187
John Wedell Horsner og Henrik Fibiger Nørfelt: 69 melodier til Grundtvigsalmer i Den danske Salmebog. (Bengt Johnsson) S.274-277
"Hans Tausens Psalmebog". En ny Psalmebog 1553.Faksimileudgave I-II ved Niels Knud Andersen 1983. (Allan Arvastson) S.277-280
Leif Martinussen: 22 salmer fra salmekalender for solo (eller unisont kor) og orgel. 1981. (Svend Prip) S.280

Møder og kongresser

Selskabet Dansk Tidegærds sommermøde 1983 S.116

Manuskriptet til årg.1983 er renskrevet af Aase Koefoed. S.1-2, 57-67, 107-118, 129-150, 181-188, 281-284 dog af J.L. Noderne s.65-66, 119-122 og 277 er tegnet af N.F.Nørfelt.

HYMNOLOGISKE MEDDELELSER

TIDSSKRIFT OM SALMER

UDGIVET AF SALMEHISTORISK SELSKAB

12.årgang 1983 nr.4

SALMER af Grundtvig, til melodier af C.F.Jæhnigen, G.Matthison-Hansen, August Winding og Viggo Kalhauge.....s.189

Henrik Fibiger Nørfelt: N.F.S.Grundtvig 1783-1983 (II).....s.191

Jørgen Pedersen: Den dybe sammenhæng. Om Grundtvigs salme "Hil dig, frelser og forsoner" som gengivelse af den cisterciensiske "Salve, mundi salutare" set på baggrund af hans forhold til den middelalderlige hymnedigtning..... s.194
(English summary by Niels Lyhne Jensen: The deep coherence. About Grundtvig's hymn "Hil dig, frelser og forsoner" (Hail Thee, Savior and Atoner) as translation of the Cistercian "Salve, mundi salutare" seen against the background of his preoccupation with the medieval hymn tradition p.237)

Seppo Suokunnas: Den finska psalmboksrevisionen..... s.239
English summary: The reform of the finnish hymn book p.244.

Peter Balslev-Clausen: Det kvindelige som motiv i Grundtvigs sang-værk (1837).(fortsættes)..... s.245

Herlov Brix: Vedrørende "Jeg er træt og går til ro", HM 1983 s.186..... s.271

Erik Dal: Kender nogen sangen fra Lunderskov eller "Den frelste skare"? s.274

ANMELDELSER

John Wedell Horsner og Henrik Fibiger Nørfelt: 69 melodier til Grundtvigsalmer i Den danske Salmebog. Kbh 1983.
Anmeldt af Bengt Johnsson..... s.274

"Hans Tausens Psalmebog". En ny Psalmebog 1553. Faksimileudgave I-II, kommentarbind ved Niels Knud Andersen, 1983.
Anmeldt af Allan Arvastson..... s.277

Leif Martinussen: 22 salmer fra salmekalender for solo (eller unisont kor) og orgel. Egtved 1981.
Anmeldt af Svend Prip..... s.280

FORFATTERNES ADRESSER..... s.281

REDAKTIONELT..... s.281

HYMNOLOGISKE MEDDELELSER ÅRGANG 1983. Indholdsoversigt... s.282

ISSN-0106-4940

Kvartalsskriftet
Hymnologiske Meddelelser udkommer årligt med 4 numre á omkr. 50 sider.

Udgives af Salmehistorisk Selskab
København Universitet
Institut for Kirkehistorie
Købmagergade 44-46
DK-1150 København K

Medlemsskab af Salmehistorisk Selskab tegnes hos kassereren, Ahlmanns Allé 14, 2900 Hellerup. Giro nr.2 20 11 19. Hos kassereren kan også bestilles ældre årgange af Hymnologiske Meddelelser.

Salmehistorisk Selskabs bestyrelse:
Professor dr.theol. Niels Knud Andersen, *formand.*
Ulvemosen 6, 2960 Rungsted Kyst. Tlf. 02 86 37 72

Sognepræst Peter Balslev Clausen, *sekretær, kasserer, redaktør.*
Ahlmanns Allé 14, 2900 Hellerup. Tlf. 01 62 79 27.

Sognepræst Jens Lyster, *ansvarshavende redaktør.*
Odden præstegård, 4583 Sjællands Odde. Tlf. 03 42 62 96.

Univ.lektor cand.mag. Erik A. Nielsen.
Strindbergsvej 3, 2500 Valby. Tlf. 01 46 60 23.

Organist Henrik Fibiger Nørfelt, *redaktør (melodistoffet).*
Korsgårdsvej 16, 2920 Charlottenlund. Tlf. 01 63 23 80.

Hymnologiske Meddelelsers redaktion: se under bestyrelsen.

Hymnologiske Meddelelsers støttekreds:
Professor Leif Ludwig Albertsen
Provst teol.dr. Allan Arvastson
Univ.lektor mag.art. Skirne Helg Bruland
Pastor Helge Dahn
Administrator dr.phil. Erik Dal
Statsstipendiat Svein Ellingsen
Biskop Johs.W. Jacobsen
Organist Jesper Jørgen Jensen
Biskop Johannes Johansen
Professor dr.theol. Theodor Jørgensen
Professor dr.phil. Jens Peter Larsen
Sognepræst Holger Lissner
Lektor (Danmarks Lærerhøjskole) cand.theol.Kaj Mogensen
Rektor (Præstehøjskolen) dr.theol. Bent Noack
Konservatoriedocent Ingolf Olsen
Domorganist Svend Prip
Univ.lektor mag.art. Torben Schousboe
Pastor Jørgen Schultz
Generalsekretær pastor Erik Norman Svendsen
Organist mag.art. Ulrich Teuber
Kgl.Konfessionarius professor dr.phil. Christian Thodberg

Tidsskriftet udgives med støtte fra Carlsen-Langes Legatstiftelse, Svend Viggo Berendt og hustrus Mindelegat samt Statens humanistiske Forskningsråd.

KØBENHAVNS UNIVERSITET
REPRO.AFDELINGEN